

Muinais 3 tutkija 2006

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Konfliktiarkeologiaa

Kirkkojemme helmihaudat

Muinais tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Vastaava toimittaja:

Hanna-Maria Pellinen,
Lanatie 5 C 82
20540 Turku
p. 02-2422 777
hanna-maria.pellinen
@archaeologist.com

Toimituskunta:

Miikka Haimila,
miikka.haimila@iki.fi
Pirjo Hamari,
pirjo.hamari@nba.fi
Sanna Lipponen
sanna.lipponen@oulu.fi
Teemu Mökkönen
teemu.mokkonen@helsinki.fi

Käännökset ruotsiksi:

Anna Wickholm
anna.wickholm@helsinki.fi

Toimitus:

Muinaistutkija,
Suomen arkeologinen seura,
Museovirasto,
PL 913, 00101 Helsinki
muinaistutkija@gmail.com

Muinaistutkijan vuosikerran
tilaushinta Suomeen 25 euroa,
ulkomaille 28 euroa, jäsenet 15
euroa.

Muinaistutkija on vuonna 1982
perustetun Suomen arkeologisen
seuran julkaisema lehti, joka
ilmestyy neljä kertaa vuodessa.
Painos 550 kpl. ISSN 0781-6790.
Taitto Teemu Mökkönen. Kannen
suunnittelu Mikael E.T. Manninen.
Paino T. Nieminen Oy, Painola,
Kaarina 2006.

Lehteen tuleva aineisto on jätettävä
vastaavalle toimittajalle viimeistään
31.10.2006 (4/06) tai 31.12.2006
(1/07). Lisätietoja Muinaistutkijan
verkkosivuilta osoitteesta [http://
www.sarks.fi/mt/etusivu.html](http://www.sarks.fi/mt/etusivu.html).

Sisällys

- Sami Raninen:* Tuskan teatteri Turun
Kärsämäessä. II osa: Väkiältä
varhaisrautakauden kontekstissa. 2
- Markus Hiekkänen:* Helminauhoja uuden ajan
alkupuolen haudoissa. 23
- Keskustelua:* Konekaivun valvonta ja sen
dokumentoinnin monet käytännöt. *Titta Kallio ja
Sanna Lipponen* 49
- Keskustelua:* Muinaismuistolain alkujuurilla –
Vuoden 1429 suuri pohjalöytötapaus.
V.-P. Suhonen 57
- Kirja-arvostelu:* Balttilais-suomalaista
rautakauden tutkimusta. *Katariina Nurminen* 60
- Kirja-arvostelu:* Kuvauksellisia kiviröykkiöitä.
Riikka Mustonen 65

Muinaistutkijan lehtituki lakkautettu

Hanna-Maria Pellinen

Kenellekään ei liene mitään uutta se, että museoalaa koettelevat taloudelliset vaikeudet. Kunnallisten leikkausten lisäksi uhkaavat Museoviraston määrärahamenetykset kauan ja hartaasti odotettuja uusia arkeologin virkoja. Yliopistoissa arkeologian oppiaineet sinnittelevät toisinaan kokonaan ilman käyttömäärärahaa ja tässä ohessa pitäisi laitoksen pyörittämisen lisäksi tehdä tiedettä.

Muinaistutkijan toimitus sai viime keväänä tiedon Opetusministeriöltä, että lehdelle ei myönnetty kulttuurilehtien tukea. Näin kävi jo toisena vuonna peräkkäin. Päätoimittaja Petri Halisen toimituskaudellaan hankkima etuisuus näyttää vedetyn pois. Allekirjoittanut on tämän vuoksi luonnollisesti joutunut katsomaan peiliin, mutta ei ole osannut lukea sieltä mitään selvää syytä tuen poistamiseen – lehden peruslinja kun on säilynyt samana viimeiset neljä vuotta. Asiaa on tiedusteltu ministeriöltä arkeologisen seuran hallitusta myöten, mutta mitään selkeää vastausta ei ole saatu. Satunnainen taloudellisesti voitollinen vuosi ei kuulemma vaikuta, asiassa painavat myös ”muut seikat”. Suomessa ei näin ollen ole tällä hetkellä ainuttakaan arkeologista aikakauslehteä, joka kuuluisi lehtituen piiriin.

Akateemisesti koulutetut ihmiset ovat onneksi tottuneet tekemään palkatonta työtä. Toimitus jatkaa toimittamistaan parhaan kykynsä mukaan, ja kiitokset lehden olemassaolosta kuuluvat erityisesti kirjoittajille, tilaajille ja lukijoille. Tiedoksi vielä, että Muinaistutkijalla on nyt oma sähköpostiosoite, ”muinaistutkija@gmail.com”. Toivomme, että sähköpostia asioidessa käyttävät lähettäisivät jatkossa kirjoitukset, tilaukset ja osoitteenmuutokset kyseiseen osoitteeseen. Kirjeitse voi postia lähettää joko viralliseen postiosoitteeseemme tai päätoimittajan kotiosoitteeseen.

Tuskan teatteri Turun Kärsämässä.

II osa: Väkivalta varhaisrautakauden kontekstissa

Sami Raninen

Brutaali esihistoria

“Arkeologiassa elää käsittämätön väkivallan ihanointi.”

- Siivousohjeiden kommentti

Yksi näkyvä 1990-luvun jälkipuolen ja 2000-luvun alun ilmiö englanninkielisen maailman arkeologiassa ja sitä lähellä olevilla arkeologisen käytännön kentillä (kuten Skandinaviassa) on väkivallan arkeologia, jota voi kutsua myös **konfliktiarkeologiaksi**. Sotahistorialliset kysymyksenasettelut ja tulkinnot eivät sinänsä ole suomalaisessakaan esihistorian tutkimuksessa mikään uutuus, eivät ainakaan miehisen rautakausi-tutkimuksen piirissä. Uuteen angloamerikkalaiseen konfliktiarkeologian teoriaan sisältyy kuitenkin etnografisen analogian ja yhteiskuntatieteellisen konfliktitutkimuksen aiempaa laajempi ja systemaattisempi soveltaminen. Suomessa se ei ole vielä täysin ehtinyt vakiintua, mutta muutamia määrätietoisia yrityksiä lanseerata konfliktiarkeologian teoria osaksi Suomen esihistorian kuvaa on jo tehty (Kokko 2001; Lahelma & Sipilä 2004; Seitsonen 2005). On ehkä aiheellista korostaa, että väkivallan arkeologia sisältää paljon muutakin kuin yksiselitteisesti *sodankäynniksi* määriteltävien ilmiöiden arkeologisen tutkimuksen.

Esihistoriallisten tai “primitiivisten” yhteiskuntien harjoittamaan väkivaltaan kohdistuvan arkeologisen tutkimuksen avaintekstiksi on muodostunut yhdysvaltalaisen professori Lawrence H. Keeleyn vuonna 1996 julkaissama *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*. Tätä ajatuksia herättävää, joskin hieman populistista ja sensaatiohakuista kirjaa ovat Muinaistutkijan lukijakunnalle aikaisemmin referoineet varsinkin Antti Lahelma ja Joonas Sipilä (2004). Keeleyn kirjan keskeinen väite kuuluu, että pandeeminen ja krooninen tappava väkivalta oli tyypillinen valtiottomien yhteiskuntien elämää leimaava piirre ainakin viimeisimmän 10 000 vuoden aikana. Keeleyn mukaan väkivaltainen kuolleisuus nousi “heimoyhteiskunnissa” jopa 20 - 30 %:iin kokonaiskuolleisuudesta, ääritapauksissa vielä tätäkin korkeammaksi. Tässä kohtaa Keeleytä voi tosin moittia käsitteellisestä hämäryydestä: käytännössä hän mahdollistaa kaiken varhaiskantaisten yhteiskuntien keskuudessa havaitun tappavan väkivallan *sota*-käsitteen alle. Kuitenkin esimerkiksi vaeltavaa elämää viettävien pyyntiyhteisöjen keskuudesta saadut etnografiset tiedot letaalista väkivallasta näyttävät useimmiten liittyvän yksittäisten tappojen ja kostomurhien kaltaisiin tekoihin eikä järjestäytyneiden ihmiskollektiivien laajamittaiseen väki-

valtaan toisiaan kohtaan. Kollektiivisen väkivallan merkittävä yleistyminen ja vakavoituminen saattaa olla jonkinlaisessa syy-seuraus-yhteydessä paikallaan pysyvän elämäntavan synnyn kanssa (Fry 2006 ja siinä mainittu lähdekirjallisuus).

Keeleyn kirjassa - kuten useimmissa muissakin konfliktiarkeologian yleisesityksissä - ovat keskeisessä osassa Amazonasin sademetsistä ja Papua-Uuden-Guinean ylängöiltä (Tyynen valtameren alueella) saadut etnografiset esimerkit. Näillä alueilla antropologit pääsivät vielä 1960-luvulla dokumentoimaan "heimoyhteiskuntien" välistä ja sisäistä kollektiivista väkivaltaa, johon modernisaation hedelmät eivät vielä olleet vaikuttaneet ainakaan automaattiasoiden, huumausaineiden ja Rambo-videoiden kaltaisissa muodoissa. Toisaalta on ilmeistä, että eurooppalaisperäisten siirtomaavaltojen välitön tai välillinen kosketus on jollakin lailla vaikuttanut hyvin moniin etnografisesti tai historiallisesti dokumentoituihin alkuperäisväestöjen konflikteihin (Ferguson & Whitehead 1999a). Tästä huolimatta Keeley tarjoaa arkeologista evidenssiä esihistoriallistenkin "heimoyhteiskuntien" keskuudessa vallinneesta korkeasta väkivaltaisuuden tasosta, joka vetää vertoja pahimmille kolonialismin vaikutuspiirissä eläneistä yhteisöistä saaduille tiedoille. Keeleyn kirjaan kohdistetun kritiikin kärki kuitenkin osoittaa yleensä juuri hänen arkeologista argumentaatiotaan kohti (Chapman 1999: 102, 103; Ferguson & Whitehead 1999b: xv). Onkin helppo yhtyä moitteisiin siitä, että Keeley yleistää lukuisat mutta samalla myös satunnaiset ja välillä kiistanalaisetkin arkeologiset esimerkinsä pätemään kauas todellisten kontekstiansa ulkopuolelle. Toisaalta on muistettava, että ihmisten välinen väkivalta

ei kaikissa olosuhteissa arkeologisoidu kovin näkyvästi. On todennäköistä, että konfliktiarkeologiassa korostetun lähdekriittinen asenne tuottaa joissakin tapauksissa menneisyydestä liian rauhanomaisen kuvan (Lahelma & Sipilä 2004: 8). Ainakin on kiistatonta, että **joillekin** esihistoriallisille yhteisöille tappavan väkivallan krooninen läheisyys muodosti keskeisen elämäntapaolosuhteiden ja sosiaalisen järjestäytymisen muotoja määrittävän tekijän. Lähtökohdaisesti ei kuitenkaan voida olettaa, että **jokainen** arkeologien tavoittama esi- tai varhaishistoriallinen yhteisö olisi suurella todennäköisyydellä elänyt pandeemisen väkivallan leimaamissa oloissa. Päin vastoin on ilmeistä, että monien alueiden - luultavasti Suomenkin - esihistorioissa vallitsi myös pitkiä suhteellisen rauhallisia tai suorastaan pasifistisen elämäntavan leimaamia jaksoja (esim. Dolukhanov 1999; Fry 2006; Haas 1999). Tätä Keeleykään ei itse asiassa kiistä.

Kärsämäen maailma ja konfliktiarkeologia

Kuten artikkelin ensimmäisessä osassa (*Muinaistutkija* 4/2005) todettiin, **aseita sisältävät hautaukset** muodostavat huomattavan osan Varsinais-Suomessa tunnettujen Kärsämäen tyyppin kalmistojen ja monien muidenkin varhaisrautakautisten kalmistojen löytöaineistosta (ks. myös Salo 1984a). Aseiden hautausrituaaleissa saama keskeinen rooli yhdistettiin tulkinnessa uuteen diskurssiin, jossa joidenkin miesjoukkojen identiteetit ja keskinäiset suhteet rakennettiin ja ilmaistiin aggressiiviseen maskuliniteettiin viitaten (vrt. Pihlman 1992; Salo 1968: 216). "Soturiuden" institutioon liittyivät hautalöydöistä päätellen ulkonäön muokkaaminen (partaveit-

set?, kammat, saksikeritsimet - ks. Jarva 1997) ja rituaalinomainen alkoholin (?) juominen (juomasarvenhelat, provinssiroomalaiset astiat). Asehautausten sosiokulttuuriseen miljööseen liittyi ulkoisten kontaktien ylläpitäminen, nähtävästi "prestiisiesineiden" hankinta ja kenties myös säännöllinen liikkuminen kotialueen ulkopuolella (Fennoskandian sisämaassa tai Itämerellä). "Soturius" saattoi liittyä miesjoukkojen sisäistä yhteenkuuluvuutta ja ehkä yhdenveroisuuttakin korostavaan ideologiaan, mutta sitä voitiin käyttää myös yksilöiden tai ryhmien välisten hierarkioiden rakentamiseen ja ilmaisemiseen. Viimeksi mainittu pyrkimys tulee selkeästi näkyviin viimeistään nuoremman roomalaisen rautakauden rikkaimmissa asehautauksissa (Meinander 1980: 10, 11; Raninen 2005; Salo 2003: 46, 47). Luultavasti jo vanhemmankin roomalaisen rautakauden asehautaukset liittyivät aggressiivisen itsensä korostamisen ja yhteisiä etuja omaavien miesjoukkojen leimaamaan käyttäytymiseen ja järjestäytymiseen.

Käsillä olevassa kirjoituksessa ei kuitenkaan paneuduta tämän enempää kalmistoaineistojen ja sosiaalisten järjestelmien välisen suhteen visaiseen problematiikkaan. Tarkoitukseni on pohtia seuraavaksi, voidaanko asehautausten yleisyys tulkita paitsi sosiaalisiin identiteetteihin ja suhteisiin liittyväksi ilmiöksi, myös merkiksi letaalin väkivallan tai sellaisella uhkaamisen yleisyydestä Suomen alueella roomalaisella rautakaudella. Tämän vaiheen yhteisöt maan lounais- ja etelärannikolla mahtuvat siihen hyvin väljään ryhmään, jota antropologi Bruce M. Knauft on kutsunut "sedentistiseksi (kiinteästi asuviksi) pieniyhteisöiksi" (*sedentary small-scale societies, middle-range societies*). Näiden keskuudessa on Knauftin mukaan ollut

yleistä kilpailuhenkisen viriliteetin eetos, joka liittyy miehiseen itsensä korostamiseen, aggressiiviseen käyttäytymiseen gender-suhteissa ja politiikassa sekä sodankäyntiin. Väkivallan motiivit näissä yhteiskunnissa liittyvät yleensä miesten keskinäisiin dominanssisuhteisiin ja statushierarkiaan, joskus myös omaisuuteen ja resurssialueisiin. Väkivalta on usein vastavuoroista ja verikostot tyypillisiä. Soturihenki iskotetaan uusiin sukupolviin karaisevalla ja rankaisevalla kasvatuksella, johon usein kuuluvat traumaattiset initiaatoriitit (Knauft 1991: 406). Vaikka en sinänsä haluakaan kannustaa etnografisten stereotyyppien ja evolutionististen kliseiden kumarteluun, Kärämäki aselöytöineen näyttäisi ainakin päällisin puolin sopivan Knauftin maalaamaan kuvaan.

Verta ja kauhua Varsinais-Suomessa?

Tiedossani on viisi roomalaiseen rautakautteen ajoittuvaa varsinaissuomalaista kalmistokohdetta, joiden luuaineistoja on analysoitu. Nämä ovat Maarian (Turun) Kärämäki (Lahtiperä 1973), Laitilan Sonkkila (Lahtiperä 1974), Uskelan (Salon) Isokylän Ketohaka (Hirviluoto & Vormisto 1984), Laitilan Savemäki (Vormisto 1985) ja Salon Meriniitynpuisto (Pesonen & Lahti 2005). Joukkoon mahtuu yhteensä satakunta vainajaa, joten otos ei ole alkuunkaan mitätön. Poltettu luuaineisto on tietenkin tavattoman fragmentaarista ja kunkin vainajan luista vain pieni osa on säilynyt analysoitavaksi asti. Täten se tosiseikka, ettei analyysien yhteydessä ole raportoitu väkivaltaan viittaavia havaintoja, ei kelvanne todisteeksi rauhanomaisuudesta - varsinkaan kun ei tiedetä, olisiko väkivaltaisesti kuolleita ihmisiä muutenkaan haudattu tavan-

omaisiin kalmistoihin. Voidaan olettaa, että roomalaisella rautakaudella Suomen alueella esiintyi väkivaltaa monissa eri muodoissa: vaimojen, lasten ja koirien pieksämisestä miesjoukkojen kesken teräaseilla tehtyihin surmatöihin saakka. Väkivallan yleisyydestä ja sosiaalisesta merkityksestä tämän itsestäänselvyyden toteaminen ei kuitenkaan kerro vielä mitään.

Tiedetään, että väkivaltaisten välikoh-
tausten määrä vaihtelee tavattoman
paljon erilaisten yhteiskuntien välillä.
Kansallisvaltioissa asuvien populaati-
oiden keskuudessa väkivaltainen kuol-
leisuus lisääntyy jyrkästi suursodan
yhteydessä, mutta tällainen on poik-
keuksellinen ja ohimenevä tilanne.
Keeleyn (1996) mukaan valtiotyyp-
pissä yhteiskunnissa esiintyvä väki-
vallan aiheuttama kuolleisuus ei pitkällä
aikavälillä ole juuri koskaan noussut
sille yli 20 %:n tasolle, jota on tavattu
pandeemista sotaa käyvissä "heimoyh-
teiskunnissa".

Toinen tapa kvantifioida eri yhteiskun-
tien väkivaltaisuutta on niissä esiin-
tyvän *henkirikollisuuden* määrä, jolloin
siis suljetaan pois sotaan välittömästi
liittyvä kuolleisuus. Maailmansotien
jälkeen länsieurooppalaisissa valtioissa
on surmattu vuosittain noin 0,5 - 5
ihmistä 100 000 asukasta kohti. Yhdys-
valloissa, Itä-Euroopassa ja monissa
kolmannen maailman maissa rauhan-
ajan väkivaltaisen kuolleisuuden taso
on huomattavasti korkeampi. Keski-
ajan Euroopassa esiintyneen henkirikolli-
suuden taso näyttää vuosisadasta ja pai-
kasta riippuen usein vaihdelleen jossain
15 - 80 surmatun haarukassa vuotta ja
100 000 asukasta kohti (esim. Ylikangas
1999: 15 - 21). Jos tämä keskiaikainen
taso vielä suurin piirtein kymmen-

kertaistetaan, päästään väkivaltaisim-
pien dokumentoitujen ihmisyyhteisöjen
tasolle. Yhden antropologisen listauk-
sen mukaan näiden joukkoon mahtuu
afroamerikkalainen slummi Reaganin
kauden Yhdysvalloissa (Clevelandissa)
ja meksikolainen kylä, mutta useimmat
esimerkit löytyvät sotia tai laajoja
verikostoja käyvien "heimoyhteiskun-
tien" keskuudesta (Knauff 1987). Vertai-
lun kannalta on tosin ongelmallista, ettei
julkaisuista läheskään aina käy ilmi,
miten pitkäkestoinen ilmiö jotakin pai-
kallista yhteisöä riepottanut, kuolleisuu-
den pilviin nostanut väkivalta on ollut.

Ei ole valitettavasti mitään realistista
keinoa arvioida sitä, miten yleinen väki-
valtainen kuolema - tai selkäsäuna - olisi
ollut Suomen alueella roomalaisella
rautakaudella tai missään muussakaan
esihistorian vaiheessa. Havainnollis-
tetaan asiaa hieman. Kuvitelkaamme
1000 hengen ihmispopulaatio, joka olisi
hajautunut jonnekin esihistorialliseen
Varsinais-Suomeen muutaman fiktiiv-
isen jokilaakson alueelle. Tapahtuiko
sen keskuudessa yksi surmatyö tai
vihollishyökkäyksen aiheuttama kuol-
lema keskimäärin 20 - 200 vuoden välein
(lähihistorian länsieurooppalainen le-
taalin väkivallan taso), noin 1 - 10 vu-
den välein (suurin piirtein keskiaikainen
henkirikollisuuden taso) vaiko noin 2 -
10 kertaa vuodessa ("keeleyläisen" väki-
vallan leimaaman "heimoyhteiskun-
nan" taso)? Rauhanomaisin esitetty
vaihtoehto on totta puhuen hyvin epä-
uskottava. Mutta kuva ei paljoa täsmen-
ny, vaikka huomioon otettaisiin vain
keskiaikaisen ja "Keeley-mallin" mukai-
set vaihtoehdot. Väkivaltaisen kuollei-
suuden osuus kokonaiskuolleisuudesta
vaihtelisi tällöinkin jossain 0,5 - 35 %:n
välillä, jos väestön keskimääräiseksi
eliniäksi oletetaan suuntaa-antavasti ja
hyvin optimistisesti 35 vuotta. Kun

tämän tarkemmin ei osaa oikein arvatakaan, on paha mennä sanomaan miten keskeisellä sijalla väkivalta ja siihen varautuminen olisi ollut ihmisten ajatuksissa ja arkirutiineissa.

Onko sodankäynnistä viitteitä?

Yllätyshyökkäyksen uhkaama asutus on tavannut eri puolilla maailmaa kerääntyä vaikeapääsyisiin ja/tai linnoitettuihin, hyvät näköalat tarjoaviin paikkoihin (esim. LeBlanc 2003: 128 - 156; Lahelma & Sipilä 2004: 13 - 19). Varsinais-Suomessa tämä olisi melkein luonnostaan tarkoittanut asutuksen hakeutumista suurehkoina ryppäinä mäkien laelle. Rauhan vallitessa tällainen asumismuoto olisi ollut erittäin epäkäytännöllinen ja epämukava. Suomessa erilaiset mäki- tai harjulinnat näyttävät rautakaudella olleen vain hyvin harvoin varsinaisessa asumiskäytössä, mutta niitä pidetään selkeimpänä arkeologisena indikaationamme laajamittaisen kollektiivisen väkivallan esiintymisestä esihistoriallisella ajalla (Taavitsainen 1990; myös Lahelma & Sipilä 2004). Tosin kaikkia muinaislinnoiksi tulkittuja rakenteita ei välttämättä ole todellisuudessa rakennettu sotilaallisia tarkoituksia varten (esim. Luoto 1984: 159 - 161; Taavitsainen 1999).

Taavitsaisen mukaan Suomen mäki- ja harjulinnat olivat ennen kaikkea ristiretkiäikainen ja keskiaikainen ilmiö (Taavitsainen 1990: 127 - 133; 139 - 141; 1999). Roomalaiselta rautakaudelta aina 1000-luvulle saakka täällä siis ollaan tilanteessa, jossa asehautaukset ovat huomattavan yleisiä, mutta linnoitus-

laitteista ei ole selkeää tietoa. Tosin muutamista muinaislinnoista eri puolilta Etelä-Suomea on saatu varhaiseen tai keskiseen rautakauteen viittavia radiohiiliajoituksia (Luoto 1990; 2006).

Ajatus mäkiasuinpaikoista roomalaisen rautakauden Varsinais-Suomessa ei vallitsevan tutkimustilanteen valossa ole täysin mahdoton. Sauvon Lautkan-kareen linnavuorelta on löydetty Morbyn keramiikkaa (Luoto 1991), joten sen käyttö olisi ilmeisesti ainakin periaatteessa voinut jatkua ajanlaskun alun jälkeisille vuosisadoille (Morbyn keramiikan ajoituksista ks. Edgren 1999: 325, 326). Liedon Vanhalinnan linnavuoren varhaisin käyttövaihe on varsinaisesti ajoitettu myöhäiselle pronssikaudelle, mutta mäeltä löydetty naarmu- ja tekstiilipainanteinen keramiikka voisi ehkä osittain kuulua myös esiroomalaiseen tai roomalaiseenkin rautakauteen (Luoto 1984: 109 - 115; Taavitsainen 1990: 140). Vanhalinnan lähellä on myös roomalaisen rautakauden kalmisto (Lähdesmäki 1995). Lisäksi naarmupintaista keramiikkaa tunnetaan myös Piikkiön Huttalan linnavuorelta, josta on myös esiroomalaiseen rautakauteen liittyvä radiohiiliajoitus (Luoto 1989: 56, 57). Tämä ei kuitenkaan vielä kerro, mikä olisi näissä nimenomaisissa tapauksissa ollut syynä mäkien laella asumiseen tai oleskeluun. Olisi liioittelua väittää, että turvallisuussyyt ovat ainoa mahdollinen selitys. Linnoittautuminen tai mäkiasuinpaikat saattavat liittyä myös yhteisöjen sisäiseen sosioekonomiseen eriytymiseen (ks. Luoto 1984, 1990, 2006; Taavitsainen 1990: 143 - 146).

Kuten Taavitsainen toteaa, rautakautisen tai keskiaikaisen sodankäynnin

oloissa mäen laella odottamista järkevempi vaihtoehto saattoi olla metsien kätköön peräytyminen ja vastahyökkäyksen organisointi (Taavitsainen 1990: 133 - 139; 1999). Tällainen puolustautuminen olisi kuitenkin vaatinut varoituksen saamista hyvissä ajoin ja hälytyksen nopeaa toimittamista eteenpäin. Varhaisrautakauden pienilukuisen ja hajaantuneen asutuksen keskuudessa kattavan valvonta- ja viestijärjestelmän ylläpitäminen olisi kaiketi ollut valoisankin vuodenaikana hyvin vaikeaa, saati sitten talvella - varsinkin jos potentiaaliset hyökkäysosastot olisivat tämän aikakauden oloissa olleet pienempiä, kevyempiä ja vaikeammin havaittavia kuin keskiajalla¹. Tästä olisi maalaisjärjellä ajatellen seurannut tarve tehdä asuinpaikoista vaikeasti yllätettäviä ja helposti puolustettavia.

Oli miten oli, käsiteltävässä yhteydessä ei ole selkeitä todisteita minkäänlaisesta linnoittautumisesta². Myöskään asutuksen klusteroitumisesta *joukossa on voimaa* -periaatteen mukaisesti ei voida puhua. Kärsämäessä tosin oli hautojen lukumäärästä päätellen naapureitaan suurempi ja voimakkaampi asutusyksikkö. Kuitenkin roomalaisen rautakauden kalmistot, joiden konventionaalisesti oletetaan ilmaisevan asutuspesäkkeiden sijainnin, olivat hajaantuneet Varsinais-Suomen jokilaaksoissa melko pitkien välimatkojen päähän toisistaan. Otaksuttavasti ne sijaitsivat käytettyjen viljelys- ja niittymaiden välittömässä läheisyydessä (esim. Saloranta 2000), mikä oli käytännöllistä, mutta olisi jatkuvan laajamittaisen hyökkäysuhan vallitessa ollut varmaankin myös turvaton.

Olemassa olevan tiedon perusteella on siis vaikea mennä väittämään, että varsi-

naissuomalaista väestöä olisi ainakaan pysyvästi koskettanut laajamuotoisiin yllätyshyökkäyksiin varautumisen tarve. Jos hyökkäyksiä pelättiin, ne eivät ilmeisesti tulleet yllättävinä tai ne olivat sen verran heikoin voimin toteutettuja, että yksittäisenkin asutuspesäkkeen väki saattoi luottaa kykyynsä torjua ne. Myöhäisellä pronssikaudella tai esiroomalaisella rautakaudella asia saattoi olla toisin. Roomalaisen rautakauden osalta tilannetta voidaan arvioida uudelleen, jos linnavuorilla joskus osoitetaan ajankulun alun jälkeisiin vuosisatoihin osuva käyttövaihe.

Laajamuotoista kollektiivista väkivaltaa saattoi periaatteessa esiintyä myös ilman verilöylyihin tai vastustajan voimien hivuttamiseen tähtääviä yllätyshyökkäyksiäkin. Voitiinhan kiistan osapuolten välillä sopia vaikkapa avoimesta kenttätaistelusta. Esimerkiksi Papua-Uuden-Guinean ylänköjen etnografiaan kuuluvat ennalta sovitut, suhteellisen vähän verenvuodatusta sisältäneet mutta sosiaaliselta merkitykseltään hyvin suuret "urheilutaistelut" (kuten engakansan *The Great Ceremonial Wars*). Niiden rinnalla tosin käytiin myös verisempiä ja vakavampia pikkusotia (esim. Wiessner 2002: 242, 243). Näin "herrasmiesmäisesti" hoidetut aseelliset välienselvittelyt olisivat kaiketi perustuneet varsin toisenlaisiin motiiveihin ja olosuhteisiin kuin häikäilemätön tuhoamissota, joka kohdistuu myös naiseen ja lapsiin. Arkeologisia jälkiä ne eivät olisi jättäneet käytännössä katsoen lainkaan. Linnoittautumisen tarvetta ei niiden yhteydessä olisi ollut (ks. esim. Kolb & Dixon 2002).

Tulkinnaksi muodostuu, että tuhoamisodankäynti ei Suomen rannikkoseuduilla kuulunut roomalaisen rautakau-

den todellisuuteen ainakaan säännöllisesti toistuvana ilmiönä, vaikka muuten olikin "heimoyhteiskuntien" keskuudessa melko yleistä (Keeley 1996). Samoin laajamittaiset orjanmetsästys-hyökkäykset tai ryöstöretket voitaneen poistaa todennäköisten pysyvien uhkien joukosta. Tämä ei mitätöi sitä periaatteellista mahdollisuutta, että Etelä-Suomen rannikkoseutujen asukkaat itse harjoittivat aseistettua retkeilyä vieraille alueille, vaikka tällöin jäisikin selitettäväksi, miksei se johtanut kosto-hyökkäyksiin varautumiseen. Löytyykö Kärämäen asehautauksille sitten tulkinta, joka ei edellytä arkeologisesti tunnistamattoman laajamittaisen sodankäynnin olettamista? Luiden, asuinpaikkojen ja muinaislinnojen vaietessa asiaa on kysyttävä itse aselöydöiltä.

Äärimmäisen argumentin instrumentit

Kuten moneen kertaan on tullut todettua, aselöydöt muodostavan näkyvän osan roomalaisen rautakauden metalliesinelöydöistä. Joukossa on myös miekkojen ja kilpien kaltaisia yksiselitteisiä *taisteluv*arusteita, joille ei löydy mitään utilitaarista käyttötarkoitusta ihmisten välisen väkivallan ulkopuolelta. On kuitenkin itsestään selvää, että aselöytöjen lukumäärällä ei ole minkäänlaista suoraa suhdetta väkivaltaisten konfliktien yleisyyteen. Kalmistolöytöjen lukumäärä ei kerro sitä, miten paljon aseita on ollut olemassa. Eikä olemassa olleiden aseiden lukumäärästäkään voisi suoraan päätellä, miten usein ja mihin tarkoituksiin niitä todella käytettiin. Aseiden säilymisaste ei Suomessa taida juurikaan sallia visuaaliseen tarkasteluun perustuvia käyttöjälkitutkimuksia.

Aseiden olemassaolo ja niiden esiinty-

minen hautauksissa edellyttää kuitenkin ajatusjärjestelmää, jossa ihmisten välinen väkivalta oli läsnä. Kun väkivalta-*vi*ittauksia nähtävästi käytettiin hautausrituaaleissa identiteettien ja statuksen rakentamiseen, väkivaltaan yhdistetyt arvot ja merkitykset olivat ainakin joissakin konteksteissa positiivisia. Voidaan puhua väkivaltaideologiasta tai soturi-ihanteista. Ideologiasta ja representaatioista on tietenkin vielä matkaa fyysisten vammojen todellisuuteen. On mahdollista, että väkivalta oli läsnä pikemminkin myyttien, esi-isien urotöihin kohdistuvan muistelun, ihanteiden, mielikuvien, rituaalien ja rehvastelun maailmassa kuin konkreettisissa konfrontaatioissa. Aseet saattoivat useissa tilanteissa olla lähinnä seremoniallista rekvisiittaa. Puolivakavan seremonia-*ta*istelun mahdollisuuteen viitattiin jo edellä.

Viiltävyyden, lävistävyyden tai kirkkauden kaltaisten ominaisuuksiensa perusteella aseisiin voitiin myös analogisoida esim. seksuaalisuuteen, rajakäsitteisiin ja erilaisiin luonnonilmiöihin viittaavia merkityksiä. Aseita voitiin tällöin käyttää myös sellaisiin rituaalisiin tarkoituksiin, joihin ei sisältynyt suoraa viittausta ihmisten väliseen väkivaltaan. Rautaisen teräkalujen "maagisista" merkityksistä on runsaasti esimerkkejä ainakin myöhäisissä kansanuskumuksissa.

Lähdekriittisiä näkökantoja on siis paljon, eikä juuri mitään konkretiaa ole esitettävänä. Otan kuitenkin tulkintani pohjaksi seuraavan oletuksen, joka on Keeleyn ja Knauffin teorioiden kanssa yhteensopiva: *jos esihistoriallisessa yhteiskunnassa aseet ovat keskeisessä asemassa rituaalisessa toiminnassa, on syytä olettaa myös fyysisen väkivallan esiintymistä.* Aseilla ilmaistuun ideologiaan todella

liittyi myös **väkivaltaisia sosiaalisen käyttäytymisen malleja**, jotka usein aktualisoituivat käytännön tekoinakin. Ei siis ole kohtuuttoman spekulatiivista olettaa, että Kärämäen maailma oli väkivaltainen. Olisiko se yltänyt Keeleyn kuvaamalle väkivaltaisen kuolleisuuden tasolle? En halua arvailla asiaa. Varmasti vähempikin tappaminen olisi kuitenkin riittänyt ylläpitämään ilma-piiriä, jossa pelko ja turvan hakemisen tarve olivat arjessa läsnä. Millaiseksi väkivaltainen todellisuus sitten tulisi hahmottaa tilanteessa, jossa laajamittaisesta, tuhoamiseen tähtäävästä sodankäynnistä ei nähtävästi voida puhua?

Selkkaukset yhteisöjen sisällä

Ulf Näsman (1994) on kiinnittänyt huomiota siihen, että Etelä-Skandinaviassa konkreettiset viitteet laajamuotoisista väkivaltaisista selkkauksista (sotasaalisuhrit, linnoituslaitteet, vesistö-sulut, kirjalliset tiedot) keskittyvät pääsääntöisesti toisiin rautakauden periodeihin kuin asehautaukset. Hänen johtopäätöksensä mukaan asehautaukset liittyivät pikemminkin paikallisen, *sisäisen* väkivallan leimaamiin yhteiskunnallisiin tilanteisiin kuin ulos päin suuntautuneen sodankäynnin miljööseen. Myös asutusalueiden sisäinen ja pääasiassa yksittäisistä surmatöistä koostuva väkivaltainen kuolleisuus on joissakin tapauksissa voinut nousta

“keeleyläiselle” 20 - 30 %:n tasolle (Knauft 1987). Näsmanin esittämää dikotomiaa ei tietenkään voi ottaa universaaliksi tulkinnan ohjenuoraksi, mutta tapauskohtaisena havaintona se on kiinnostava. Voidaan miettiä, olisiko se sovellettavissa myös Suomen aluetta koskeviin tulkintoihin.

Paikallinen ja pienimuotoinen väkivalta olisi puhjennut asutusalueiden (kuten jokilaaksojen) sisällä, toistensa läheisyydessä asuvien ja toisensa entuudestaan tuntevien, ehkä jopa sukulaisuuden yhdistämien ryhmien välillä. Väkivallan saattoi aloittaa kahden yksilön konfrontaatio, mutta jälkiselvittelyt saattoivat saada kollektiivisen väkivallan piirteitä eri osapuolten sukulaisten ja liittolaisten käydessä puolustamaan omiaan. Tällaiseen kuvioon saattoi kuulua eri puolilta maailmaa tunnettu *verikoston* instituutio. Verikoston ideaan kuului surmatyöhön vastaaminen surmatyöllä (“henki hengestä”), mutta ei ainakaan periaatteessa tuhoamissodan pyrkimys hävittää tai karkottaa vastapuolta kokonaan. Kostosta saattoi seurata vastakostojen kierre, joka jatkui ehkä kauankin, jopa sukupolvien ajan, tuottaen lopulta melkoisen määrän vainajia. Toisaalta monilla kulttuureilla oli myös vakiintuneet sovittelu- ja korvauskäytäntönsä kostokierteen katkaisemiseksi. Verikostolta välttymisen toive saattoi myös motivoida tekemään murhan salassa³.

Myös historian tutkija Olli Matikaisen väitöskirjassaan kuvaamien 1500- ja 1600-luvun karjalaisten ja savolaisten ajattelua leimasi idea sukuyhteisöstä, jonka oli vastavuoroisuuden periaatetta noudattaen “perittävä veri” eli vuodatettava verta korvauksena oman jäsenen veren vuotamisesta. Matikaisen tutkimissa yhteisöissä tällaiset verikostoa

edustavat "arkaaiset" ajattelutavat olivat jo vähitellen väistymässä teokraattisesti legitimoidun valtiovallan väkivaltamonopolin tieltä. Ehkäpä verikostoajattelun ja vereen yhdistettyjen merkitysten juuret juontuivat esihistoriasta saakka, kuten Matikainen itse näyttää arvelevan (Matikainen 2002: 48; myös Ylikangas 2000: 13). Varhaismodernin Itä-Suomen ja roomalaisen rautakauden Lounais-Suomen välille ei tietenkään pidä fantasioida kovin suuria yhtäläisyyksiä. On kuitenkin houkutus ajatella, että aggressiivisen mieskunnian eetos ja veren perimisen idea olisivat olleet niiden harvojen asioiden joukossa, joiden suhteen Kärämäen asemiehet ja Matikaisen tutkimat karjalaiset tappajat olisivat ymmärtäneet toisiaan. Hyökkäävä ja itseään korostava maskuliininen identiteetti aiheutti yhteenottoja jo silkalla olemassaolollaan, mutta se myös ohjasi väkivaltaisten keinojen käyttöön ristiriidan alkuperäisistä syistä riippumatta.

Miksi naapuri hioi kirvestään?

Esihistoriallisten (tai historiallisten) konfliktien taustoihin kohdistuvassa tutkimuksessa on usein nähty aiheelliseksi tehdä ero *välittömien* ja *välillisten* syiden kesken. Yksittäisen konfliktin saattaa toisinaan laukaista sinänsä sattumanvarainen tai triviaalikin tapahtuma, kuten tyhjänpäiväinen loukkaus tai vähäinen varkaus. Taustalla voidaan kuitenkin usein aavistella yksittäistä konfliktia pitkäikäisempiä, hitaasti muuttuvia dispositioita, jotka vaikuttavat konfliktien puhkeamisen todennäköisyyteen erilaisissa vuorovaikutuskonteksteissa. Välillisistä syistä esitetyt antropologiset teoriat voidaan karkeasti jakaa ainakin neljään pääryhmään (vrt. Carman 1997; Ferguson 1984, 1990; Thorpe 2003: 147 - 150):

Innatistiset ("sisäsyntyiset") syyt eli teoriat aggressiivisen käyttäytymisen yksilöpsykologisesta ja/tai evolutiivisesta ja geneettisestä taustasta.

- *Kulttuuriekologiset syyt* eli teoriat ihmiskansojen ja ympäristön välisen suhteen epävakaudesta ja siihen liittyvistä toimeentulovaikeuksista konfliktien välillisenä aiheuttajana.

- *Sosioekonomiset syyt*, joita koskevissa teorioissa korostuvat sosiaalisten rakenteiden puitteissa tapahtuva taloudellinen ja sosiaalinen oman edun tavoittelu sekä siihen liittyvä turhautuminen ja epäoikeudenmukaisuuden kokemukset.

- *Kulttuuriset syyt* eli kosmologioiden, uskomus- ja merkitysjärjestelmien, ideologioiden, normien, kasvatuksen ja käyttäytymismallien korostaminen konfliktien motivaatiotautaan selittämisessä.

Tulkinnan tavoitteeksi tuskin kuitenkaan kannattaa asettaa väkivallan syiden palauttamista minkään yksittäisen selitysryhmän alueelle. Väkivaltainen konflikti on monimutkaisten ja hyvin moneen suuntaan haarautuvien syyseuraussuhteiden verkko. Yhden ja saman yhteisön piiristä tietysti löytyy myös olemukseltaan hyvinkin erilaisia konflikteja. Olli Matikainen toteaa 1500- ja 1600-lukujen itäsuomalaista henkrikollisuutta tutkittuaan suorasanaisesti ja vakuuttavasti:

"Olisi liioittelua väittää, että väkivallan tarkastelu sosiaalisen järjestyksen osakysymyksenä [olisi sinänsä ratkaisevaa] väkivallan selittämisessä kokonaisuutena. Tämä olisi harhaanjohtavaa reduktiota, sillä väkivalta

on aina erottamattomasti myös biologinen, poliittinen, psykologinen ja taloudellinen ilmiö. *Sen sijaan väitän, että varhaisen uuden ajan - ja minkä aikakauden hyvänsä - väkivallan problematiikkaa on mahdotonta tarkastella irrallaan maailmankuvallisista tekijöistä, jotka eivät yksiselitteisesti palaudu esimerkiksi politiikkaan ja talouteen...* Sillä kuinka ihmisten, ryhmien, instituutioiden ja ylikuunnollisen väliset suhteet ymmärretään on myös kauaskantoisia psykologisia vaikutuksia." (Matikainen 2002: 191, kursivointi lisätty.)

Kaiken takana on nainen?

1960-luvulta lähtien on puhuttu paljon aggressiivisen käyttäytymisen välillisestä biologisesta taustasta. Erittäin tunnettu ja usein siteerattu on esimerkiksi sosiobiologisen antropologian uranuurtajan Napoleon Chagnonin havainto, jonka mukaan Pohjois-Brasilian ja Venezuelan alueella asuvien, raivokkaan aggressiivisiksi kuvattujen yanomamo-intiaanien keskuudessa tappajilla oli keskimääräisesti enemmän vaimoja ja siten myös lapsia kuin muilla miehillä. Tällöin herää tietysti se masentavanpuoleinen ajatus, että väkivaltaisuus olisi suurelta osin geneettistä ja ainakin joissakin muodoissaan adaptiivinen, lisääntymistä edistävä ominaisuus (Chagnon 1990). Tässä yhteydessä ei tarvitse referoida tämän lähemmin Chagnonin teorian ja yanomamo-etnografian herättämää kiivasta tieteellistä kiistaa (ks. Thorpe 2003 ja siinä mainittu lähdekirjallisuus). Tyydytään toteamaan, että yanomamojen aggressiivisuudelle on annettu monia muitakin selityksiä.

Sikäli kuin aihepiiriin ainoastaan pinnallisesti perehtyneenä ymmärrän, nykyisen psykologisen aggressiotutkimuksen valossa ajatus väkivaltaisuuden geneettisistä syistä ei ole epäuskottava. Aggressiivista käyttäytymistä voivat kuitenkin edistää myös monenlaiset geneeistä riippumattomat tekijät, jotka liittyvät esimerkiksi sikiövaiheen tapahtumiin, kasvatukseen ja sosiaalistumiseen, aikuisiän elinympäristöön, kulttuuriin malleihin, aivojen toimintaan sekä turhauttaviin tai muuten epämiellyttäviin elämäkokemuksiin. Väkivallan tutkimuksessa on myös usein nähty aiheelliseksi tehdä karkea erottelu emotionaalisen (impulsiivisen, ekspressiivisen) ja välineellisen/instrumentaalisen aggression välillä. Voidaan olettaa, että esihistoriallistakaan väkivaltaa ei aina ensisijaisesti motivoinut syvä uhria kohtaan tunnettu vihamielisyyden tunne, vaan väkivalta oli laskelmoidusti käytetty väline jonkin toisen päämäärän saavuttamiseksi.

Tällaisia näkökulmia on tietysti vaikea soveltaa esihistoriallisiin yhteyksiin. Roomalaisaikaisten yksilöiden serotoniini- tai testosteronitasoja ei voi selvittää eikä verrata heidän elämäntarinoihinsa, joista ei ole mitään tietoa. Teorioilla aggressiivisen käyttäytymisen lisääntymisstrategisesta merkityksestä on ajanhengen mukainen viehätyksensä, mutta niitäkään ei voi empiirisesti sitoa arkeologisiin aineistoihin. Lisääntymisen varmasti askarrutti mieliä myös Kärämäen maailmassa. Mikään ei kuitenkaan kerro, saivatko aseiden kera haudatut miehet tms. useampia sukukypsiksi kasvaneita jälkeläisiä kuin muut⁴. Yleisesti ottaen ei ainakaan näytä siltä, että kaikissa "heimoyhteiskunnissa" aggressiivinen käyttäytyminen olisi ollut tehokas parinhankinta- ja lisääntymisstrategia. Konfliktihakuisuu-

teen liittyi herkästi keskimääräistä lyhyempi elinikä. Joissakin kulttuureissa uskomukset, tavat ja käytännöt suoraan rajoittivat sotaisimpien miesten seksielämää ja perheenlisäystä (esim. Moore 1990). Yanomamojenkin yhteydessä Chagnonin antama tilastollinen evidenssi aggressiivisuuden ja lisääntymismenestyksen yhteydestä on kyseenalaistettu varsin vankoin perustein (Fry 2006: 184 - 196).

Ei tietenkään ole mahdotonta, että roomalaisen rautakauden Lounais-Suomessa miesten väliset väkivaltaiset konfliktit olisivat useissa tapauksissa kytkeytyneet miesten ja naisten välisiin suhteisiin (ja miksei myös homoseksuaalisiin suhteisiin). Kyseeseen saattoivat tulla seksuaalisen frustraation motivoimat väkivallanteot (Knauff 1987, 1991) siinä missä naisenryöstöt tai sellaisten kustot. Naisenryöstöjä olisi voinut motiivoida alistushalun ja himokkuuden ohella myös demografinen vinoutuma, naispula, jos arkeologisesti todentamaton hypoteesi vastasyntyneiden lasten heitteille jättämisestä pitää paikkansa: tällainen toiminta kohdistui poikia arvostavissa yhteisöissä ensisijaisesti tyttövauvoihin (esim. Salo 1995; Pihlman 2004).

Oma lukunsa on miesten naisiin (tai naisten miehiin, aikuisten lapsiin jne.) kohdistama väkivalta, josta löydöt eivät kerro mitään, mutta jonka olemassaolo ei sinänsä tunnu kovin epätodennäköiseltä.

Taistelu toimeentuloresursseista

Suomessa menneiden aikakausien paikallisyhteisöjä sisältä päin repinyttä väkivaltaa on seikkaperäisimmin kuvaillut ehkä Heikki Ylikangas. Ylikan-

kaan luonnehdinnat keskiajan ja 1500-luvun suomalaisesta maaseudusta ovat kaukana idyllistä:

"[Se] oli pelon ja väkivallan hapattama yhteisö, jota määräisivät vahvemman oikeus sekä alistamisen ja alistumisen lait." (Ylikangas 1999: 104.)

"Valta kasautui...vahvimmalle - suulle suvulle, vauraalle perheelle, väkirikkaalle kylälle, pelottavalle yksittäiselle häirikölle." (Ylikangas 2000: 350.)

Ylikankaan tulkinnassa väkivaltaa kiihdytti heikon keskushallinnon kyvyttömyys turvata alamaistensa omaisuutta tai estää omankädenoikeutta ja "nyrkki-valtaa". Niillä, joilla oli halua ja kykyä käyttää terroristrategioita, oli siis runsaasti tilaisuuksia anastaa taloudellisia resursseja heikommiltaan. Talonpoikaisväestön edustajien keskinäiset väkivallanteot liittyivät usein viljelysmaiden rajoihin tai syrjäisten niittyjen ja kaskimaiden omistamista koskeviin erimielisyyksiin. Mutta aikakauden ihmisille oli myös ominaista korostunut kunnianarkuus, tapa reagoida näkyvästi ja usein väkivaltaisesti mitättömiinkin loukkauksiin ja haasteisiin. Tämä saattoi liittyä tarpeeseen olla leimautumatta puolustuskyvyttömäksi tai kunniantomaksi. Jälkimmäinen olisi tarkoittanut yhteisön tarjoaman vähäisenkin turvan menettämistä (Ylikangas 1999: 108 - 110). Ylikankaan tekstit olisivat kelvanneet Thomas Hobbesille (1588 - 1679), jonka tunnetun teesin mukaan aineellisten hyödykkeiden rajallisesta saatavuudesta aiheutuva "kaikkien sota kaikkia vastaan" oli väkivahvan hallitusvallan ulkopuolella elävien ihmisten vääjäämätön kohtalo⁵.

Olisiko Ylikankaan dramaattisin sanankäantein hahmottelema pelon ja väkivallan hapatus sitten ollut todellisuutta myös 1000 - 1500 vuotta aikaisemmin eläneille varhaisrautakauden lounais-suomalaisille? "Keeleläisen" lähestymistavan mukaan esihistoriallisessa yhteiskunnassa väkivalta olisi voinut olla vielä paljon pahempaa kuin Ylikankaan kuvaamassa keskiajan maailmassa, jossa keskushallinto sentään jo orasti. Olisi voinut olla - mutta oliko todella?

Kulttuuriekologisia olosuhteita ja esihistoriallisen yhteisön työvoimaresursseja koskevan tiedon suurpiirteisyyden tulee tässä kohtaa vastata. Emme tiedä emmekä äkkiseltään osaa arvellakaan, miten raivokkaan kilpailun kohteena viljelyskelpoinen maa, rantaniityt ja pyyntiapajat olisivat olleet jo varhaisrautakaudella. Jos niistä kilpailtiin, omistusoikeus epäilemättä viime kädessä istui keihään kärjessä. Potentiaalisia kilpailijoita oli silloin kuitenkin paljon vähemmän ja harvemmassa kuin Ylikankaan tutkimina vuosisatoina. Mutta toisaalta maanviljelystekniikka oli kaikei eksteniivisempi ja tilaa vaativampi kuin historiallisella ajalla. Toisaalta taas ravinnontuotannon vähäistä ylijäämää ei vielä tarvinnut jakaa kruunun, kirkon tai linnaleirissä käyvän sotavaen kanssa. Jonkinlainen ylijäämän järjestelmällinen kerääminen yhteisiä kultillisia tms. tarkoituksia varten oli varmaankin mahdollista jo varhaisrautakaudella (ks. esim. Lang 1996). Vielä näissä olosuhteissa se ei kuitenkaan voinut hevin perustua fyysiseen pakkoon tai muuttua kohtuuttoman raskaaksi velvollisuudeksi muuten kuin hyvin suppeassa mittakaavassa ja tilapäisesti.

Jos Kärsämäki-tyyppien kalmistot ja muut

itäskandinaavisina pidetyt kalmistotyyppit saapuivat Suomen rannikoille uuden väestön mukana, kuten Unto Salo uskoo, jonkinlaiset ristiriidat samoja resurssialueita aiemmin hyödyntäneen alkuperäisväestön kanssa olivat mahdollisia. Niiden todennäköisyyteen olisi vaikuttanut se, miten toivottuja ja tervetulleita vieraita uudet tulokkaat olisivat olleet (ks. Pihlman 1987; 1992).

Epäselviä muuttujia on sanalla sanoen liikaa, jotta kovinkaan definitiivistä vastausta voitaisiin antaa. Laajamittaista sodankäyntiä koskevan selkeän evidenssin puute saattaa kuitenkin itsessään antaa (heikon) viitteen siitä, että ravintopulaa ei koettu krooniseksi ongelmaksi. Mikäli väestö olisi kasvanut niin suureksi, ettei ympäristö enää sallinut välttämättömien tai sellaisiksi koettujen tarpeiden tyydyttämistä käytettävissä olevalla teknologialla, olisi seurauksena voinut olla sodankäynnin ilmaantuminen tai raju yleistyminen (LeBlanc 2003). Ainakin lukuisissa tapaustutkimuksissa on osoitettu osteologisesti esihistoriallisen sodan ja kroonisen aliravitsemuksen korrelaatio (esim. Fyllingen 2005; Kuckelman 2002; Zimmerman 1997).

Eriskummallista väkivaltaa?

Vaikka toimeentuloresursseista käyty kamppailu ei olisikaan ollut roomalaisen rautakauden Lounais-Suomessa kovin kiivasta, tämä ei aivan välttämättä tarkoita elämänmenon rauhallisuutta. Teräaseiden heilahtamiselle saattoi ilmetä muitakin syitä. Verikostonkin saattoivat alun perin laukaista muut seikat kuin konkreettinen fyysinen väkivalta. Kuuluista suomenruotsalainen Etelä-Amerikka-tutkija ja sosiologi Rafael Karsten (1879 - 1956) on kirjoit-

tanut värikkään etnografisen kuvauksen Ecuadorin jivaro-intiaanien verikostoista. Siinä mainitaan, että jivarot herkästi yhdistivät luonnolliset kuolemantapaukset vihamielisen noidan toimintaan. Kun "syyllinen" "noita" oli paljastettu narkoottisen juoman avulla, hänet surmattiin. Epidemian iskiessä taudin levittäjäksi epäilty ihminen saattoi joutua koston uhriksi. Myös naisten kaappaaminen ja aviorikokset käynnistivät kostoja jivarojen keskuudessa. Vaimonsa pahoinpitelijän taas täytyi varautua lankojensa ja appiukkonsa koston (Karsten 1920: 22 - 25, 32, 33). Noidan lynkkaaminen on yksi niistä harvoista syistä, jotka toistuvasti ovat motivoineet myös Venezuelan pasifistiset xinguano-intiaanit väkivaltaan (Gregor 1990). Sama motiivi nousee voimakkaasti esiin myös kuvauksessa läntisen Uuden-Guinean alangolla asuvan gebusi-heimon sisäisestä väkivallasta (Knauft 1987). Ajatus noidan aiheuttamasta kuolemasta ei ollut vieras myöskään Australian aboriginaaleille, ja esimerkkejä vastaavasta löytynee yllin kyllin muualtakin maailmasta. Kukaties tämän kaltaiset pelot ja epäilykset kuuluivat myös Fennoskandian esihistoriallisten yhteisöjen samanistisiin uskomusmaailmoihin? Esihistorian "outoudessa" eläneiden ihmisten väkivaltaa saattoivat motivoida vielä edellistäkin vaikeammin ymmärrettävät kosmologiaan ja uskomuksiin liittyvät vaikuttimet ja päämäärät, jotka lentävät kovaa ja korkealta arkeologisen mielikuvituksen yli (ks. esim. Beavitt 1997).

Samalla on kuitenkin selvää, että pitkään jatkuvalla letaalilla väkivallalla oli myös tiedostetuista ja yleisesti esitellyistä motiiveista riippumattomat, hitaasti kumuloituvat demografiset, sosioekonomiset ja ekologiset vaikutuksensa. Nämä vaikuttivat aikaa myöten konflik-

teja ympäröiviin olosuhteisiin ja siten luultavasti heijastuivat vähitellen myös konfliktin motivaatioon, vaikka kaikkia syy - seuraussuhteita tuskin kunnolla ymmärrettiin.

Ilkeiden ihmisten esihistoriaa

Entistä selkeämmin erottuvien sosiaalisten erojen muodostuminen on yksi niistä keskeisistä kysymyksistä, jotka ovat hyvin kiinteässä yhteydessä myös konfliktiarkeologiaan. Asehautauksiin liittyvä aggressiivinen "diskurssi" näyttäisi roomalaisella rautakaudella kertovan yhteisöistä, joissa pyrittiin luomaan näkyviä dominanssihierarkioita ja joissa väkivaltaiset aktiviteetit ovat tietyissä tilanteissa olleet päteviä ja ehkä keskeinenkin keino statuksen kartuttamiseen. Stabiilin yhteiskunnallisen valta-aseman saavuttamiseen voimakeinot tuskin kuitenkaan yksinään riittivät. Myös Heikki Ylikankaan kuvaamassa paikallisen "gangsterismin" miljöössä toiset yksilöt ja joukkiot olivat pätevämpiä pelureita kuin toiset. Väkivaltalta oli ehkä yleistä, mutta samalla se kuitenkin merkitsi vakavaa riskinottoa ja sillä saavutettavat potentiaaliset edut olivat lopultakin rajalliset. Yhteisöjen sisällä tuskin oli pidemmän päälle edellytyksiä ylläpitää pakkovaltaa. Väkivallalla uhkaaminen ja suora pakottaminen olivat tehokkaita tai kohtuullisen riskittömiä metodeja vain suhteellisen rajatuissa kysymyksissä, pienehköjä ja alivoimaisia kohderyhmiä vastaan käytettynä. Väkivaltamonopolista ei ollut vielä tietoaakaan. Miekkaan tarttumisesta seurasi usein sananparren mukainen miekkaan hukkuminen. Korkean statuksen omaavien tai sellaista havittelevien ryhmien ja yksilöiden luulisi siis vakavasti miettineen ja kokeilleen monia muitakin sosiaalistrategioita.

Ei ole mahdotonta, että Suomenkin rannikkoseutujen väestö otti osaa aggressiivisiin aktiviteetteihin myös kaukana kotikontujensa ulkopuolella. Skandinaviassa katsotaan monenlaisten arkeologisten löytöjen perusteella, että sodankäynti ja pitkien matkojen takaa tehdyt merihyökkäykset yleistyivät siellä radikaalisti 100-luvun lopulla ja 200-luvulla (esim. Ilkjær 2003). Ei ehkä ole täysin mahdotonta, jos ei kyllä varmaakaan, että näihin selkkauksiin otti osaa myös Suomen alueen asukkaita, todennäköisimmin ehkä skandinaavisten ryhmittymien liittolaisina (Raninen 2005 ja siinä mainittu lähdekirjallisuus). Jos tällaisia retkiä tehtiin, niistä varmasti riitti puhetta sukupolvien ajaksi. Todennäköisesti ne kuitenkin olisivat koskettaneet vain suhteellisen pieniä miesjoukkoja.

Toinen ja arkeologisesta kirjallisuudesta tutumpi vaihtoehto on rannikkoseutujen viljelijäväestön retkeily sisämaassa asuvan, pääasiallisesti pyynnin varassa elävän väestön kimppuun. A. M. Tallgren (1935: 231) ja Unto Salo (1984b: 223) ovat lyhyesti kuvailleet "kaupansekasta lapinverotusta", jonka ajatellaan olleen viljelijöiden vuosisatainen tai -tuhantinen tapa hankkia tavaravaihdantaa varten tarvitsemiaan turkiksia. Roomalaisekspansioon liittyvä tavaravaihdannan vilkastuminen Itämeren piirissä saattoi johtaa entistä aktiivisempaan ja ehkä aggressiivisempaankin erätuotteiden hankintaan.

Pyyntiväestöön kohdistuvan verotuksen/rosvouksen katkeruutta pehmentettiin "hyvittämällä" uhreja metalliesineillä tai muulla tavaralla. Mistään tasa- puolisesta tavaravaihdannasta ei silti olisi ollut kyse, vaan "negatiivisesta vastavuoroisuudesta", jossa niskan päällä oleva osapuoli tavoitteli omaa etuaan

tavaravaihdantakumppanien edusta piittaamatta (Lavento 2001: 174; Sahlins 1972: 195, 196). Harkitusti käytetyllä väkivallalla tai sen uhalla saattoi tällaisen toiminnan yhteydessä olla merkitystä kauppakumppaneiden alistuvan ja yhteistyöhaluisen asenteen takaamisessa. Ehkä sitä tarvittiin myös rannikkoväestöjen keskinäisissä tavaravaihdantaaan liittyvissä vuorovaikutus- tai kilpailutilanteissa. Jos tavaravaihdantaa leimasi negatiivisen vastavuoroisuuden periaate, oli kaikkia kauppakumppaneita kohdattaessa syytä varautua myös säikäyttelyyn, ryöstöön tai väkivaltaiseen välienselvittelyyn. Eräretkeilyn yhteydessä ihmisiä vastaan suunnatun aseiden käytön konteksti saattoi olla myös vieraisiin viljelijäyhteisöihin kuuluvien eränkävijöiden hätyyttely omiksi katsotuilta mailta.

Jos rannikkoseudun eränkävijöiden ja sisämaaväestön välinen suhde kuvataan korostuneen riistäväksi, alkaa tulkitaan ilmetä ongelmakohtia. Miten rannikko- tai viljelijäväestö olisi kyennyt saattamaan sisämaan asukkaat täysin alistettuun asemaan? Stereotypiaa "lappalaisten rauhanomaisuudesta" ei saa tässä yhteydessä ajatella ilman muuta paikkansapitäväksi, vaikkei se ole mahdollonkaan. Varhaisrautakautisen rannikkoväestön sotilaallinen ylivoima ei tunnu itsestään selvältä. Eri väestöryhmien väkilukusuhteista tai organisaatiotason eroista ei varsinaisesti ole tietoa. Viljelijäväestö kykeni tietysti saavuttamaan radikaalisti suuremman asutustiheyden kuin pyyntiväestö, mutta viljely ei toisaalta ollut kaikille sisämaaväestöillekään tuntematonta. Rannikkoseutujen asutus tuskin esiintyi "yhtenä miehenä" sisämaan asukkaita vastaan, joten on epäselvää olisiko sen asutustiheys mobilisoitunut riittävän suureksi miesylivoimaksi eräretkeilyn

yhteydessä. Tässä yhteydessä kiinnostava, mutta syiltään ja seurauksiltaan hyvin epäselvä ilmiö on tietysti esineellisen hautauksen leviäminen sisämaahan Kokemäenjoen vesistöalueella nuoremalla roomalaisella rautakaudella (esim. Salo 1984a; ks. väkivaltaisia sävyjä sisältävä tulkinta aiheesta lähteessä Salo 2000).

Aseistuksen suhteen viljelijäväestöllä tuskin oli selkeää etulyöntiasemaa: edes miekka ja kilpi eivät hyödyttäneet tilanteessa, jossa vastapuoli kieltäytyi tulemasta miekan ulottuville. Pyyntiväestöllä oli puolellaan jousen ja muiden tehokkaiden metsästysaseiden käyttötaito ja paikallistuntemus. Viljelijöiden ja pyyntiväestön mahdollisiin konflikteihin saattoi tietysti liittyä tekijöitä, joita kirjoituspöydän ääressä on mahdoton arvioida tai ottaa huomioon. Mutta on vaikea osoittaa vakuuttavasti, millä tavoin näiden väestöryhmien välinen suhde olisi vielä varhaisrautakauden oloissa voinut vakiintua yksipuolisen alistavaksi ja hyväksikäyttäväksi, vaikka siihen hetkittäin ehkä tällaisiakin sävyjä saattoi liittyä. Jos pyyntiväestö kaikesta huolimatta oli liian harvalukuista tai yhteisöllisesti hajanaista (tai kilttiä⁶) kyetäkseen vastarintaan, se olisi kenties kyennyt välttelemään konflikteja ja anastuksia yksinkertaisesti piiloutumalla ja kauemmaksi siirtymällä. Yleisesti ottaen nykytutkimus ei enää haluakaan nähdä viljelijä- ja pyyntiväestöjen suhteissa erityisen riistäviä piirteitä vielä esihistoriasta puhuttaessa. Suhde kuvataan pikemminkin symbioottiseksi ja molempia osapuolia hyödyttäväksi (esim. Halsen & Olsen 2004: 56 - 69; ks. myös Halinen 2005: 108; Taavitsainen 1994).

Lopuksi tulee tietysti muistaa, että koko

kahtiajako "rannikon viljelevä ja kalmistollinen asutus" vs. "kalmistoton/lapinraunioita rakentava (pyynti)väestö" on varsin kaavamainen.

Paljon porua, vähän villoja

Suomen lounais- ja etelärannikoilla roomalaisella rautakaudella esiintyneestä väkivallasta ei tämän pitkällisen ekskursioon päätteeksi voida sanoa juuri mitään varmaa. Oppineita arvauksia voidaan heitellä paljonkin ja ainakin osa esitetyistä näkökulmista on sellaisia, että niiden paikkansapitävyyttä voitaisiin selvittää jatkotutkimuksilla. Aseita ja statusesineitä sisältävien hautausten kaltaisen rituaalis-ideologisen ilmiön esiintyminen "heimoyhteiskunnan" kontekstissa antaa omaksutun etnografisen mallin perusteella syyn uskoa seuraavaa: hengenvaaralliset väkivaltaiset ilmiöt olivat kouraantuntuvaa ja usein toistuvaa todellisuutta vaikuttaen merkittävästi monien ihmisten elämänkokemuksiin.

Nykyaikaisissa aseellisissa konflikteissa pelon sanotaan olevan aggressiivisuutta hallitsevampi tunnekokemus (Lager-spetz 1998). Varhaiskantisissa yhteisöissä elävien ihmisten väkivaltaan liittyvistä tuntemuksista on ymmärrettävästi päästy kysymään vain harvoin. Keeleyn (1996) mukaan on kuitenkin etnografista näyttöä siitä, että "heimosoturikin" saattoivat ahdistua, oireilla psyykkisesti, kammota jatkuvaa väkivaltakierrettä ja haaveilla rauhasta. Väkivallan motivaatiotaustassa korostuisi tällöin aggression välineellisyys, joka on keskeistä myös Ylikankaan tulkinnessa. Väkivallan jatkaminen tapasi olla ainakin pidemmän päälle pelottavaa ja epämukavaa, mutta vaihtoehtoja ei aina nähty olevan olemassa. Rauhan

saavuttaminen tai säilyttäminen ei yleensä ollut desentralisoidussa yhteiskunnassa helppoa, jos konflikteille vain oli aineellisia tai sosiokulttuurisia motiiveja. Vihamielisessä ympäristössä korostuivat epäluulo, jatkuva pelko ja väkivaltaan varautuminen, jotka luonnostaan ruokkivat haasteiden ja aggressioiden noidankehää.

Käytettävissä olevan tiedon perusteella intensiivinen ja laajamittainen, kokonaisten yhteisöjen tuhoamiseen tai karkottamiseen tähtäävä sodankäynti näyttää roomalaisen rautakauden Lounais-Suomessa kuitenkin epätodennäköiseltä. Aseellinen väkivalta tai sellaisen uhka liittyi mahdollisesti kotialueen ulkopuolella liikkumiseen, mutta todennäköisesti myös tai ainakin paikallisten yhteisöjen sisäisiin konflikteihin. Voidaan esittää useita taustatekijöitä, jotka arkeologisista löydöistä päätellen todennäköisesti vaikuttivat Lounais-Suomessa puheena olevana ajanjaksona. Ne olisivat voineet usein aiheuttaa ristiriitoja tai sitten johdatella yksilöitä ja ryhmiä väkivaltaisten keinojen käyttöön erilaisen ristiriitatilanteiden ilmetessä muista syistä:

- Aggressiivista maskuliniteettia ja "soturin" arvostusta korostavan eetoksen, väkivaltaisten toimintamallien ja aseiden läsnäolo sinänsä.
- Väkivaltaideologian yhdistämien miesjoukkojen olemassaolo, joka näkyy vanhemmalla roomalaisella rautakaudella esimerkiksi Kärsämäen

kalmiston "asehautarivistössä" (Salo 1968: 218).

- Pyrkimys huomion saavuttamiseen, itsensä korostamiseen, sosiaalisten erojen luomiseen tai torjumiseen.
- Väkivaltakapasiteetin suhteellisen tasainen jakautuminen eri väestöryhmien keskuuteen, "väkivaltamonopolin" puuttuminen.
- Erilaisia perinnekomplekseja (ainakin hautaustapoja) edustavien ihmisryhmien elämä toistensa läheisyydessä.
- Sosiaalista arvoa konstituovien ja/tai rituaaleissa tarvittavien "prestiisiesineiden" hankinta ja niistä mahdollisesti käyty kilpailu.

Arkeologisesti todentamattomia, mutta sinänsä mahdollisia ja realistisia syitä väkivaltaisille konflikteille olisivat voineet olla myös:

- Rauhaa ylläpitävien ja konfliktien väkivallattomaan ratkaisemiseen ohjaavien instituutioiden puuttuminen tai näivettyminen sosiaalisten muutosten myötä?
- Pyrkimys "kerskakulutukseen" tai aineellisten resurssien kerryttämiseen ja kasaamiseen?
- Toimeentuloresursseista (ravinto ja sen tuotantovälineet, vaatetuksen raaka-aineet, rauta) käyty kilpailu?
- "Reproduktiiviset konfliktit" eli kilpailu lisääntymis- ja seksimahdollisuuksista?
- Vaikeasti tulkittavat uskomusjärjestelmiin, maailmankuvallisiin tekijöihin ja ihmisyyttä koskeviin käsityksiin liittyvät pelot, halut ja tarpeet?

Sen pituinen se.

Kiitokset:

Artikkelin tämä osa hyötyi suuresti Joonas Sipilän oivaltavista kommentteista. Kiitän myös Jouko Pukkilaa, joka kommentoi yhtä asiantuntevasti artikkelin ensimmäistä osaa (*Muinaistutkija* 4/2005) sekä professori Taavitsaista, joka lainasi minulle Rafael Karstenin kirjan.

Abstrakt: Ångestens och rädslans teater i Kärsämäki. Del 2: Våldet under tidig järnålder

Artikeln behandlar Kärsämäkitypens romartida vapengravar ur ett konfliktarkeologiskt perspektiv. I artikeln påvisas att vapnens centrala roll i det manliga gravskicket indirekt tyder på ett samhälle, där ett aggressivt beteende inte är ovanligt. Samtidigt är det dock svårt att i gravarna se spår av omfattande våld emellan samhällena. Det är mera sannolikt att våldsideologin hörde ihop med inre motstridigheter. De materiella och sociala förbindelserna mellan orsak och verkan kan vara svåra att förklara på ett mera definitivt sätt.

LÄHTEET:

- Andersson, Kent 1998: Rik eller fattig - medveten eller omedveten? Kvinnan i Uppland och Västmanland under romersk järnålder. Andersson, Kent (toim.): *Suionum hinc civitates. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder*. Occasional Papers in Archaeology 19. Uppsala, 59 - 94.
- Beavitt, Paul 1997: Fighters and foragers, warfare and the spread of agriculture in prehistoric Borneo. Carman, John (toim.): *Material Harm. Archaeological Studies of War and Violence*. Glasgow, 198 - 219.
- Byock, Jesse L. 2001: *Viking Age Iceland*. London.
- Carman, John 1997: Approaches to violence. Carman, John (toim.): *Material Harm. Archaeological Studies of War and Violence*. Glasgow, 1 - 23.
- Chagnon, Napoleon 1990: Reproductive and somatic conflicts of interest in the genesis of violence and warfare among tribesmen. Haas, Jonathan (toim.): *The Anthropology of War*. Cambridge, 77 - 104.
- Chapman, John 1999: The origins of warfare in the prehistory of Central and Eastern Europe. Carman, John & Harding, Anthony (toim.): *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*. Thrupp, 101 - 142.
- Dolukhanov, P. M. 1999: War and peace in prehistoric Eastern Europe. Carman, John & Harding, Anthony (toim.): *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*. Thrupp, 72 - 88.
- Edgren Torsten 1999: Alkavan rautakauden kulttuurikuva Länsi-Suomessa. Fogelberg, Paul (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finland natur och folk 153: 311 - 333.
- Ferguson, R. Brian 1984: Introduction: Studying war. Ferguson, R. Brian (toim.): *Warfare, Culture, and Environment*. Orlando, 1 - 81.
- Ferguson, R. Brian 1990: Explaining War. Haas, Jonathan (toim.): *The Anthropology of War*. Cambridge, 26 - 55.
- Ferguson, R. Brian & Whitehead, Neil 1999a: *War in the Tribal Zone. Expanding States and Indigenous Warfare. With a New Preface by Editors*. Santa Fe - Oxford.
- Ferguson, Brian M. & Whitehead, Neil 1999b: Preface to Second Printing. Ferguson, Brian M. & Whitehead, Neil (toim.): *War in the Tribal Zone. Expanding States and Indigenous Warfare. With a New Preface by Editors*.

- Santa Fe - Oxford.
- Fyllingen, Hilde 2005: Society and violence in the Early Bronze Age: an analysis of human skeletons from Nord-Trøndelag, Norway. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 36/1: 27 - 43.
- Fry, Douglas P. 2006: *The Human Potential For Peace. An Anthropological Challenge to Assumptions About War and Violence*. New York - Oxford.
- Gregor, Thomas 1990: Uneasy peace: Intertribal relations in Brazil's Upper Xingu. Haas, Jonathan (toim.): *The Anthropology of War*. Cambridge, 105 - 124.
- Haas, Jonathan 1999: The origins of war and ethnic violence. Carman, John & Harding, Anthony (toim.): *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*. Thrupp, 11 - 24.
- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar 2004: *Samenes historie fram til 1750*. Oslo.
- Halinen, Petri 2005: *Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland*. Iskos 14.
- Hirviluoto, Anna-Liisa & Vormisto, Tarja 1984: En massgrav från yngre romersk järnålder i Isokylä, Salo. *Finskt Museum* 1983: 21 - 49.
- Ilkjær, Jørgen 2003: Danske krigsbytte-offeringer. Jørgensen, Lars (toim.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*. København, 44 - 65.
- Jarva, Eero 1997: Isoäidin keritsimistä Akhilleuksen kilpeen - katsaus Suomen kansankulttuurin eurooppalaiseen ulottuvuuteen. Julku, Kyösti (toim.): *Itämerensuomi - eurooppalainen maa*. *Studia historica fenno-ugrica* 2: 234 - 248.
- Karsten, Rafael 1920: *Blodshämnd, krig och segerfest. Bland jibaroinidianerna i östra Ecuador*. Helsingfors.
- Keeley, Lawrence H. 1996: *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*.
- Knauft, Bruce M. 1987: Reconsidering Violence in Simple Human Societies: Homicide Among the Gebusi of Papua New Guinea. *Current Anthropology*. Volume 28: 457 - 500.
- Knauft, Bruce M. 1991: Violence and Sociality in Human Evolution. *Current Anthropology*. Volume 32, Number 4, August-October 1991: 391 - 421.
- Kokko, Teemu 2001: Arkeologia ja teoria sodankäynnistä - nominaaliarkeologiaa? *Muinaistutkija* 3/2001: 38 - 45.
- Kolb, Michael J. & Dixon, Boyd 2002: Landscapes of War: Rules and Conventions of Conflict in Ancient Hawai'i (and elsewhere). *American Antiquity*. Vol. 67/3, 2002: 514 - 534.
- Kuckelman, K. A. 2002: The Bio-archaeology and Taphonomy of Violence at Castle Rock and Sand Canyon Pueblos, Southwestern Colorado. *American Antiquity*. Vol. 67: 486 - 513.
- Lagerspetz, Kersti 1998: *Naisten aggressio*. Helsinki.
- Lahelma, Antti & Sipilä, Joonas 2004: Pasifistiset pyyntikulttuurit? Sodan paradigmateoria ja kivikauden Suomi. *Muinaistutkija* 4/2004:
- Lahtiperä, Pirjo 1973: *Maarian Kärsämäen kalmiston luuanalyysi*. Julkaisematon laudatur-työ. Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos / arkeologian oppiaine.
- Lahtiperä, Pirjo 1974: Laitilan Salon Sonkikilan kalmiston kymmenen haudan luuanalyysi. *Karhunhammas* 1: 39 - 55.
- Lang, Valter 1996: *Muistne Rävälä 2. Muistised, kronologia ja maaviljelusliku asustus kujunemine Loode-Eestis, erit Pirita jõe alamjooksu piirkonnas*. Muinaisaja teadus 4. Tallinn.
- Lavento, Mika 2001: *Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 109. Helsinki.
- LeBlanc, Stephen 2003: *Constant Battles. The Myth of the Peaceful, Noble Savage*. New York.
- Luoto, Jukka 1984: *Liedon Vanhalinnan*

- mäkilinna. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 87. Helsinki.
- Luoto, Jukka 1989: Esihistoria. *Piikkiön historia 1: Esihistoria ja Ruotsinvallan aika*. Piikkiö.
- Luoto, Jukka 1990: Paimion Nakolinna. *Suomen Museo* 1990: 45 - 74.
- Luoto, Jukka 1991: Esihistoria. *Sauvon historia I*. Sauvo.
- Luoto, Jukka 2006: Taipalsaaren Kuiva-
ketveleen linnavuori. *Suomen Museo*
2005: 27 - 36.
- Lähdesmäki, Ulla 1995: An Early Roman
Iron Age Urn Burial in Vanhalinna,
Lieto. *Karhunhammas* 16: 77 - 82.
- Matikainen, Olli 2002: *Verenperijät. Väki-
valta ja yhteisön murros itäisessä Suo-
messä 1500 - 1600-luvuilla*. Bibliotheca
historica 78. Helsinki.
- Moore, John H. 1990: The reproductive
success of Cheyenne war chiefs: A
contrary case to Chagnon's Yamo-
mamo. *Current Anthropology*. Vol 31:
322 - 330.
- Pesonen, Petro & Lahti, Eeva 2005: Salon
Meriniityn roomalaisen rautakauden
kalmisto - palaneen ihmisluun tutki-
musta käytännössä. Pesonen, Petro &
Mökkönen, Teemu (toim.): *Arkeologi-
päivät 2004. Muinaisjäännösten tutki-
muksen ja suojelun yhteensovittaminen.*
Uutta rautakauden tutkimuksesta.
Hamina, 74 - 86.
- Pihlman, Sirkku 1987: Turun seudun
erityispiirteitä rautakaudella. Väestö-
lisiä erityispiirteitä vai niukkuuden ja
runsauden kausia? *ABOA. Turun*
maakuntamuseo, vuosikirja 49 (1985): 25
- 31.
- Pihlman, Sirkku 1992: Problems of
ethnicity relating to the Migration and
Early Merovingian Periods in Finland.
Lang, V. & Selirand, J. (toim.): *Cultural*
Heritage of the Finno-Ugrians and Slavs.
Papers presented by the participants in
the Soviet-Finnish archaeological
symposium 10 - 16 May 1990 in Tallinn.
Tallinn, 41 - 61.
- Pihlman, Sirkku 2004: Väestöräjähdyks
historiallisen ajan taitteessa? Voisiko
aineistoja tulkita toisinkin? *ABOA.*
Turun maakuntamuseo, vuosikirja 66 -
67 (2002 - 2003): 46 - 98.
- Raninen, Sami 2005: *Il duce* Salon
seudulla? Rikkaiden hautausten
probleema, läntiset kontaktit ja
nuorempi roomalainen rautakausi.
Immonen, Visa et al. (toim): *Mustaa*
valkoisella. Ystäväkirja arkeologian
lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle.
Turku, 199 - 222.
- Sahlins, Marshall 1972: *Stone Age*
Economics. New York. (Uusi laitos
2004, London).
- Salo, Unto 1968: *Die frühromische Eisenzeit*
in Finnland. Suomen Muinaismuisto-
yhdistyksen Aikakauskirja 67. Hel-
sinki.
- Salo, Unto 1984a: On the Weaponry of the
Early Roman Period in Finland and
neighbouring Areas. *Fenno-ugri et slavi*
1983. Iskos 4. Helsinki, 83 - 92.
- Salo, Unto 1984b: Pronssikausi ja
rautakauden alku. Laaksonen, Erkki et
al. (toim.): *Suomen historia* 1. Espoo, 98
- 249.
- Salo, Unto 1995: Aurajokilaakson pronssi-
kautinen ja rautakautinen asutus -
tietoja, tulkintoja, kysymyksiä.
Nissinaho, Aino (toim.): *Ihmisen*
*maisema. Kirjoituksia yhteisön ja ympä-
ristön muutoksesta Lounais-Suomen*
rannikolla. Turku, 1 - 45.
- Salo, Unto 2000: Suomi ja Häme, Häme ja
Satakunta. *Hämeen käräjät I.*
Hämeenlinna.
- Salo, Unto 2003: Oliko Kalanti muinais-
maakunta? Kaitanen, Veijo et al.
(toim.): *Muinainen Kalanti ja sen*
naapurit. Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura (SKS) 825. Hämeenlinna, 13 - 94.
- Saloranta, Elina 2000: Iron Age
colonization and land use in the river
Vähäjoki valley of Turku (Maaria).
Nissinaho, Aino (toim.): *Sites and*
Settlements. Turku, 15 - 44.
- Seitsonen, Oula 2005: Vielä kivikauden
sodankäynnistä. *Muinaistutkija* 2/

- 2005: 42 - 49.
- Shepherd, Deborah J. 1999: The elusive warrior maiden - bearing weapons in Anglo-Saxon society. Carman, John & Harding, Anthony (toim.): *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*. Thrupp, 219 - 248.
- Skogstrand, Lisbeth 2005: Krigerrollen som et maskulint ideal i yngre bronsealder. Goldham, Joakim (toim.): *Mellan sten och järn. Del II. Gotarc Serie C. Arkeologiska skrifter No 59. Göteborg, 723 - 731.*
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1990: *Ancient hill-forts of Finland, with special reference to the hill-fort of Kuhmoinen*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 94. Helsinki.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1994: Metsästys ja kaskaaminen erämailla. *Metsä ja metsänviljaa*. Kalevala-seuran vuosikirja 73: 187 - 207.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1999: Kun nuoruus on ongelma - Rapolan muinaislinnan keskuslinna-ajatuksen purkuyritys. *Masunni 3. Kirjoituksia Tampereelta ja Pirkanmaalta*.
- Tallgren, A. M. 1935: "Pohjanlahdelta Uralille". Eräitä vanhemman asutushistorian kysymyksiä. *Kalevala-seuran vuosikirja 15: 229 - 234.*
- Thorpe, I. J. N: 2003: Anthropology, archaeology , and the origin of warfare. *World Archaeology*. Vol. 35/1: 145 - 165.
- Vencl, Slavomil 1999: Stone Age warfare. Carman, John & Harding, Anthony (toim.): *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*. Thrupp, 57 - 72.
- Wiessner, Polly 2002: The Vines of Complexity. Egalitarian Structures and the Institutionalization of Inequality among the Enga. *Current Anthropology*. Volume 43, Number 2, April 2002: 233 - 267.
- Vormisto, Tarja 1985: Osteologisk bearbetning av benmaterial framgrävt av den arkeologiska institutionen vid Åbo universitet 1975 - 1983. *Karhunhammas 9: 135 - 177.*
- Ylikangas, Heikki 1999: *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin*. Porvoo -Helsinki - Juva.
- Ylikangas, Heikki 2000: *Aikansa rikos historiallisen kehityksen kuvastajana*. Helsinki.
- Zimmerman, Larry J. 1997: The Crow Creek Massacre: archaeology and prehistoric Plains warfare in contemporary contexts. Carman, John (toim.): *Material Harm. Archaeological Studies of War and Violence*. Glasgow, 75 - 94.

LOPPUVIITTEET

¹ Ekstensiivinen polttoviljely tosin olisi luonut asutuksen ympäristöön näkövalvontaa helpottavia aukioita tai nuorta metsää kasvavia aloja: tuumailkoon ken haluaa miten paljon tämä olisi vaikuttanut yllätyshyökkäyksien onnistumismahdollisuuksiin (ks. Lahelma & Sipilä 2004: 18).

² Mäkilinna-asuinpaikan vaihtoehto olisi tosin voinut olla paaluvarustuksella tms. suojattu tasainen maan asuinpaikka. Sellainen jäisi helposti arkeologilta löyty-mättä. Mäkisessä maastossa se ei kuitenkaan ehkä olisi todennäköinen vaihtoehto, jos pitäisi varautua puolustautumaan suuren ja päättäväisen joukkion hyökkäystä vastaan.

³ Verikostoon tai muihin syihin perustuva hengenmenon uhka olisi todennäköisesti esihistoriassakin johtanut myös pakolaisuuteen. Kannattaa kuitenkin miettiä, *mihin* kuolemalle merkitty ihminen olisi rautakauden oloissa paennut. Yksinäisen korvenkiertäjän tai metsärosvon loru olisi subarktisessa luonnossa loppunut lyhyeen. Yhteisöstä toiseen harhailevan "irtolaisen" elämä ei rautakautisten kulkuyhteyksien ja välimatkojen keskellä ollut kovin helppoa. Jos yksilöllä on kuitenkin ollut sukulaisia tai tuttavuuksia muissa yhteisöissä, saattoi konflikteilta tai jatkoseuraamuksilta välttyä jaloillaan äänestämällä. Jos väkivalta ajoi pakoon kokonaisen ihmisryhmän, tämä luultavasti yritti löytää uuden elämän mahdollisuuksia syrjäisemmiltä seuduilta. Mikäli väkivalta

todella oli pandeemista, saattoi pakolaisuudella olla suurtakin merkitystä asutuksen leviämislle ja muotoutumiselle.

⁴ Esineelliset naisenhaudat ilmaantuvat Kärämäen tyyppin kalmistoihin vanhemman roomalaisen rautakauden jälkipuolella (B2-periodi). Tämä tietenkin voi liittyä naisten statuksessa tapahtuneisiin muutoksiin ja ehkä siten myös lisääntymis- ja avioitumisstrategioiden uuteen merkitykseen (ks. Andersson 1998). Varmasti naisilla oli näissä yhteisöissä ja niiden konflikteissa silti muitakin tehtäviä kuin vain synnyttäminen ja seksuaalisen palkinnon jakaminen! Saaga-ajan islantilaisien keskuudessa yhdeksi naisten sosiaalisiksi rooliksi mainitaan miesten yllyttäminen verikostoihin (Byock 2001: 196 - 206; Shepherd 1999). Mutta myös naisten konkreettinen ja julkinen osallistuminen letaaliin väkivaltaan oli mahdollista joissakin yhteisöissä, useimmin (mutta ei välttämättä pelkästään) ehkä siellä missä tähän kelpaavista miehistä oli pulaa (Shepherd 1999). Laitilan Savemäen kalmistossa on kaivettu osteologisesti naisenhaudaksi määritetty vanhemman roomalaisen rautakauden palokuoppa, joka sisälsi keihäänkärjen (Pihlman 1985; Vormisto 1985).

⁵ Maantieteellisesti etäisemmän, mutta rautakauteen nähden ajallisesti läheisemmän esimerkin tarjoaa saaga-ajan (1100- ja 1200-lukujen) Islanti. Tapot ja niistä seuraavat väkivaltaiset sukuriidat ovat saagafiktiossa keskeinen teema, ja usein niiden käynnistimeksi kuvataan laitumiin, niittyihin tai muihin toimeentuloedellytyksiin liittyvät erimielisyydet. Varhaishistoriallinen Islanti oli ns. *feuding society* ("sukuriitojen/ yksityisösten yhteiskunta"), mutta yhdysvaltalaisen saagatutkijan Jesse L. Byockin (2001) mukaan kuitenkin melko maltillinen sellainen. Byock luonnehtii varsin positii-visessa valossa islantilaisia konfliktien hallinta- ja ratkaisukäytäntöjä, joita saagojen uskotaan kaunokirjallisista piirteistään huolimatta kuvaavan melko autenttisesti. Sosiaalinen paine suuntasi verikostoasiois-

sakin ihmisten käyttäytymistä "kohtuullisuuden" osoittamiseen. Tapaoikeuden tuntemus, riidan osapuolten edustaminen ja erimielisyyksien menestyksellä sovittelu olivat tärkeitä arvostuksen (sekä tienestien) lähteitä paikallisille johtajille. Kostokierteet eskaloituivat kovin laajoiksi tai venyivät pitkällisiksi vain harvoin. Bilateraalisien (sekä isän että äidin puolelta lasketun) sukulaisuusjärjestelmän vallitessa ei muodostunut selvärajaisia "klaaneja", jotka olisivat yksiselitteisesti määrittäneet jäsentensä lojaliteetit ja siirtäneet kostovelvoitteet sukupolvelta toiselle. Myöskään islantilaiselle yhteiskunnalle keskeiset johtajien ja klienttien (kannattajien) verkostot eivät Byockin mukaan olleet tinkimättömän kestäviä tai sitovia. Ystävien ja vihollisten asuessa toistensa seassa konfliktit eivät saaneet asutusalueiden tai -rykelmien välisen sodankäynnin piirteitä. Nämäkin seikat kannustivat pidemmän päälle sopuratkaisujen etsimiseen. Toisaalta saagojen makaabereja ja yliampuvia väkivaltakuvausajattelun ei tunnu epätodennäköiseltä, että Ylikankaan kuvaama terrorin ja alistamisen ilmapiiri oli välillä rujoa todellisuutta monille islantilaisillekin

⁶ Kiltteyskään ei liene mahdotonta. Douglas Fry (2006: 97) kertoo anekdotin Malesian batek-heimon keskuudesta: varhainen antropologi kysyi batek-metsästäjältä, mikseiivät heikäläiset käyttäneet puhallusputkiaian malaijiorjanmetsästäjiä vastaan. "Sehän tap-paisi heidät", kuului järkyttynyt vastaus.

Sami Raninen
Arkeologia
Henrikink. 2
20014 Turun yliopisto

FM Sami Raninen on arkeologian jatko-opiskelija Turun yliopistossa.

Helminauhoja uuden ajan alkupuolen haudoissa

Markus Hiekkänen

Johdanto

Keskiajan ja uuden ajan alkupuolen haudat ovat Suomessa ja muualla valtaosaltaan löydöttömiä. Varsinkin ero Länsi-Suomen päättyvän rautakauden (noin 1025–1200 jKr.) ja keskiajan alkupuolen eli Länsi-Suomen varhaiskeskiajan (noin 1200–1300 jKr.) ruumishautojen välillä on tuntunut jyrkältä, joskin tutkijoiden näköpiiriin alkaa nykyisin hautojen ¹⁴C-ajoitusten määrän lisääntyessä hahmottua myös jälkimmäisen jakson esineellisiä hautoja. Tällaisia on esimerkiksi jo vanhastaan tunnetussa Ulvilan Liikistön kalmistossa, joka kaivettiin jo 1930–1934, mutta jonka löytöaineisto on jäänyt kunnolla tutkimatta (ks. kiinnostavia uusia tietoja Sjölund 2000; Jäkärä 2005)¹. Viimeaikaisten kaivausten osalta osalta mainittakoon vuonna 1982 tutkittu Keminmaan Valmarinniemen hylätyn pitäjänkirkon paikka ja vuosina 1996–2002 tutkittu Hämeenkosken pitäjänkirkon raunio (Paavola 2003; Ratilainen 2005; Hiekkänen 2005).

Rautakauden lopun jälkeen alkava löydöttömyyden jakso hahmottuu silti edelleen selvästi. Myös kirkkokaivauksissa saatujen keskiajan lopulta uuden ajan alkuun ulottuvan jakson löytömäärien ja ajallisen jakautuman ylimalkkaisella tarkastelulla on kirjoittaja huomaa-

vinaan saman piirteen – tosin lisäten, ettei edes perustutkimusta asian osalta ole tehty (Hiekkänen 1993, 89)². Jonkinlaista muutosta näyttää kuitenkin tapahtuneen uuden ajan alkupuolen mukana 1500-luvun puolenvälin jälkeen. Kirkkojen kaivauslöytöjen määrä tuntuu kasvavan ja tämä saattaa ainakin osaksi viitata siihen, että myös vainajien mukaan alettiin antaa esineitä aikaisempaa useammin. Tässä artikkelissa tarkastelen tilannetta yhden löytöryhmän, nimittäin helmien osalta.³

Helmihaudat – tutkimushistoriallista taustaa

Vastasin vuonna 1981 Espoon kivi-kirkon arkeologisista tutkimuksista. Kysymyksessä oli pelastuskaivaus, jonka tarkoitus oli tutkia runkokuoneen kulttuurimaa samoin kuin keskiaikaisen mutta 1820-luvun alussa puretun saksariston perustus.⁴ Kaivauksen kustannusarvio oli niukka ja sitä mukaa kaivausaika liian lyhyt ja huolellisen dokumentoinnin mahdollisuudet heikot. Esimerkiksi esineiden löytöpaikkojen aseman saatoin määrittää vain kerroksen ja kaivajan seulontahavaintojen mukaan.

Kaikesta huolimatta saattoi jo kaivauksen aikana panna merkille löytökokouksisuuden, jonka esineitä tuli koko

runko huoneen lattiapinta-alan alueelta ja jotka muodostivat paikoin selviä ryhmiä. Tämä kokonaisuus on helmet, joita löydettiin 94 kappaletta. Luetteloinnin yhteydessä havainnot klustereista vahvistuivat ja esittelin ne lyhyesti kaivaus-tutkimuksista julkaistussa kirjassa. (Hiekkanen 1988a, 65 kuva 58; 1989, 65 kuva 58.)

Eriyistä huomiota kiinnittivät kaksi helmikeskittymää pohjoisen sivulaivan idästä laskettuna kolmannessa holvivälissä (ks. rekonstruktiot Hiekkanen 1988a, 52, 65, 70; 1989, 52, 65, 70). Läntisemmässä ryhmässä oli 37 mustaa lasihelmeä, kun taas itäisempi koostui 28 läpinäkyvästä, punaisesta ja mustasta lasihelmestä sekä joistakin meripihkahelmistä. Myös muita, vähäisempiä helmikeskittymiä saatettiin kaivausten kuluessa havaita (KM 84061:217–269).

Espoon löytöjen työstön aikaan tein kevättälvella 1983 arkeologisia ja rakennustutkimuksia Lempäälän 1500-luvun alussa muuratussa kivikirkossa (Hiekkanen 1986, 91–101; 1988b; 2003, 58, 209). Runko huoneen alaisesta kulttuuri- maasta löytyi seulonnassa yhteensä 43 helmeä, joista 25 kappaletta oli hirrestä salvotusta sukuhaudassa no. 6. Espoon aineiston käsittelyn aikana oli alkanut muodostua hypoteesi, jonka mukaan helmilöytöjen keskittymä voi olla jälki helminauhasta. Sellainen olisi annettu vainajalle mukaan hautaan, mutta haudan tuhoutuessa vähitellen myöhempien hautausten takia ja kirkon alaiseen maahan mm. rakennustöissä kajottaessa, olisivat helmet levinneet kulttuurikerroksessa. Liian ylimalkainen kaivaustekniikka taas ei mahdollistanut tarkempaa kontekstin selvittämistä. Joka tapauksessa suuren helmimäärän

löytyminen hautakontekstista – olkoonkin, että kysymys oli sukuhaudasta, johon on haudattu useita vainajia – antoi tukea helmihautahypoteesille.

Tulkinta sai vahvistuksen vuotta myöhemmin Rengon kirkon kaivauksissa (Hiekkanen 1985, 202–203; 1990, 247–254; 1993, 53–252). Täälläkin tutkittiin runko huoneen koko pohja-ala, mutta taloudelliset edellytykset olivat nyt paremmat. Kaivaus voitiin viedä läpi hyvin tarkasti hauta haudalta ja osaksi luonnollisia kerroksia noudattaen. Tutkimuksen päämääräksi muodostuikin jokaisen haudan ja vainajanjännöksen tutkiminen ainakin niin tarkoin, että kaikki mahdollisesti mukaan pannut esineet löydettäisiin ja nimenomaan alkuperäisiltä paikoiltaan. Tutkimuskohde tarjosi tähän hyvän mahdollisuuden siksi, että 1500-luvun alussa muurattu kivikirkko hylättiin käytöstä ja raunioitui 1600-luvun puolimaissa. Tämän jälkeen seurakunta käytti kristillisiin toimituksiin pientä puukirkkoa, joka pystytettiin välittömästi kivikirkon eteläpuolelle. Myöhemmin, 1780-luvulla, kivikirkko rakennettiin rauniosta uudelleen ja tuolloinen vuoden 1730 tienoilla rakennettu puukirkko puolestaan hylättiin (kivikirkon ja puukirkkojen vaiheista ks. tarkemmin Hiekkanen 1993, 55–67, 94–95, 97–100, 110–132, 167–179).

Uudelleenrakentamisen jälkeen ei kivikirkon lattian alle enää haudattu vainajia (Hiekkanen 1993, 114, 120)⁵. Sen sijaan hautaamista jatkettiin kivikirkko-raunion seinien sisäpuolella kirkon hylkäämisen jälkeen noin vuosien 1650 ja 1783 välisenä aikana. Kesällä 1984 tutkitut haudat voitiin nimittäin täytemään perusteella jakaa selvästi kahteen ryhmään. Ensimmäisessä ryhmässä täyte-

Kuva 1. Rekonstruoitu helminauha (yksi helmi puuttuu) Rengon kirkon haudasta 23. Ne löytyivät vakavasta leukatulehduksesta kärsineen (ja ehkä sen seurauksiin menehtyneen?) naisen kaulan kohdalta. KM 86041:43. (Valok. Jukka Lemmetty 1984. Ks. myös Hiekkänen 1985, 202.)

maa koostui kokonaan hiekasta, kun taas toisessa hiekka sisälsi enemmän tai vähemmän runsaasti kalkkilaastisoraa ja tiilenpaloja. Ensimmäisen ryhmän haudat saattoi tulkita kaivetun kirkon ja sitä edeltäneen puukirkon käytön aikana. Sen sijaan toisen ryhmän haudat kaivettiin raunioaikana (noin 1650–1780), jolloin seinämuurien ympäröimällä alueen pinnalle oli tulkintani mukaan kasaantunut ja levinnyt rappeutuvista seinistä ja tiiliholveista irronnutta muurasmateriaalia. Hautojen kaivaminen tehtiin tämän kerroksen läpi ja hautoja samalla aineksella täytettäessä joutui muurussjäte mukaan (tulkinnan perustelut ks. Hiekkänen 1993, 83–90).

Yhdestäkään haudasta ei löytynyt rahoja sellaisesta asemasta, että niiden voisi päätellä joutuneen siihen tarkoituksellisesti vainajan mukana hautaustilanteessa (Hiekkänen 1993, 89)⁶. Tätä taustaa vasten on kiinnostavaa, että muutaman vainajan mukaan oli annettu helminauha. Näitä oli kolmessa haudassa. Haudasta 17 löytyi 30 mustaa, fasetoitua lasihelmeä, kun taas haudassa 4 oli 39 valkoista, läpinäkyvää lasihelmeä. Lisäksi jälkimmäisen vainajan vasemman käden nimettömässä (?) oli sileä sormus (kihlasormus?). Haudassa 23 oli vainajalla mukanaan peräti 54 helmeä. Useimmat olivat mustia, fasetoituja lasihelmiä, mutta seassa oli myös neljä punaista fasetoitua lasihelmeä,

yksi sininen ja yksi vaaleansininen lasihelmi sekä vielä yksi luusta tai sarvesta tehty helmi (KM 86041:41, hauta 17, :42, hauta 4 ja :43, hauta 23)⁷. Kaikissa tapauksissa helmet löytyivät vainajan kaularangan ja leuan sivuilta ja alta.

Joissakin ennen 1980-lukua tutkituissa kirkkoissa on löydetty helmikeskittyymiä (ks. luettelo). Niinpä Perniön kirkosta on löydetty kaksi helmiryhmää, molemmissa rihma jäljellä. Yksittäinen helminauha tai sellaisen katkelma on löydetty myös Pernajan ja Messukylän kirkkoista ja Turun tuomiokirkosta. Sastamalan kirkosta taas on löydetty 34 helmen ryhmä, osa niistä rihmassa. Urjalan puukirkon jäännöksen kaivauksissa löydettiin myös helmikeskittyymä samankaltaisesta hirsisalvoshaudasta kuin edellä mainittiin Lempäälän kirkosta. Hämeenkosken kirkonraunion kirkkomaan kaivauksissa on löydetty selvästi yhteen hautaan mukaan pantuja helmiä.

Hämeenkosken, Lempäälän, Messukylän, Pernajan, Perniön, Rengon, Sastamalan ja Urjalan kirkkojen ja Turun tuomiokirkon löydöt osoittanevat kohtuullisen varmasti, että helminauhoja ainakin silloin tällöin on annettu vainajien mukaan hautaan. Siksi onkin perusteltua tarkastella muutamia muita helmien keskittyymiä. Niillä on samat ominaisuudet kuin edellä Espoon kirkon löytöjen suhteen nimittäin että liittyminen hautaan vainajan hauta-antimena ei ole varmaa ja että ne tai edes muutamat niistä eivät ole löytyneet rihman yhteen liittyminä. Ainakin Laitilan kirkosta on löydetty 13 helmeä keskittymänä – keskittymän laajuus ei käy ilmi lähteistä – idästä laskien neljännen pohjoispilarin läheltä. Lohjan kirkosta on löydetty useita helmiryhmiä. Näyttää siltä, että myös Mynämäen

kirkosta on otettu talteen lähellä toisiaan olleita helmiä. Lukumäärä on kuitenkin alhainen, vain viisi helmeä.⁸

Suorittamani Kansallismuseon löytöluetteloiden läpikäynti osoitti, että helmiä on löydetty kaikista kivikirkkoista, missä maakerrokset kaivauksen yhteydessä on seulottu.⁹ Sen sijaan seulomatta jätetyissä töissä niitä ei ole saatu talteen – tuskin edes aina yritetty. Useimmiten on kysymys yksittäisistä, hajallaan eri puolilta kirkon lattiaalustaa löydettyistä helmistä. Niitä ei juuri voi yhdistää muihin löytöihin kuten hautoihin. Dokumentoinnin mahdollisuudet ovat vain harvoissa tapauksissa kuten mainitussa Rengossa ja sittemmin Hämeenkosken kirkonrauniolla antaneet mahdollisuuksia tarkkaan työhön. (Hämeenkosken kaivauksista 1996–2002 on ilmestynyt kolmen artikkelin tutkimuskokonaisuus. Ks. Hiekkänen 2004; Ratilainen 2004; Tourunen 2004.)

Kirkkokaivausten löytöpaikkojen dokumentointitarkkuus on useimmiten jättänyt paljon toivomisen varaa eikä vain sen suhteen, millä tarkkuudella esineitä on yritetty ottaa talteen. Esimerkiksi Kemiön kirkon kaivauksista vuonna 1960 löydettiin yhteensä 72 helmeä, mutta tämän tarkempia löytöpaikkatietoja niistä ei ole. Sama ongelma tulee vastaan Hammarlandin, Nousiaisten, Raision ja Siuntion kirkkoissa. Sitä paitsi seulaa käytettäessäkin on silmäkoon suuruus yleensä jätetty merkitsemättä kaivauskertomukseen. Silmäkoollahan on tietysti ratkaiseva merkitys sille, mitä voidaan saada talteen.

Jos helmiä tai muita pienesineitä kuten brakteatteja ei ole löytöluettelossa mukana lainkaan tai niitä on vain

muutama, voidaan ehkä tehdä päätelmä, jonka mukaan kyseisessä kaivaustutkimuksessa ei ole käytetty lainkaan seulaa. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi Karjaan, Korppoon, Liedon, Nauvon, Sauvon ja Vihdin kirkot. Näin yksinkertainen ei asia kuitenkaan ole. Esimerkiksi Raision kirkosta löydettiin vain kuusi helmeä siitä huolimatta, että löytöjen joukossa on myös pieniä esineitä, kuten brakteaatteja, nappeja ja nuppineuloja ja alanumeromäärä on peräti 653 (dokumentointitarkkuuden merkityksestä ks. Alén 2001, 13–23). Olisiko siis mahdollista, että Raision kaivauksesta vastaava ei olisi lainkaan ottanut talteen helmiä? Tämä ei tunnu uskottavalta, sillä sama tutkija *Olavi Tapio* on ottanut niitä talteen muissa kaivauksissa (ks. liite loppuviitteineen).

Eräässä tapauksessa nimittäin Naantalin birgittalaisluostarin kirkossa 1962 seulaa käytettiin kaivauksen alussa. Kun kaivauksenjohtaja *Henrik Lilius* kuitenkin totesi, että irtomaa ”osoittautui poikkeuksellisen löytököyhäksi” seurakunnan lisäksi pitäessä työtä kalliina, lopetti hän sen (ks. *Henrik Lilius*, Naantalin kirkon kaivaukset 1963–1964, 2, Museoviraston historian yksikön arkisto). Löytököyhyyden käsite on tietysti suhteellinen eikä tämän kirjoittajan mukaan sellaisen olisi tullut olla peruste lakata seulomasta.¹⁰ On varmaa, että paljon lähdeaineistoa jäi ottamatta talteen päätöksen takia.

Helmien löytömäärät vaihtelevat kirkosta toiseen verraten paljon. Tämä johtuu käsitykseni mukaan suuresti siitä, käytettiinkö seulaa ja jos, niin minkälainen oli seulan silmäkoko. Esimerkiksi Nousiaisten vähäinen helmimäärä liittyy luultavasti suureen silmäkokoan. Muista löydöistä ja niiden mää-

ristä päätellen seulaa nimittäin on kirkossa käytetty, minkä vahvistaa kaivauksetutkimuksen lyhyt maininta. (O. Tapio, Nousiaisten kirkon tutkimuskertomus v. 1967–68. Museovirasto historian yksikön arkisto. Seulan silmäkokoja ei kertomuksessa mainita.) Tilanne on tietysti melko toivoton tilanteissa, joissa ei käytetty lainkaan seulaa. Tällainen on esimerkiksi Naantalin kirkko.

Kirjoittajan tekemän Kansallismuseon, Ålands Museumin ja Turun yliopiston arkeologian oppiaineen löytöluetteloiden läpikäynnin perusteella kirkkokai-vauksissa talteen otettuja helmiä on yli 1 000 kpl. Lukuun sisältyvät ne helmet, joita kokonsa perusteella on pidetty helminauhassa. Tähän on lisättävä ne hyvin pienet helmet, joita on applikoitu esimerkiksi päähineisiin. Niitä on löytynyt esimerkiksi Rengon kirkosta päähineeseen kiinnitettynä. Helmistä Turun yliopiston oppiaineessa pro gradu -opinnäytteen vuonna 2006 päätökseen saattanut *Anna Väänänen* on luetteloinut niitä Hailuodon palaneen puukirkon löydöistä peräti 1 203 kpl.¹¹

Helmihautojen ajoitus

Edellä todettiin Rengon kirkon haudoista se, että ne voidaan jakaa kahteen ryhmään hautakuopan täytemaan laadun perusteella. Tulkintani mukaan kertovat täytemaan kalkkilaastisora ja -kappaleet samoin kuin tiilenpalat ja -murut hautojen tulleen kaivetuiksi kirkon ollessa jo raunio. Nämä haudat olisivat siis noin vuoden 1650 jälkeiseltä ajalta. Rakennettaessa kirkko uudelleen käyttöön 1780-luvun alussa oli tehty päätös, ettei kirkkoon enää haudattaisi. Tämä päätös on mitä ilmeisimmin pitänyt.

Sen sijaan puhtaasta tai melko puhtaasta

hiekaista koostuva täytemaa voidaan käsitykseni mukaan tulkita niin, että tällaiset haudat on tehty kivikirkon 1500-luvun alkupuolella tapahtuneen rakentamisen jälkeen. On silti luultavaa, että tässä joukossa on lisäksi hautoja, jotka on kaivettu paikalla olleen/olleiden ja kivikirkon rakentamista edeltäneen/edeltäneiden puukirkon/puukirkkojen permannon alle. Tämä hautaryhmä kuuluu suunnilleen 1400-luvun alkupuolelta noin vuoden 1650 tienoilte ulottuvaan ajanjaksoon. Joka tapauksessa voi Rengon kirkossa tulkintani mukaan erottaa kaksi hautaperiodia, joista ensimmäinen alkaa 1400-luvun alkupuolelta ja jatkuu 1600-luvun puoliväliin (jakoa kivikirkkoa edeltäneen puukirkon tai edeltäneiden puukirkkojen ja nykyisen 1500-luvun alkupuolella rakennetun kivikirkon alle tehtyjen hautojen välillä ei nykytietojen perusteella voi tehdä). Toinen hautaperiodi kattaa ajanjakson 1600-luvun puolivälistä kivikirkon uudelleenrakentamiseen vuonna 1783.

Kaikki kolme helmihautaa kuuluvat ryhmään hautoja, joissa on kalkkisora ja tiilenpaloja. Näin ollen vainajat lienee edellisen argumentoinnin perusteella haudattu noin vuosien 1650 ja 1783 välisenä aikana. Ajoitus saa ehkä tukea havainnosta, että kukin näistä kolmesta vainajasta on haudattu arkussa. Näyttää siltä, että Suomen maaseudulla arkkuhautaus on tullut laajemmin käyttöön vasta 1600-luvun puolenvälin tienoilta alkaen (ks. Hiekkänen 1993, 85–90).¹²

Löytöolosuhteet muissa kirkoissa viittaavat samaan suuntaan. Tässä on merkitystä erityisesti sukuhautoista löydettyillä helmillä ja helminauhoilla. Kirkkojen lattian alle tehdyistä sukuhautoista ei tosin ole koskaan Suomessa

tehty laajaan aineistopohjaan perustuvaa tutkimusta ja siksi on vaikea esittää tarkkoja arvioita niiden iästä ja alkuperästä.¹³ Näyttää kuitenkin mielestäni siltä, että niitä on maaseudun lähinnä talonpoikaisomistuksellisten yhteisöjen pitäjän- ja kappelikirkkoihin alettu rakentaa laajemmin vasta 1600-luvun puolella, ei aikaisemmin. Toisaalta pitäjissä, joissa oli vauraita rälssin ja myöhemmän aatelin asumakartanoita, on sukuhautakammioiden rakentaminen puusta ja/tai kivistä melko varmasti alkanut jo keskiajalla.¹⁴ Tällaisia pitäjiä oli lähinnä Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla sekä muutama Ahvenanmaalla ja Satakunnassa. Kirjallisten lähteiden ja tekemieni arkeologisten havaintojen läpikäynnin perusteella ovat Suomen keskiaikaisista kivikirkkojen sukuhautakammiot jokseenkin poikkeuksetta 1600- ja 1700-luvulta.¹⁵

Tämä arvio antaa mahdollisuuden ainakin toistaiseksi esittää tulkinta kolmen helmiä sisältäneen haudan ajoitukseksi. Kysymyksessä ovat Lempäälän, Pernajan ja Urjalan löydöt, jotka voitaneen tutkimuksen tässä vaiheessa ajoittaa väljästi vuosien 1600 ja 1770 väliseen aikaan. Lempäälän sukuhaudan arvelen tulleen rakennetuksi 1600-luvun jälkipuoliskolla, mutta onko helminauhalla varustettu vainaja haudattu sinne tämän vai seuraavan vuosisadan puolella, ei toistaiseksi selviä.

Espoon, Lohjan, Messukylän, Mynämäen, Perniön ja Sastamalan helmiryhmille ei voi esittää ajoitusta kontekstin perusteella, sillä sellaista ei ole. Sen sijaan ryhmien helmiyksilöiden lähemmällä vertailulla paremmin ajoitettuihin helmiin voitaisiin päästä pitemmälle.¹⁶

Edellisen argumentoinnin perusteella

voidaan ainakin toistaiseksi esittää tulokinta, jonka mukaan Suomessa ei keskiajalla (noin 1200–1560) ollut tapana antaa vainajalle mukaan hauta-antimena helminauhaa. Tapa ei näytä olleen voimassa myöskään 1500-luvun loppupuolella ja 1600-luvun alkupuolella.

Tilanteen arviointia vaikeuttaa tietysti se, että hautojen ajoittaminen esitettyihin periodeihin on tavattoman vaikeaa – toistaiseksi käytännössä lähes mahdotonta. Jonkinlaisen vihjeen saanee kuitenkin siitä, ettei Turun Pyhän Hengen kirkon alta ja kirkkoa ympäröineeltä kirkkomaalta löydettyillä vainajilla ollut mukanaan helmiä. Haudat ajoittunevat keskiajalta 1500-luvun loppuun ja 1600-luvun alkuun. (Pihlman 1994, 61, 73, 88–89, 93–94, kommentteja Pihlmanin artikkeliin ks. *Kykyri* 1995, 124–128.) Tulosta vahvistavat *Ville Laaksolta* saamani tiedot Lappeenrannan (ent. Lappee) Kauskilan Kappelinmäen kirkonpaikan kaivausista. Keski-aikaan rajoittuva Keminmaan Valmarinniemen kaivaus tukee väitettä tämän ajanjakson suhteen. Rautakauden lopun hautakulttuuri onkin sitten ollut aivan toisenlainen (Kivikoski 1968 palstat 641–642; 1973, 111, 142; Ranta 1994, 91–97; 1999, 70–76; Lehtosalo-Hilander 2000, 217–218).

Sukupuoli, sääty ja sijainti

Rengon kaivaustutkimuksen yhteydessä mittasin löydettyjen vainajajäännösten reisiluustystemaattisesti (Hiekkänen 1993, 89–90; vainajien pituus- ja sukupuolianaalyyisin teki vuosina 1985–1986 FT Milton Nunez). Näiden ja muiden havaintojen perusteella saatettiin todeta, että kaikki kolme helmihautaa olivat kuuluneet naisille. Tämä lienee odotettavaakin. Sen sijaan vainajien ikää heidän kuollessaan ei voitu määrittää –

luiden koosta päätellen ei kuitenkaan ollut kysymys lapsivainajista.

Rengon helmihautojen muista piirteistä ei voinut päätellä niiden vainajien elämänaikaista asemaa yhteisössään. Rengon 1600- ja 1700-lukujen kappeliyhteisön väestörakenteesta tiedetään kuitenkin jonkin verran historiallisten lähteiden perusteella. Niinpä siellä oli 1600-luvulla vain kaksi tilaa, joihin liittyi säterin luonne. Kaikki muut tilat olivat talonpoikaistiloja, joilla oli kruununtilan asema muun muassa verojen maksukyvyttömyyden vuoksi (Härme 1993, 283–286). Mitenkään vauraaksi ei Rengon talonpoikaisyhteisöä voine siis luonnehtia. Tuskinpa myöskään kyseiset kolme helminauhan mukaan hautaansa saaneet naisvainajat olivat muita mainittavasti paremmassa asemassa. Seuraavassa käsittelyssä heidät luonnehditaan kuuluneiksi talonpoikaisväestöön.

Kiinnostava piirteen tarjosi helmihautojen sijainti. Kaksi niistä sijaitsi nimittäin selvästi kirkon runkokuoneen itä-länsisuuntaisen keskiakselin eteläpuolella. Myös kolmas hauta oli linjan eteläpuolella joskin hyvin lähellä sitä.

Kirkkorakennuksiin on entisinä aikoina kuulunut varsin tiukka sukupuolierottelu siten, että naispuoliset seurakuntalaiset ovat sijoittuneet jumalanpalveluksissa keskiakselin pohjoispuolisiin penkkeihin, miespuoliset taas eteläpuolisiin. Käsitykseni mukaan tämä tapa palautuu jo keskiaikaan, mutta se tulee esille vasta uudella ajalla, pääsääntöisesti 1600-luvulla, jonka aikaisia kirjallisia lähteitä on säilynyt. Viimemainitut ovat erityisesti penkkijärjestysasiakirjoja, joita tunnetaan 1630-luvulta lähtien. Jo ensimmäisistä penkkiluetteloista lähtien naisten ja miesten paikat on tar-

koin määrätty kuvatun periaatteen mukaisesti.

Rengon helmihautalöytöjen perusteella näyttää siis voitavan todeta, ettei ainakaan täällä sukupuolisegregaatio ulottunut hautakulttuuriin. Asia on kuitenkin tätä mutkikkaampi – ainakin Rengossa. Jos nimittäin edellä kuvattu hauta-ajointus täytemaan laadun perusteella pitää paikkansa, ei kirkko ollut kyseisten kolmen hautauksen aikana kirkollisessa käytössä. Jumalanpalvelukset pidettiin kivikirkon eteläpuolelle rakennetussa puukirkossa ja luultavasti pääosa haudauksista tehtiin tänne. Jostakin syystä näyttää vanha kivikirkko kuitenkin houkuttelleen hautapaikaksi.

Silti jos tarkastelee laasti- ja tiilijätettä sisäلتäneiden hautojen levinneisyyttä kivikirkossa, huomaa niiden sijoittuvan pääasiallisesti kirkkotilan eteläosaan. Syytä tähän sijainnin painottumiseen on vaikea esittää. Mahdollisesti seurakunta määritteli puukirkon kirkkomaan ulottuneen vain kivikirkkorakennuksen keskiosaan. Tällaiselle määrittelylle on kuitenkin vaikea löytää ymmärrettäviä perusteluja. Toinen mahdollisuus on, että kirkon eteläosaan oli helpompi kaivaa hautoja kuin pohjoisosaan, jossa maaperä onkin savinen tai savea (ks. Rengon kirkon kaivauskertomus. Museovirasto, rakennushistorian osaston arkisto). Pohjoisosassa saattoi ehkä myös olla enemmän rauniojätettä, joka vaikeutti hautojen kaivamista. Arkeologiset tutkimukset eivät tuoneet esille tulkintaan vaikuttavia tekijöitä.

Löytöjen ja kirkkorakennuksen vaiheiden valossa Rengon kirkon helmihautojen sijainti on joka tapauksessa poikkeuksellinen eikä niiden perusteella voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Yksi seikka lienee syytä vielä mainita: helmihaudat eivät sijainneet runkohooneen itäpuolikkaassa tai jopa kuorissa, alueilla, joihin haudattiin yhteisön sosiaalisesti korkeimmassa asemassa olleet. Rengossa tämän ei kuitenkaan tarvitse merkitä paljon kohteen ollessa poikkeuksellisessa raunioasemassa käyttökirkon vieressä. Hautoja pitäisi päästä tutkimaan puukirkoissa.

Entäpä tilanne muissa kivikirkoissa, jos pidetään lähtökohtana sitä, että helminauhoja on annettu hauta-antimeksi vain naispuolisille vainajille? Espoon ja Laitilan kirkoissa helmikeskittymät löytyivät runkohooneen itä-länsi-suuntaisen keskiakselin pohjoispuolelta. Jos keskittymät osoittavat naisenhautojen paikkoja, on ne tehty sukupuolierotellun periaatteiden mukaisesti. Samanlainen tilanne on Messukylän kirkossa, missä helminauha löydettiin lähellä pohjoisseinää. Sen sijaan Sastamalan kirkon helmet löytyivät runkohooneen lounaisosasta, siis ilman muuta miestenpuolelta.

Urjalan helmet löytyivät sukuhaudasta, joka oli suunnilleen keskiakselin kohdalla. Tässä nousee esiin uusi näkökulma hautojen sijoitteluun. Sukuhautoja ei nimittäin hankittu vain suvun toisen sukupuolen vainajia varten, vaan niihin haudattiin tiettyjen periaatteiden mukaan niin isäntiä kuin emäntiä, tyttäriä ja poikia, vävyjä ja miniöitä. Sukupuolijaon periaate ei sekään näytä määränneen sijaintia, jonka suku tai perhe sukuhaudalleen halusi. Ennemminkin näyttää paikkavalintaa ohjanneen tarve osoittaa sosiaalista asemaa. Koska kirkoissa kuori oli teologisesti rakennuksen tärkein ja arvostetuin osa, pyrkivät sukuhautoja hankkivat perheet saamaan hautansa sinne, tai ainakin mahdollisim-

man lähelle sitä. Tämä kuoripainotus näkyy hyvin monen arkeologisen tutkimuksen perusteella, mutta kuten edellä todettiin, ovat sukuhaudat vielä toistaiseksi olleet vähäisen ja riittämättömän arkeologisen tutkimuksen kohteita. Segregaation periaate siis murtui sukuhautojen osalta, olivat ne sitten ylemmän säädyn tai talonpoikaissukujen omistamia.¹⁷

Helmiä muiden maiden kirkkolöydöissä

Tätä artikkelia varten en ole voinut käydä läpi muiden Pohjoismaiden, Baltian maiden, Puolan ja Saksan kirkkokaivauslöytöjä muuten kuin satunnaisesti julkaistujen löytöjen perusteella. Helmiaineiston määrä näyttää olevan huomattava, mutta se ei näytä juurikaan kiinnostaneen tutkijoita ainakaan toistaiseksi. Julkaisuja on vähän ja systemaattiset aineiston läpikäynnit olemattomia.

Heiki Valkin mukaan Virossa alkaa helminauhoja esiintyä kyläkalmistojen haudoissa varsinaisesti 1600-luvun alusta alkaen, mutta jonkin verran on helmiä löydetty jo 1200-luvun haudoista (Valk 1999, 52). Eteläisen Viron kaupunkien kuten Viljandin kirkkomailta samoin kuin pohjoisempaa esimerkiksi Tallinnan pyhän Barbaran kirkon kirkkomaalta niitä löytyy 1600-luvun puolivälistä alkaen (Fil. tri Heiki Valkin, Tarto, sähköpostiviesti kirjoittajalle 3.9.2004)¹⁸. Muutamia helminauhoja on julkaistu Tääksin kyläkalmistosta. (*Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised* 1990, 4, plansi VIII. Kuvan nro 7 helmet ovat keskiaikaisia, muut 1600-luvulta tai 1700-luvun alusta.) Latviasta on löytynyt historiallisen ajan helmiä eri kalmistoista ja kirkkomaista, mutta niiden

lukumäärä näyttää olevan pienempi kuin Virossa (Valk 1999, 52).

Ruotsista on muutamia kiinnostavia havaintoja. Tuomiokirkonpuiston (Domkyrkoparken) kaivauksissa Linköpingissä ovat *Göran Tagesson* ja *Johan Westerlund* havainneet selvän muutoksen, joka sattuu vuoden 1700 tienoille. Hautalöytöjen määrä kasvaa tällöin huomattavasti ja esimerkiksi helmiä on löydetty yli 40 kpl. (Löytöjä ei kuitenkaan ole vielä analysoitu tarkemmin. Ks. Tagesson & Westerlund 2003.)

Pohjoisemmassa Ruotsissa on helmiä otettu talteen ainakin Nordingrån kirkonraunion kaivauksissa Ängermanlandissa. Osa niistä on tulkittu keskiaikaisiksi rukousnauhahelmiksi osan ollessa nuorempia. Löydön julkaisija *Carl af Ugglas* mainitsee myös Hamnedan (Smoolanti), Visbyn pyhän Pietarin (Gotlanti), Kyrkököpingen (Skoone) ja Alböken (Öölanti) kirkkoina, joiden kaivaustutkimuksissa on löydetty helmiä. Lisäksi hän mainitsee pari aarrelöytöä, joiden löytöjen joukossa on myös helmiä. Näitä ovat Ellan puisto Täbyssä (Upplanti) ja Hukekulla Timelessä (Länsigöötanmaa) (af Ugglas 1941, 63–67).¹⁹ Lundin PKbankenin tontin kaivauksilla Lundissa ja Helgeandsholmen kaivauksilla Tukholmassa on löytynyt joukko helmiä (Stenholm 1976, 303–304; Dahlbäck 1982, 251). Sen sijaan sydänkeskiaikaisen Lagmanshejdanin kalmistosta ei tiettävästi ole helmiä löytynyt (Redin 197, 103–104). Saksasta voi mainita äskettäin tehty löytö Kamenzin Mariankirkosta (Oberlausitz). Kirkon tornista löydettiin helminauha, jonka helmet (72 kpl.) olivat erivärisiä. Niiden ajoitus lienee 1600- tai 1700-luku (Krabath 2005, 55–56).

Syitä helmihautauksiin

Mistä syystä muutamat harvat kymmenistä tuhansista 1600-luvulla ja 1700-luvun kolmella ensimmäisellä neljänneksellä kuolleista on saanut mukaansa hautaan helminauhan? Hyvin pieni vähemmistö niitä joka tapauksessa sai, minkä voi päätellä tarkoin tutkittujen hautakokonaisuuksien kuten Rengon tilanteesta: hautoja löytyi kirkosta yhteensä 69 kpl., mutta vain kolmessa oli helminauha (Hiekkänen 1993, 84, 89–90). Kysymystä tulisi tietysti tutkia laajemmassa yhteydessä ottamalla mukaan muitakin esineryhmiä kuten sormukset ja soljet, mutta siihen ei ole mahdollisuutta tässä.

Jos lähdetään liikkeelle 1600- ja 1700-luvun kirkon virallisesta kulttuuri-ilmastosta, ei siitä juuri löydy myönteistä suhtautumista kantaa helminauhoja kaulan ympärillä ainakaan jos kysymys on talonpoikaisnaisista. Vielä kielteisempi lienee suhtautuminen ollut helminauhaan hauta-antimena – sama koskee muitakin esineitä. Kuten edellä on todettu, näyttää tämä suhtautuminen olleen vielä tiukempaa keskiajalla. Erikoista onkin nähdä 1620-luvulla alkanut ankaran mentaliteetin leviäminen Turun hiippakuntaan. Se näyttää olleen reaktio löystyneisiin tapoihin, joihin valtakunnan hallitus Tukholmassa kiinnitti huomiota. (Pylkkänen 1955, 3–7.)

Hiippakunnan entistä kolkkompi mielipideilmasto henkilöityi piispa Isaacus Rothoviuksessa, joka tuli hiippakunnan piispaksi vuonna 1627 ja toimi tässä asemassa kuolemaansa 1652 asti. Tämä luterilaiseksi ortodoksiaksi kutsuttu aika kesti 1700-luvulle asti. (Ajanjakson hyvä ja tiivis esitys Laasonen 1991.)

Saattaa olla kiinnostavaa aiheen kannalta – asiaa ei ole tutkittu – että vuonna 1644 säädetty pukuasetus koski yksinomaan aatelista ja ritarista. Tämä on tulkittu niin, ettei ylellinen pukeutuminen vielä tuolloin ollut levinnyt aatelittomiin säätyihin. Asetuksessa mainitaan helmet mutta ainoastaan helmikirjonnan yhteydessä (Pylkkänen 1970, 40).²⁰ Vielä kauemmas menevä ja tietysti sitä hatarampi tulkinta on, etteivät myöskään helmet olisi olleet alempien säätyjen käytössä. Helmikirjontaa joka tapauksessa on harjoitettu ainakin Turussa (Pylkkänen 1970, 86–87).

Vuonna 1664 annettiin yleinen pukuasetus, joka ensimmäisen kerran koski kaikkia säätyjä. Siinä kiellettiin kuten aiemminkin muun muassa helmikirjonnat vaatteissa. Asetuksen toimeenpanoa ainakin Turussa valvottiin hyvin esimerkiksi alempien säätyjen vaateuksen koristelemisen suhteen. Toisaalta alempisäätyisten elämää tarkkailtiin muutenkin, ilman erilaisia ylellisyysasetuksia (Ranta 1975, 400–402; Pylkkänen 1970, 40–41). Helmiä näissä yhteyksissä ei näytä mainitun, mutta näkyvinä ja koristeellisin ne tuskin jäivät huomiotta. Varsinkin papiston jäsenet lienevät luoneet hitaita katseita tällaisin houkuttimin varustettujen naisten kaula-aukoihin. Papisto olikin yleensä ”aloitteen tekijänä taistelussa lisääntyneitä pukukomeilua ja ulkomaisia pukumuotoja vastaan” (Pylkkänen 1970, 38).²¹

Papisto ja porvaristo saivatkin vuonna 1664 oman asetuksensa. Siinä papisto jaettiin kahteen ryhmään, ensimmäiseen ja toiseen arvoasteeseen. Edelliseen ryhmään kuuluivat muun muassa yliopiston professorit, pastorit ja muut akateemisen tutkinnon suorittaneet. Heidän tyttärensä saivat morsiamina koris-

tautua esimerkiksi helmillä, myös kruunussa.²² Sen sijaan kappalaisentyt-täret eivät näin saaneet tehdä. Koska Renko oli kappeliseurakunta, jonka kirkollisesta elämästä vastasi kappalainen, on ainakin periaatteessa, ”lakiteitse”, poissuljettu mahdollisuus helmivainajien kuulumisesta tähän ryhmään. Tietymätöntä kuitenkin on se, kuinka tiukasti sääntöä noudatettiin.

Papisto pyrki vielä 1700-luvun alussa korostamaan pukeutumista säännöstelevien asetusten välttämättömyyttä. Esimerkiksi vuoden 1710 valtiopäivillä ehdotetun uuden pukuasetuksen yhtenä kohtana tuli olla se, että helmet ja jalokivet tuli muuttaa rahaksi – *Riitta Pylkkäsen* sanoin ”kansalaiset oli totutettava kuuliaisuuteen ja säästäväisyyteen pukeutumisessa ja lapset kasvatettava vakavuuteen vaatteissa” (Pylkkänen 1970, 45).

Kaikesta valvonnasta ja useista kielloista huolimatta eivät kruunu ja papisto voineet paljonkaan ihmisten koristelunhalulle. Erilaisia somistimia tehtiin, ostettiin ja käytettiin laajasti kaikissa säädyissä, mutta kuten usein, kehitystä voidaan tutkimuksessa hahmottaa pääasiassa ylempien säätyjen suhteen. Sen sijaan talonpoikaisväestön tavat käyttää koristeita jäivät lähteiden puuttuessa suurelta osalta näkymättömiin.

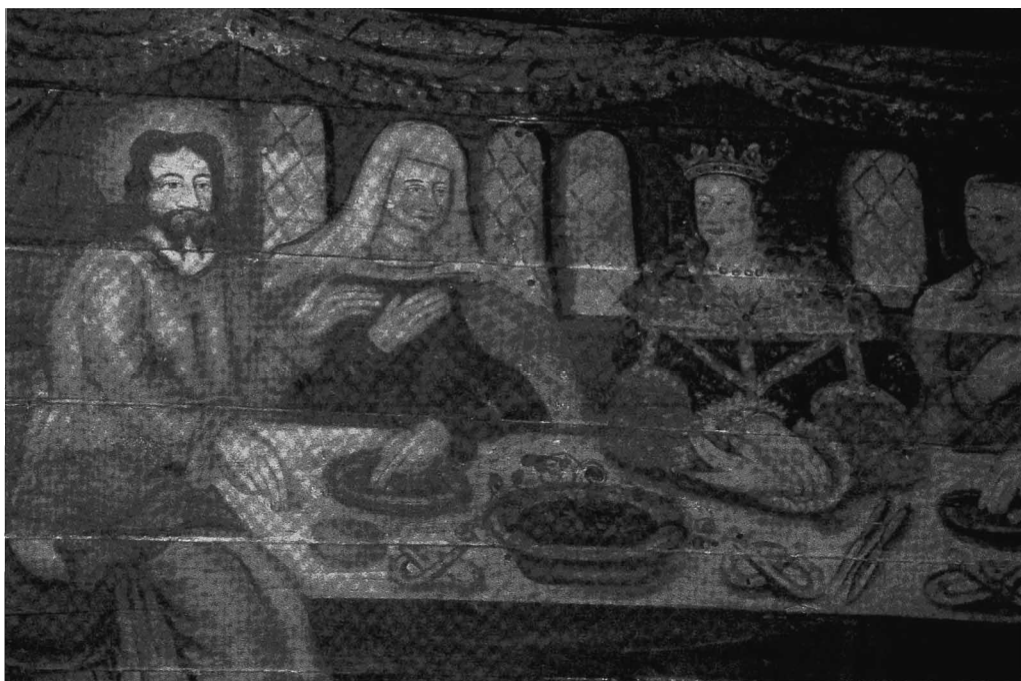
Varsinkin erilaiset uuden ajan alkupuolella – ja vielä nykyään – suositut vallan ilmentäjät muotokuvat ja muut henkilömaalaukset paljastavat helmien käytöstä paljon. Niiden perusteella vaikuttaa siltä, että juuri 1600-luvun jälkipuolisko oli avointen kaula-aukkojen ja helminauhojen aikaa. Sen sijaan tätä ajanjaksoa edeltäneet keskiajan ja renessanssin muotiasusteet peittivät usein kaulan

alueen ja sen mahdolliset kaulakoristeet. Kaulanauhojen koristeet eivät tällöin koostuneet niinkään pyöreistä helmistä kuin soikeista tai muunlaisista koruista, joissa saattoi olla erillisiä riipuksia (ks. Pylkkänen 1970, kuvat 13 (1639), 16 (1640), 32 (1640) ja 258 (noin 1640)).²³ Saatettiin käyttää myös käätyjä (Pylkkänen 1970, 201).²⁴

Suurvalta-ajan loppupuolella kaulassa kannettujen nauhojen helmien muoto sen sijaan näyttää muotokuvamaalausten perusteella valtaosaltaan olleen pyöreä (ks. esim. Pylkkänen 1970)²⁵. Kaikkien esimerkkien helminauhhat kiertävät kaulan yhden kerran.) Tämä tuo voimakkaasti mieleen kirkoista löytyneiden hauta- ja useimpien muiden helmien yleisluonteen. Vaikutelmaa vahvistaa se, että helminauhhat useimmiten ovat yksinkertaisia, kun taas kaksin- tai kolminkertaisia nauhoja on selvä vähemmistö (esimerkkejä kaksintaik useampikertaisesta helminauhasta kaulassa ks. Pylkkänen 1970, kuvat 27 (1700-luvun alkupuoli), 232 (noin 1700) ja 242 (1681)). Kaikki kolme Rengon kirkon hautahelminauhaa olivat yksinkertaisia.

Muotokuvamaalausten antamien viitteiden perusteella näyttäisivät yksinkertaiset helminauhhat, joiden helmet ovat pyöreitä, tulleen muotiin 1640-luvulla. Tässä on kuitenkin ollut tarkastelun pohjana vain yksi, sinänsä korkealaatuinen *Riitta Pylkkäsen* tutkimus 1600-luvun vaatetuksesta (Pylkkänen 1970). Asiassa tarvitaan laajempia tutkimuksia.

Lukuun ottamatta kirjonnassa tarvittuja helmiä ei helmiä muuten näytä mainitun Suomen 1600-luvun kirjallisissa lähteissä. Helminauhoja ei esimerkiksi ole noteerattu samalla tavalla kuin esimer-

Kuva 2. Kaanaan häät (yksityiskohta), Tornion kaupunginkirkon kuoriholvin länsivoipan maalaus vuodelta 1688. Kruununpäisen morsiamen kaulassa on helminauha. (Valok. Markus Hiekkänen 2005.)

kiksi sormuksia, pikareita ja niin sanottuja hopeavöitä, jotka hyvin usein tulevat esiin lähteissä esimerkiksi velkojen pantteina (Esim. Oksanen 1985, 204 (hopeavyö panttina); Alhonen & al. 1983, 477 (varastettu hopeasormus)).²⁶

Suomessa tehdyt tai Suomessa asuneista naisista tehdyt 1700-luvun muotokuva-maalaukset saattavat nekin kertoa jotain helminauhojen käytöstä. Eräässä toisessa Riitta Pylkkäsen erinomaisessa ja perusteellisessä tutkimuksessa Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla on täyteläinen sarja muotokuvia, joista suurinta osaa voi käyttää helminauhan käytön tutkimisessa (Pylkkänen 1982). Siitä käy ilmi, että vuosien 1740 ja 1800 välillä helminauhattomia naisia on muotokuvissa noin kolme ker-

taa enemmän kuin helminauhaan koristautuneita. Vaikuttaa siis siltä, että helminauhojen käyttö olisi ollut varsin vähäistä kyseisenä ajanjaksona. Lisäksi on kiinnostavaa huomata, että helmien koko pienenee huomattavasti vuosisadan loppua kohti.²⁷

Toki on selvää, ettei henkilömaalauksia voi käyttää suoraviivaisesti helminauhojen käytön indikaattoreina. Erilaiset taiteen konventiot ja jo pelkästään maalausten tuotantointensiteetin vaihtelu nostavat eteen vaikeasti hallittavia lähdekriittisiä ongelmia, joiden selvittämiseen ei tässä ole mahdollisuuksia. Muotokuvamaalauksia ei ole runsaasti käytettävissä 1600-luvun lopusta 1740-luvulle asti. Toisaalta tämä ajanjakso suurten nälkävuosien ajoilta 1690-luvun

puolimaista Isonvihan jälkeisen uuden taloudellisen nousukauden alkuun asti oli varsin vaikeaa aikaa. Muotokuvien maalaaminen luultavasti väheni tuoloin, mutta tarkoittaako se myös helminauhojen käytön vähentymistä?²⁸

Rukoushelmet

Ainakin keskiaikaisten helmilöytöjen yhteydessä yksi tärkeä käytön tulkintamahdollisuus on rukousnauha (*rosarium*). Kaivauksissa löydetty helmet saattavat osoittautua rukousnauhan helmiksi muotonsa ja raaka-aineensa perusteella, mutta aivan varmaksi tulkinta ei muodostu. Sen sijaan helminauhan sijainti haudassa saattaa antaa varsin luotettavan vihjeen kuten *Hanne Dahlerup Koch* on todennut. Esimerkiksi kaivauksissa Tanskan Skaelskørin karmeliittaluostarin kirkkomaalla on löytynyt rukousnauhaksi tulkittu helminauha peräti 15 haudasta (*Dahlerup Koch & Lynnerup* 2003, 96; ks. myös *Dahlerup Koch* 2000, 107–136). Tulkinta on tehty sen perusteella, että helminauhoista yhdeksän oli luonteenomaisella tavalla ranteen ympärillä ja/tai kädessä ja vain kolme vainajien kaulassa.

Suomen keskiaikaisiksi tai uuden ajan alkuun ajoitettavissa haudoissa ei kirjoittajan tietojen mukaan ole koskaan löytynyt helminauhoja, jotka hautasijaintinsa perusteella voisi tulkita rukousnauhoiksi. Sen sijaan keskiajan lopun kirjallisista lähteistä on säilynyt yksi *rosariumia* tieto. Vuonna 1510 tai 1511 teki herra Jakob, Porvoon seurakunnan kirkkoherra testamenttinsa, jonka mukaan hän antoi korallista tehdyksi mainitun rukousnauhansa (*rosarium corallinum*) herra Henrikille, Kangasalan kirkkoherralle (*Finlands medeltidsurkunder* 5495: *j rosarium*

corallinum d. Henrico in Kangasalo; ks. myös Pirinen 1956, 486). Kysymyksessä tuskin on ollut koralli sen nykyisin tunnetussa merkityksessä. Luultavasti sillä tarkoitettiin meripihkaa, josta rukousnauhojen helmiä tiedetään valmistetun ja joita on löytynyt myös kirkkokaivauksissa.

Mahdollisesti ovat keskiajalla käytössä olleet myös ne 45 suurempaa ja pienempää helmeä, jotka takavarikoitiin Alatornion (keskiajalla Tornio) kirkosta vuonna 1560 (*Källström* 1939, 271).²⁹ Toisaalta on mahdollista, että ne olivat olleet esimerkiksi Neitsyt Mariaa esittäneen alttarikaapin puuveistoksen kaulassa.

Someron kirkon vuoden 1500 tienoilta peräisin olevassa alttarikaapissa on keskusaiheena niin sanottu Apokalyptinen Madonna tai Nainen (*Nordman* 1964, 490–494, 498; *Hiekkänen* 1999, 47–50). Aiheen on katsottu liittyvän rukousnauhahartauteen varsinkin silloin, kun Neitsyttä ympäröi ruususeppele (*Nisbeth* 1969, palstat 418–419). Tällainen on ollut myös Someron kaapissa (*Hiekkänen* 1999, 48).

Muutamia muitakin keskiaikaiseen rukousnauhahartauteen liittyviä aiheita voidaan esittää Suomesta. Nousiaisten pyhän Henrikin sarkofagin (1420-luku) eräässä sivulevyssä on kuvattu hänen hautaustilaisuutensa. Yksi surevista papeista pitää siinä rukousnauhaa kädessään. Pohjanmaan museossa Vaasassa säilytetään myöhäiskeskiaikaista sormusta, jossa on Neitsyt Maria ruususeppeleen ympäröimänä (*Pylkänen* 1955, 306 ja kuva 162)³⁰ – sekin luultavasti *rosarium*hartauteen liittyvä aihe. Hauhon kirkosta peräisin olevan ehtoollisleipälautasen reunaa kiertää

mielestäni kaiverrettu rukousnauha (KM 2181:13). Jomalan kirkon kaivauksissa vuonna 1961 löydettiin kirjansolki (ÅM 353:750), jossa munkinasuun pukeutunut hahmo pitää oikeassa kädessään ristiä ja vasemmassa rukousnauhaa. Esine on uudelta ajalta (1600- tai 1700-luku) ja lienee tullut katolisesta Euroopasta tuodun kirjan mukana.

Vielä 1500-luvun lopulla on rukousnauhan käyttö Suomen katolisissa piireissä vahvasti dokumentoitu. Kuuluisassa Braunsbergin jesuiittaseminaarissa opiskellut Johannes Jussoila kirjoitti Roomasta vuonna 1578 isälleen ja sisarilleen Raumalla kirjeen, jossa hän lohduttaa näitä äidin kuoleman johdosta. Tässä yhteydessä on nimenomaisesti mainittu rukousnauhan käytön äidin ja muiden sukulaisten puolesta rukoiltaessa. Hän myös lähettää perheelle useita rukousnauhoja (*Rosenkrantzen*) (Leinberg 1891, 184–185). Voimme siis olla varmoja siitä, että *rosariumeja* liikkui Suomessa ainakin vielä 1500-luvun loppupuolella – kiinnostavaa on, Raumalta vain 80 km:n päässä sijainneessa Naantalissa birgittalaisluostarissa erityisesti näyttää edistetyn *rosarium*-hartautta 1400-luvun lopussa ja 1500-luvun alussa (Klockars 1979, 146–147).

Voitaisiinko tämän perusteella Suomesta löytyneet 1600- tai jopa 1700-luvun helminauhat tai ainakin jotkut niistä tulkita rukousnauhoiksi? Tällaiseen tulkinintaan antavat mahdollisuuksia muutamat kirjalliset lähteet. Ne osoittavat, että katolinen rukousnauhahartaus oli tunnettua ja jollakin tavalla levinnyttä kansan keskuudessa 1600-luvulla ainakin eräin paikoin Satakuntaa. Tässä riittää pari esimerkkiä. Punkalaitumen seurakunnassa syyttivät eräät talonpojat vuonna 1646 käräjillä muun muassa

kirkkoherraansa Erik Hanssonia useista viranhoidon virheistä, joihin hän oli syyllistynyt. Hän olisi järjestänyt eukkojen keskuudessa "*rosoria*" sen sijaan, että olisi saapunut kirkkoon hoitamaan jumalanpalvelusta. Pappi kielsi syytöksen kertoen, ettei tiedä mitään tällaisesta ja ettei hän ollut juonut mitään muistomaljoja, joita tällaisissa kokouksissa oli tapana juoda.

Tapaukseen liittyi myös muita henkilöitä. Bertil Eriksson Jalasjoelta oli tietävästi koonnut talonpojilta almuja puolen tai kokokapan verran *rosariumin* pitämiseksi. Lisäksi Mickel Persson Laurilasta tunnusti olleensa tällaisessa kokouksessa kahden yön ajan muiden Bertil-isännän kutsumien vieraiden kanssa.

Syyskäräjillä 1646 antoi Huittisten kirkkoherra Matthias ilmi useita naisia Kauvatsalta sen takia, että he olivat pitäneet Simeoninpäivän aattona kokouksia eli *rosariumeja*. Tilaisuudessa oli hänen mukaansa luettu polvillaan kymmenen käskyä, uskontunnustus ja Isä meidän -rukous kukin yhdeksän kertaa. Sitä ennen oli valmistettu juhlaillallinen ja tuotu pöytään olutta. Menojen aikana jotkut henkilöt olivat nousseet rautaesineitä käsissään seisomaan piikivien päälle, jotta eräät vanhat eukot olisivat saaneet näkönsä takaisin. (Niemelä & Suvanto 1986, 158.)

Kuvatunlaisia *rosarium*-tilaisuuksia tunnetaan muualtakin 1600-luvun Satakunnasta. On erikoista, että täältä ovat peräisin myös useimmat katolisperäiset kiltamuistot. Joka tapauksessa *rosarium*-hartaus oli 1600-luvulla kansan keskuudessa levinnyttä, mutta kirkon virallinen kanta siihen oli torjuva turhana ihmiskeksintönä, jolle Raama-

tusta ei löydy tukea. Haudoista löytyneiden helminauhojen yhdistäminen aiheeseen on kuitenkin hyvin vaikeaa jo kronologisista syistä: rukousnauhahartauden ilmentymiä tunnetaan 1600-luvun alkupuolelta kun taas helmilöytöjen ajoitus viittaa vuosisadan loppupuolelle tai 1700-luvulle.

Vastaus kysymykseen, olisiko Suomesta löytyneillä uuden ajan helminauhoilla jotain tekemistä rukousnauhahartauden kanssa jää vastaukseksi siis: *nescimus*. Kirjoittajan käsityksen mukaan tämä on kuitenkin vähemmän uskottavaa. Ennemmin kysymyksessä on esimerkiksi talonpoikaisnaisten pappisperheiden naisilta omaksuma tapa. Papisto oli esimerkiksi Rengossa lähestulkoon ainoa säätyläisryhmä, jonka edustajia nähtiin paikkakunnalla jatkuvasti. Papinperheiden keskuuteen taas tapa kantaa helminauhaa lienee tullut ritariston ja aateliston muodon mukana – ja tällä taas oli taustansa Keski-Euroopassa, pääasiassa Ranskan kuninkaanhovissa. Helminauhojen antaminen vainajien mukaan hautaan sen sijaan jää selittämättömäksi ainakin nykyisen tutkimuksen tasolla. Ainakaan yläluokan tapojen omaksumisesta on vaikea nähdä merkkejä. Esimerkiksi Turun tuomiokirkon tutkituista säätyläishaudoista on tiettävästi vain yhdestä löytynyt helminauha vainajan kaulasta (ks. luettelo).

Loppusanat

Kirjoituksen lähtökohtana ovat toisaalta historiallisen ajan ruumishautojen pienessä määrin väistyvä löydettömyys ja toisaalta muutamien helmien ryhmät Espoon, Lempäälän ja Rengon kirkko-kaivauksista. Ainakin Rengon havainnot osoittavat joidenkin vainajien saa-

neen hauta-antimekseen helminauhan. Havaintojen perusteella tehty löytökokoelmien läpikäynti osoittaa samaan viittaavia tai varmoja löytöjä myös muista keskiajan kivikirkoista, mutta kaivausmenetelmät eivät useinkaan salli pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Varsin hauraiden mutta yhdensuuntaisten arkeologisten viitteiden perusteella helmihaudat ajoittuvat 1600- ja 1700-luvulle. Sen sijaan mikään ei viittaa siihen, että vainaja olisi laskettu hautaan helminauha kaulassaan Suomen keskiajalla tai uuden ajan alussa. Käsitykseni mukaan on ainakin nykytilanteessa mahdotonta osoittaa jatkuvuutta tunnetuista rautakauden lopun hautahelmikulttuurista suurvalta-ajan ja vapauden ajan vastaavaan.

Kiinnostava piirre on se, että ainakin tämän hetken tiedon mukaan ovat helminauhat varsin yksin edustamassa historiallisen ajan esineellisiä hautoja – ainakin jos ajatellaan esineitä, jotka eivät suoraan ja fyysisesti liity tekstiileihin olemalla niiden (koriste)osa tai kiinnittämässä niiden eri osia toisiinsa. Tässäkin tapauksessa helminauhahaudat ovat äärimmäisen pieni ryhmä historiallisen ajan valtavista hautamääristä.

Mikään ei viittaa siihen, että helminauhoja olisivat käyttäneet naisten lisäksi miehet. Rengon 1600–1700-luvun sosioekonomisessa kontekstissa puolestaan näyttäytyy helmien kanssa hautaaminen talonpoikaiseen toimintaan liittyvältä. Kirkon kolme helminauhavainajaa ei ollut haudattu lähekkäin, mikä viittaa siihen, ettei kysymyksessä ollut yhden suvun tai perheen tapa. Toisaalta Rengon kirkko on poikkeus, sillä se oli hautaukset tehtäessä raunio varsinaisen kirkkorakennuksen sijaitessa muutama

metri etelään siitä. Muissa maissa ei historiallisen ajan helmiä ole tutkittu mainittavan paljon.

Syitä helminauhan antamiseen vainajan mukaan 1600–1700-luvulla on vaikea löytää. Ajan mielipideilmasto oli kylmä naisten – varsinkin alempisäätyisten – koristautumiselle ja esineiden paneminen mukaan hautaan ei liene ollut virallisen uskovaisten yhteisön mieleen. Tästä suunnasta on hyvin vaikea löytää perusteita helminauhahaudoille. Myöskään rukoushelmet eivät näytä antavan apua huolimatta muutamista uuden ajan viitteistä *rosarium*-hartauden jatkumisesta evankelisessa ja sittemmin luterilaisen ortodoksian suomalaisessa yhteiskunnassa.

Abstrakt: Pärlband från gravar daterade till nya tidens början

Artikeln behandlar pärlband från 1600- och 1700-talen som tillvaratagits från gravar i stenkyrkor. Största delen av pärlorna är tillverkade av glas, medan endast en liten del av pärlorna är tillverkade av gagat, bärnsten, horn eller av annat material. Pärlbanden har troligen varit halsband runt den avlidnes hals. De äldsta pärlbandsfynden från kyrkogravskontext dateras till 1650-talet. Man har troligen slutat lägga pärlband i gravarna under mitten av 1700-talet. Pärlfynden ser ut att koncentrera sig speciellt till kvinnogravar i de norra delarna av kyrkan. Skribenten tolkar fynden som ett mode som följdes av överklassens kvinnor i tiden.

LÄHTEET

Suulliset tiedonannot

Hanne Dahlerup Koch
Tiina Jäkärä
Riikka Kaisti
Ville Laakso
Esa Mikkola
Markku Mäki vuoti
Sirkku Pihlman
Helena Ranta
Tanja Ratilainen
Aleksandr Saksa
Göran Tagesson
Jouni Taivainen
Anna Väänänen

Painamattomat lähteet

Helsingin yliopisto
Ranta, H. 1998: *Helmet koruina ja symbolina: esimerkkinä Luistarin, Anivehmaan ja Köyliönsaaren kalmistolöydöt*. Lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

Museovirasto
arkeologian osaston arkisto
historian yksikön arkisto
rakennushistorian osaston arkisto
Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia

Väänänen A. 2006: *Helmiä siunatusta maasta. Historiallisen ajan helmet ja niiden käyttö kirkollisten aineistojen valossa*. Pro gradu -tutkielma.

Ålands Museum
löytöluettelot
kertomukset

Painetut lähteet ja kirjallisuus

af Ugglas, C. 1941: Nordingrå kyrkoruin. Fynden. *Ångermanland 1940–1941* (54–79).

Alén, V. 2001: Från svärd till knappnålar. Relationen mellan nya grävningstekniker och föremålsfynd i utgräv-

- ningar av några kyrkor på 1960–1980-talen. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2001:1 (13–23).
- Alhonen, P., Huurre, M., Papunen, P. & T. Nallinmaa-Luoto 1983: Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721. *Hämeenkyrön historia* I. Vammala.
- Arrhenius, B. & M. Rydbeck 1968: Pärlor. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* XIII. Helsingfors (palstat 637–641).
- Dahlbäck, G. (red.) 1982: *Helgeandsholmen*. Stockholm.
- Dahlerup Koch, H. 2000: Rosenkranse i grave. Gravskikkens baggrund, datering og perspektive. *Hikuin* 27 (107–136).
- Dahlerup Koch, H. & N. Lynnerup 2003: *Skaelskørs karmeliterklostet og dets kirkegård. Sennmiddelalderlig gravskik samt et Limogeskrucifiks*. Nordiske Fortidsminder, Serie C, Band 2.
- Drake, K. 1958: *Esbo kyrka under fem sekler*. Ekenäs.
- 2003: Åbo domkyrka och byggnadsarkeologin. Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* IX. Toim. L. Seppänen (135–152).
- Harjula, J. 2005: Sheats, Scabbards and Grip Coverings. The Use of Leather for Portable Personal Objects in the 14th–16th Century Turku. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* X.
- Hiekkanen, M. 1985: Rengon kirkon vanhat haudat. *Suomen historia* 3. W&G. Helsinki (202–203).
- 1986: Archaeology of the Medieval stone church of Lempäälä in Satakunta, Finland. Finds from pre-historical and historical times. *Fennoscandia Archaeologica* III (91–101).
- 1990: Den oktagonala kyrkan i Rengo och andra polygonala byggnader i det senmedeltida Finland. *Hikuin* 17 (247–254).
- 1988a: *Polvesta polveen täällä... Espoon kirkon esiin kaivettua menneisyyttä*. Espoo.
- 1988b: The dating of the nave of the church of Lempäälä and the Medieval churches of the province of Satakunta. *Fennoscandia Archaeologica* V (119–121).
- 1989: *Här har släkte efter släkte... Ur Esbo kyrkas framgrävda förflutet*. Esbo.
- 1993: Rengon kirkon historia. *Rengon historia*. Renko.
- 1994: The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology (Diss.). *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 101.
- 1997: Turun tuomiokirkko – hiippakunnan keskus. Åbo domkyrka – stiftets centrum. Turku ja Kalmarin unioni. Pohjolan suurvalta ja heräävä leijona. *Turun maakuntamuseon näyttelysite. Åbo landskapsmuseums utställningskatalog* 24 (80–85).
- 1999: Espoon keskiaikainen kivi-kirkko. Esbo medeltida stenkyrka. Välähdyksiä keskiajasta. Espoo keskiajalla ja uuden ajan taitteessa. Glimtar ur medeltiden. Esbo under medeltiden och i början av vasatiden. *Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia, Esbo stadsmuseums forskningsserie* 6 (62–79).
- 2003: *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- 2004: Pyhän Laurin kirkko rakennettiin 1400-luvulla. Puulustot kertovat Lohjan kirkon iän. *Lohkare* 3/2004 (2).
- 2005. Hämeenkosken keskiaikainen kivikirkko. Aikojen halki. Kirkon kahdeksan vuosisataa Lahden seudulla. Toim. E. Ryökäs. *Keski-Lahden seurakunnan julkaisuja* 2 (46–80).
- 2006 (painossa). Några finska kyrkogravar med pärlor från 1600–1700-talen. *Hikuin*.
- Härme, J., 1993: Historiallinen aika. *Rengon historia*. Jyväskylä.
- Jäkärä, T. 2000: Armställningar från tre

- finska medeltida begravningsplatser – Korois i Åbo, Liikistö i Ulvsby och Kirkkailanmäki i Hollola. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2000:3 (56–63).
- 2005: Liikistö – Ulvilan varhaisinta keskiaikaa. *Arkeologia Nyt! Arkeologi Nu!* 2/2005.
- Kanerva, M. & P. O. Welin, 1987: *Turun tuomiokirkko. Åbo domkyrka*. W&G. Espoo.
- Kivikoski, E. 1952: Untamalan "Kalevanpojan viikatteentikku". *Kotiseutu* 5–7/1952 (161–164).
- 1968: Pärlor. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid XIII*. Helsingfors (641–642).
- 1973: *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Neuauflage*. Helsinki.
- Klockars, B. 1979: I Nådens dal. Klosterfolk och andra. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 486.
- Krabath, S. 2005: Die Kette des Küsters? *Archäologie in Deutschland* 1.2005 (55–56).
- Kykyri, M. 1995: Utgrävningarna på Julinska tomten i Åbo. En kommentar. *Finskt Museum* 1992 (124–128).
- Källström, O., 1939: *Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer*. Stockholm.
- Laakso, V. 2004a: Coins, radiocarbon and stratigraphy – dating methods and their problems in connection with inhumation graves of Kappelinmäki in Lappeenranta and other Karelian cemeteries. *Fenno-Ugri et Slavi* 2004 (56–60).
- 2004b: Lappeenrannan Kauskilan Kappelinmäen kalmisto ja kirkonpaikka. Viipurin linnaläänin synty. *Viipurin läänin historia II* (120–122).
- Laasonen, P. 1991: Vuodet 1593–1808. *Suomen kirkon historia* 2. WSOY. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 2000: Luistari – A History of Weapons and Ornaments. Luistari IV. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja*, *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 107.
- Leinberg, K. G., 1891. Om finske studerande i jesuitcollegier. *Historialinen Arkisto* 11.
- Mikkola, E. 2004: Pälkäneen Pyhän Mikaelin kirkon raunioiden kaivaukset vuonna 2003. *Muinaistutkija* 1/2004 (31–40).
- Niemelä, J. & S. Suvanto 1986: *Vuoteen 1721. Punkalaitumen historia I*. Vammala.
- Nordman, C. A. 1965: Medeltida skulptur i Finland. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja*, *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 62.
- Oksanen, E.-L. 1985: *Elimäen historia*. Elimäki.
- Paavola, K. 1997: Keminmaan vanhan kirkon hautojen tutkimus. *Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti* 154.
- 2003. Keskiajan hautaustavoista. Om begravnings seder under medeltiden. *Turun maakuntamuseo. Raportteja. Åbo landskapsmuseum. Rapporter* 19 (25–34).
- Palm, J. & H.-M. Pellinen 2002: Historiallisen ajan maaseutuarkeologiaa Pernajassa. *Muinaistutkija* 3/2002 (29–46).
- Papunen, P. 1972: Rauman maalaiskunta – Lappi – Hinnerjoki Isostavihasta kunnallishallinnon aikaan. *Rauman seudun historia II*. Rauma.
- Pettersson, L. 1971: Hailuodon palanut puukirkko ja sen maalaukset. Karlö brunna träkyrka och dess målningar. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja*, *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 73.
- Pihlman, S. 1994: Begravningar i Åbo under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Tolkningssproblem kring Helgeandskyrkans gravar. *Finskt Museum* 1992 (59–99).
- Pirinen, K. 1956: Turun tuomiokapituli keskiajalla. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia*, *Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar* 58.
- Pylkkänen, R. 1955: 1600-luvun kuolin-

- pukuja Turun tuomiokirkkomuseossa. *Turun kaupungin historiallinen museo, vuosijulkaisu* 17–18. 1953–1954 (3–40).
 – 1970: Barokin pukumuoti Suomessa 1620–1720. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 71.
 – 1982: Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 84.
- Ranta, H. 1994: Suomen rautakautisista lasihelmistä. *Kentältä poimittua* 2. Helsinki 1994 (91–97).
 – 1997: Bead finds from Viking and Crusade Periods – indicators of cultural contacts or ethnic identity? *Fenno-Ugri et Slavi* 1997 (70–76).
- Ranta, R. 1975: *Åbo stads historia 1600–1721*. Åbo.
- Redin, L. 1976: Lagmanshejdan. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör. *Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°*. Nr. 10.
- Rinne, J. 1909: Kulttuurihistoriallisia tutkimuksia vuonna 1909. *Suomen Museo, Finskt Museum* 1909 (132–136).
- Rinne, J. & I. Kronqvist, 1929. *Turun tuomiokirkko. Opas kokoelmiin tutustuttaessa*. Turku.
- Seppänen, L. 1999: Muun löytöaineiston helmet ja sirpaleet. *SKAS* 4/1999 (55–64).
- Sjölund, A.-K., 2000. Ulvilan Liikistön varhaisvaiheista. *Sarka* 2000.
- Stenholm, L. 1976: Dräkttillbehör och smycken. Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi. *Archaeologica Lundensia. Investigationes Antiquitatibus Urbis Lundae* VII (293–305).
- Taavitsainen, J.-P. 1980: Kuusiston linnan kaivauslöydöt. *Turun kaupungin historiallinen museo. Raportteja* 3.
- Tagesson, G. & J. Westerlund: *Domkyrkoparken, Linköping. Gravar från 1100-talet till 1810*. [Http://www.raa.se/uv/rapp_daffarost.htm](http://www.raa.se/uv/rapp_daffarost.htm). 2005.
- Taivainen, J. 2001: Vanhan tarinan jäljillä – Lepaan keskiaikaisen sakastin pohjoispuolen koekaivaukset 1999. *SKAS* 1/2001 (20–27).
 – 2005: Kirkkoarkeologiaa Vehmaalla. Kappelin raunioista nyrhittyä lasia ja suurvalta-Ruotsin rahoja. *Arkeologia Nyt!*, *Arkeologi Nu!* 4/2005 (8–9).
- Valk, H. 1999: Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. *CCC Papers* 3.
- Virkkala, K. & P. Papunen 1959: Rauman maalaiskunta – Lappi – Hinnerjoki vanhimmista ajoista noin vuoteen 1721. *Rauman seudun historia* I. Rauma.
- Vuorela, T. 1998: *Suomalainen kansankulttuuri*. Helsinki.

LIITE

Luettelo Suomen keskiajan kivi- kirkkojen arkeologisissa tutkimuk- sissa löytyneistä helmistä

Luettelo on aakkosellisessa, kirkon nimen mukaisessa järjestyksessä. K = kirkon runko-huone rakennettiin kivistä keskiajalla. PKS = runkokuonetta ei rakennettu kivistä keskiajalla; kivinen sakaristo kuitenkin rakennettiin kivikirkkohankkeen ensimmäisenä vaiheena. Kivisen runkokuoneen tai kivisakariston ajoitus kirkon nimen jälkeen. Näiden tietojen jälkeen kaivausvuosi, kaivauksesta vastanneen nimi, löytöjen museonumero, alanumerotiedot helmien osalta, löydettyjen helmien lukumäärät ja kaivausten dokumentointitaso. Kukin alanumero tarkoittaa yhtä helmeä ellei muuta mainita. KM = Kansallismuseo, Helsinki. ÅM = Ålands Museum. TYA = Turun yliopiston arkeologian oppiaine.

Varsinais-Suomi

Kemiö, K, 1460–1469. Kaivaus 1960, Reino Palmroth, KM 60129:229 = 72 kpl., ei löytöpaikkadokumentointia.

Laitila, K, 1475–1483. Kaivaus 1967, Olavi Tapio, KM 67100:297–327 = 30 kpl., joista 8 kpl. (:302–315) löydettiin läheltä toisiaan.

Mynämäki, K, 1425–1440. Kaivaus 1959, Reino Palmroth, KM 59143:24, 29, 80, 120–122 = 10 kpl., joista 5 kpl. (:121) löydettiin mahdollisesti toistensa läheltä.³¹

Naantali, K, 1480–1490. Kaivaus 1963–1964, Henrik Lilius, KM 64048:24–28 = 5 kpl., ei löytöpaikkadokumentointia.

Nousiainen, K, 1420–1430. Kaivaus 1967, Olavi Tapio, KM 67101:284–287 = 4 kpl., ei paikallisia ryhmiä.

Perniö, K, 1460–1480. Kaivaus 1962, Olavi Tapio, KM 62106:37–39 = 59 kpl., joiden joukossa on kaksi nauhassa vielä olevaa helmiryhmää: 8 kpl. (:37) ja 50 kpl. (:38).³²

Pyhän Katariinan kirkko (ent. Kaarina), K, 1440–1460. Kaivaus 1945, Lars Pettersson, KM 45090:9–10, 31 = 4 kpl., ei löytöpaikkadokumentointia.

Raisio, K, 1500–1520. Kaivaus 1968, Olavi Tapio, KM 68051:207–212 = 6 kpl., puutteellinen löytöpaikkadokumentointi.

Turun (ent. Maaria) Koroinen, (K). Kaivaus 1898–1899, Hjalmar Appelgren, KM 86020:168 = 1 kpl.; kaivaus 1900–1902, Juhani Rinne, KM 52100:58, 97, 98–99, 121, 134, 155, 191, 303, 318, 337, 354–355, 375–376, 382, 478–480, 485, 530, 542, 552–554, 578, 608, 615, 660, 704, 716, 734, 760, 804, 819, 850, 854, 915, 942, 956–957, 975, 1172, 1257, 1355, 1387, 1616, 2486, 2494, 2628 = 59 kpl., ei paikallisia ryhmiä. KM 69053:23–25, 3 kpl.³³

Turun tuomiokirkko, K, 1280–1300 tai luultavammin 1400-luvun alku.³⁴ Kaivaus 1922–1927, Juhani Rinne, Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä, taide- ja kulttuurihistoriallisten esineiden kortisto nro 1313 = 12 kpl.³⁵

Uusimaa

Espoo, K, 1485–1490. Kaivaus 1981, Markus Hiekkänen, KM 84061:217–269 = (Hiekkänen 1988a; 1989)

Kirkkonummi, K, 1430–1480. Kaivaus 1956, Reino Palmroth, KM 56116:39, 83 = 2 kpl, puutteellinen löytöpaikkadokumentointi.

Lohja, K, 1470–1490.³⁶ Kaivaus 1966, Olavi Tapio, KM 66102:161–196, 298–307 = 44 kpl., puutteellinen löytöpaikkadokumentointi.³⁷

Pernaja, K, 1435–1445. Kaivaus 1938, Erkki Kartano, KM 38143:49 = useita helmiä kahteen osaan katkenneessa, arkusta löydettyssä kaulanauhassa.

Porvoo, K, 1445–1450. Kaivaus 1956, Reino Palmroth, KM 56117:13, 20, 30 = 3 kpl., ei paikallisia ryhmiä.

Siuntio, K, 1460–1480. Kaivaus 1969, Olavi Tapio, KM 69102:46–48 = 3 kpl.

Tenhola, K, 1460–1480. Kaivaus 1985, Marja Terttu Knapas, KM 85051:48 = 1 kpl.

Ahvenanmaa

Eckerö, K, 1370–1420. Kaivaus 1951, C. J. Gardberg, ÅM 221:103, 8 kpl., puutteellinen löytöpaikkadokumentointi.

Finström, K, 1440–1450. Kaivaus 1969, Matts Dreijer, ÅM 424:370, 375, 463 (5 kpl.), 488 (2 kpl.), 497, 575–576, 578–579, 581, 632, 651, 709 (3 kpl.) = 20 kpl.; kaivaus 1970, Matts Dreijer, ÅM 436:116–117, 157, 193–199 = 10 kpl.; kaivaus 1970, Matts Dreijer, ÅM 443:33 = 1 kpl.

Föglö, K, 1510–1530. Kaivaus 1966, Matts Dreijer, ÅM 393:3, 92 = 2 kpl.; kaivaus 1967, Matts Dreijer, ÅM 403:254, 330 = 2 kpl.³⁸

Geta, K, 1500–1520. Kaivaus 1965, Matts Dreijer, ÅM 383:4 = 1 kpl.

Hammarland, K, 1300–1350. Kaivaus 1913, Björn Cederhvarf, KM 6471:105, 116, 124, 127, 167 = 6 kpl., puutteellinen löytöpaikkadokumentointi.

Jomala, K, 1270–1290. Kaivaus 1961, Matts Dreijer, ÅM 353:312, 576, 603, 607, 664, 695, 725, 744–746, 767, 861, 1003–1006, 1081–1083, 1177, 1215, 1256, 1267, 1303–1304 = 25 kpl.

Kumlinge, K, 1500–1520. Kaivaus 1961, Matts Dreijer, ÅM 354:54 = 1 kpl.

Kökar, K, 1500–1520. Kaivaus 1937, Erkki Kartano, KM 37132:74–77 = 4 kpl.; kaivaus 1990, Kenneth Gustavsson, ÅM 641:41 = 1 kpl.³⁹

Lemland, K, 1290–1310. Kaivaus 1957, Matts Dreijer, ÅM 305:163, 255, 309, 341, 352 (4 kpl.), 353, 357, 417, 418–421, 422, 429 (4 kpl.), 430 (4 kpl.), 431 (3 kpl.), 432, 433 (4 kpl.), 475, 583–585, 587–588, 599 = 39 kpl.

Saltvik, K, 1350–1380. Kaivaus 1956, Matts Dreijer, ÅM 302:67–68, 70 (3 kpl.), 93, 117, 136, 158 (9 kpl.), 241, 249, 254, 274, 279, 290, 366, 396, 471, 483, 580, 597, 686, 705, 733 = 32 kpl.⁴⁰

Sund, K, 1290–1310. Kaivaus 1998–1999, Cecilia Pantzar, ÅM 691:58, 59, 64, 66, 118, 138, 164, 184, 185, 218, 229 = 11 kpl.⁴¹

Satakunta

Lempäälä, K, 1502–1505. Kaivaus 1983, Markus Hiekkänen, KM 84060:136, 176–199 = 43 kpl., joista 25 kpl. (177–179, 184, 187, 189–192) sukuhaudasta nro 6.

Messukylä, K, 1510–1530. Kaivaus 1959, Reino Palmroth, KM 59144:58–61, 75, 77, 79, 87, 92, 96, 105, 116, 117, 123 = 35 kpl. joista 18 kpl. (:75) paksussa nauhassa pohjoisseinän vierestä läheltä saarnatuolia; samalla paikalla 4 irrallista helmeä (:77, 87).

Sastamala, K, 1497–1505. Kaivaus 1960, Reino Palmroth, KM 60127:119–127 = 53 kpl. joista 34 kpl. yhtenä ryhmänä (osa nauhassa) runkokuoneen kaakkoiskulmassa ja 13 kpl. yhtenä ryhmänä ilman löytöpaikkadokumentointia.

Tyrvää, K, 1506–1516. Kaivaus 1964–1965,

Olavi Tapio, KM 65078:142–168 = 26 kpl., ei löytöpaikkadokumentointia.

Häme

Hämeenkoski, K, 1510–1540. Kaivaus 1997, Miikka Kumpulainen, KM 98014:1 = 1 kpl.; kaivaus 1999, Tuija Lompolo, KM 2000027:4 = samasta haudasta 6 kpl. kokonaista ja 14 kpl. katkelmia; kaivaus 2000, Anu Kehusmaa, KM 2000064:1 = 1 kpl.; kaivaus 2002, Tanja Ratilainen, TYA 795:9–10 = 2 kpl.

Pälkäne, K, 1495–1505. Kaivaus 2003, Esa Mikkola, KM 2004045:113–114, 127–129, 152, 188, 190 = vähintään 13 kpl. (Kaivauksista esim. Mikkola 2004, 31–40)

Renko, K, 1510–1540. Kaivaus 1984, Markus Hiekkänen, KM 86041:41–43 = 122 kpl. joista 30 kpl. haudasta 17 (:41), 39 kpl. haudasta 4 (:42), 53 kpl. haudasta 23 (:43).

Urjala, PKS, 1520–1540. Kaivaus 1954, Reino Palmroth, KM 54149:5 = 15 kpl. haudasta.

Karjala

Viipurin kaupunginkirkko, K, 1430–1450. Kaivaus 1985–1989, V. A. Tjulenev, löytöjen joukossa tiettävästi helmiä.⁴²

LOPPUVIITTEET

1 Liikistön kalmistossa on *Tiina Jäkärä* tehnyt uusia kaivaustutkimuksia vuosina 2002 ja 2003 ja hän jatkaa niitä 2006. Kiitän häntä suullisesta tiedonannosta.

2 Historiallisen ajan esinetutkimustilanne arvioitiin 1993 olevan hyvin heikko. Hiekkänen 1993, 89. Se on kuitenkin paranemassa myös kansainvälisesti. Ks. esim. Dahlerup Koch 2000, 107–136. Esinetutkimusta on käynnistetty erityisesti Turun yliopiston arkeologian oppiaineen piirissä. Esim. äskettäin on ilmestynyt merkittävä nahkaesineitä käsittelevä tutkimus. Harjula 2005. – Olisiko ehkä niin, että hautojen todellinen löytötyhjyysperiodi Suomessa kattaisi ajan noin 1300-luvun puolimaista 1600-luvun alkuun?

3 Valmistelin 2003–2004 eri kirkoista löydettyjen 1600–1700-lukujen hautaesineitä kuten helmiä käsittelevää esitelmää Norjassa syyskuussa 2004 pidettyä pohjoismaista kirkkoarkeologista symposiumia varten. Samoihin aikoihin teki *Anna Väinänen* Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa pro gradu -työtä kirkoista löydettyistä helmistä. Työn aiheen antajana ja työn ohjaajana minulla on ollut mahdollisuus antaa hänelle metodisten ja muiden ajatusten lisäksi tietoja löydöistä ja löytöyhteyksistä samoin kuin historiallisen ajan tiedoista. Toiselta puolen hän on kertonut minulle ennen tunteuttomia seikkoja ja löytöjä kuten seuraavasta käy ilmi.

4 Myös keskiaikaisen asehuoneen jäännöksiä oli tarkoitus tutkia, mutta tämä ei ollut mahdollista. Rakennusraunion aluetta peitti nimittäin paksu seinämurien 1970-luvun injektioinnissa valunut betonikerros. Asehuoneen perustus on tämä kerroksen (ja nykyisen lattian alla) tutkittavissa, jos joskus tulevaisuudessa tähän on tarve ja mahdollisuus. – Espoon kivi kirkko muurattiin vuosien 1485 ja 1490 välissä. Jo 1956 ajoitti Knut Drake rakennuksen suunnilleen samaan aikaan. Drake 1958, 24–26; Hiekkänen 1994, 219–220; 1999, 68–75; 2003, 208–210.

5 Tämä käy ilmi seurakunnan arkistolähteistä (esim. kiinteän puulattian rakentaminen kirkon uudelleenrakentamisen yhteydessä 1783) ja asia voitiin vahvistaa vuoden 1984 kaivauksissa.

6 Sen sijaan pari rahaa löytyi hautojen täyte-

maasta.

7 Mainittakoon, että haudasta 28 löytyi katkelma nahkaista päähinettä, johon oli applikoitu hyvin pieniä helmiä (111). Tästä tarkemmin Väinänen 2006, 88–90, 127, joka gradu-työssään muutenkin analysoi helmien erilaisia käyttömuotoja mm. tekstiileissä. Ks. myös Hiekkänen 1985, 202–203; 1990, 247–254. Kiinnostavana lisänä voi todeta, että ”helmiseppelä” (*pärkrans*) takavarikoitiin Nauvon kirkosta reformaation aikana vuonna 1558. Ks. Källström 1939, 318. Voisiko *krans*-sanana kuitenkin kääntää sanalla ”nauha”?

8 Raahen palaneen kaupunginkirkon rautoista löydettiin 1909 helmiä, mutta löytöpaikoista ei ole tietoja.

9 Kävin luettelot läpi vuonna 2005. Artikkelin lopussa olevassa, vuoden 2005 läpikäyntiin pääasiassa perustuvassa luettelossa ei mainita helmiä, jotka on löydetty keskiaikaisten puukirkkojen paikoilta kuten Eckerön Signildskärin saaristokappeli (KM 3952:5; ÅM 170:13), Hailuodon pitäjänkirkon paikka (KM 87131), Keminmaan Valmarinniemi, Köyliön Kirkkosaari (KM 39044:3), Lappeen Kauskilan Kappelinmäki (KM 34303:171, 340, 363, 527, 529, 595, 631; kaivauksista ks. esim. Laakso 2004a; 2004b) tai Ulvilan Liikistö (KM 34127:54 = 2 kpl.; kaivaus 2002, *Tiina Jäkärä*, KM 2003006:14, 19 = 2 kpl.; ks. *Jäkärä* 2000, 60.). Sinänsä tämä ei ole johdonmukaista, sillä määrittämätön määrä kivi kirkkojen lattianalaisesta maasta löytyneistä helmistä on luultavasti joutunut paikalla olleiden toisiaan ajallisesti seuranneiden puukirkkojen lattioiden alle. Olen kuitenkin katsonut tämän rajauksen välttämättömäksi, sillä kaikkien kirkonpaikkojen läpikäyntiin ei toistaiseksi ole ollut mahdollisuutta.

Luettelossa ei myöskään mainita keskiajan jälkeen perustettujen seurakunta- ja kappelikirkkojen ja saarnahuoneiden helmilöytöjä. Tässä niistä mainittakoon Oulun tuomiokirkko (Pohjois-Pohjanmaan maakuntamuseo 12161:13–14, 305; KM 2002067:1, 122, 133, 943; viimemainittu löytönumero käsittää 28 helmeä, joista osa nauhassa ja nauhalapsen käärinliinassa), Mynämäen Hieta-mäki (KM 7467) ja Tampereen Harju (KM 59145:34, 36, 46).

Lisäksi on useita löytöjä, jotka liittyvät

tilapäisiin hautapaikkoihin kuten taistelujen jälkeisiin joukkohautoihin ja kulkutautien aikaisiin joukkohautoihin. Näistä ovat esimerkkejä Janakkalan Sipilän kartano (KM 7287; KM 36142:2), Kirkkonummen kappelin virkatalo (KM 1229) ja Isokyrö Luhtala (KM 48063:24). Ks. myös Rinne 1909, 134 sekä kaivaukset Askolan Ruoksmaalla.

Helmiä on löydetty myös kaupunkikaivauksista (esim. Turku KM 4811:4, 20; Turku KM 4033; Turku KM 4034; Turku kirjaston-tontti, kaivaus 2004, luettelottomia) ja linnakaivauksista (esim. Kuusiston linna KM 2801:65a–e, 2862:1, 12 ja KM 2003025:5, ks. Taavitsainen 1979, 16; Turun linna KM 4811:4; Kastelholman linna ÅM 490:63 = 28 kpl helmiä nauhassa ja 13 kpl. irrallisia samasta kohdasta). Ks. myös Seppänen 1999, 61.

Joitakin helmiä on löydetty yhteyksistä, jotka viittaavat asuinpaikkaan tai ovat varmasti sellaisia (esim. Finström Örnäs Sundberg ÅM 70; Jomala Prästgården ÅM231:64; Jomala, Sälby ÅM 331; Jomala Österkalmare ÅM 722:15; Kalajoki Ronkala KM 86051:39; Kirkkonummi KM 6358:7; Leppävirta veneveistämö KM 3913:2; Pernajan pappila KM 98018:17, 115, 123–125, 189, 195 & KM 2000051:146, 240, ks. Palm & Pellinen 2002, 37; Saltvik Germundön kartano ÅM 497:4–6, joista nro 4 voi olla rautakautinen; Hämeenkyrö Kärki KM 2392:99; Ulvila Isokartano KM 31054; Vehkalahti Eerola KM 66058). Ks. myös KM 2086:361; KM 5160:399; KM 3934; ÅM 365:33.

Lisäksi on esineitä joiden helmiluonne on epäselvä. Esim. kristalliruunujen koristeet (Raisio KM 68051:344) tai koristeneulojen irronneet nupit (Jomalan kirkko ÅM 353:1327) saattavat muistuttaa helmiä. Myös Maarianhaminasta ja Finströmin kirkosta löydettyjen esineiden luonne on jäänyt kirjoittajalle epäselväksi. Ks. ÅM 597:2 ja ÅM 424:348.

Helmiä on käytetty muutenkin kuin kaulanauhassa. Niitä on voitu applikoida päähineisiin (esim. Rengon kirkko KM 86041:111, ks. viite 7 edellä; Oulun tuomiokirkko Pohjois-Pohjanmaan maakuntamuseo 12161:30, 134–137, viimemainituista ja muista kohteen helmistä ks. Väänänen 2006 eri kohdin; Saltvikin kirkko ÅM 302:616, joukko läpi-

mitaltaan n. 1 mm olevia lasihelmiä pujotettuina kuparilankaan. Lisäksi niitä on Mynämäen Hietämäen kirkonpaikalta ja Lohjan kivikirkosta.

On myös kohteita, joiden löydöistä kirjoittajalla ei ole tarkempia tietoja. Niinpä Jaakkiman Sorolasta on tietävästi haudasta löydetty helminauha. Ks. Rinne 1909, 134.

10 On myös vaikea ymmärtää, mihin löytöjen määrää verrattiin ”löytököyhyyden” tason määrittämiseksi, sillä seulatekniikalla tutkittuja kirkkoja oli ennen vuotta 1962 vain muutama.

11 KM 87131 Väänänen 2006, 71–74. Kiitän Anna Väänästä Hailuodon kirkon löytöjä koskevista tiedoista.

12 Arkuttomuus ja arkullisuus korreloivat Rengon kirkossa selvästi hautojen täytemaerojen kanssa.

13 Tätä koskevaa lähdeaineistoa on vuosikymmenten kirkkoarkeologisten kaivausten tuloksena kertynyt runsaasti ja se on helposti saavutettavissa.

14 Turun Koroisten pappishaudat osoittavat erillisen, joko yhdelle yksilölle tai pienelle ryhmälle rakennetun hautakammion olleen käytössä jo 1200-luvulla.

15 Viimeistään 1770-luvulta lähtien sukuhautoja ei juurikaan enää rakennettu kirkkoonhautaamiskielion suosittamisen jälkeen.

16 Totesin vuonna 1988, että ainakin osaa rautakauden helmistä on vaikea erottaa historiallisen ajan helmistä. Tämä johtuu historiallisen ajan helmien vähäisestä tutkimuksesta ja tuntemuksesta. Niinpä joukko helmilöytöjä on Kansallismuseossa viety arkeologian osaston esihistorian löytöjen löytöluetteloon, vaikka ne luultavimmin ovat historialliselta ajalta. Esimerkkinä tästä mainitsin läheltä Porvoota 1980-luvulla tehdyn löydön KM 22196:4. Siihen kuuluu muun muassa 21 kpl. lasihelmiä, jotka Museoviraston arkeologian osaston löytöluettelon mukaan ovat rautakaudelta. Hiekanen 1988a, 96 viite 23; 1989, 96 viite 23. – Helena Ranta on analysoinut ansiokkaasti Suomen myöhäisen rautakauden helmiä lisensiaatintutkimuksessaan vuodelta 1998. Ranta 1998. Perustietoja keskiajan helmistä ks. Arrhenius & Rydbeck 1968 palstat 637–641; Kivikoski 1968, 641–642.

17 Sen sijaan tietoja siitä, ohjasivatko, ja jos

niin millaiset, periaatteet arkkujen sijoittelua sukuhaudan sisällä, ei ole. Ei siis ainakaan toistaiseksi tiedetä, sijoitettiinko naisten arkut sukuhautojen pohjoisosaan, miesten eteläosaan, sillä historiallisia ja arkeologisia tutkimuksia ei asiasta ole tehty.

18 Valk tulee julkaisemaan kaupunkien kirkomaiden aineiston CCC-hankkeen julkaisussa lähitulevaisuudessa otsikolla *"Grave goods" in Estonian urban churchyards: a reflection of different traditions and ideologies.*

19 Julkaisun jälkeen on löytöjen määrä epäilemättä kasvanut valtavasti.

20 Myös Tukholman pukusäädös vuodelta 1661 kielsi helmikirjonnan. Sama.

21 Yksi tieto alempien säätyjen omistamista helmistä koskee rengin leskeä Kurikassa vuonna 1773: hänellä oli vahahelmet, jotka ulottuivat kiedottuina neljä kertaa kaulan ympäri. Vuorela 1998, 601–602. Kiitän Anna Väänästä tästä huomiosta.

22 Morsiuskruunuissa käytettyjä helmiä on voinut vihkimisseremonian yhteydessä tipahtaa lattialle joutuakseen lattianalaiseen kulttuurikerrokseen. Niiden tunnistaminen muun kaivausaineiston helmien joukosta lienee varsin vaikeaa.

23 Helminauhoja on keski- ja renessanssijalla tosin voitu käyttää kaulan asusteiden alla eivätkä ne siksi välttämättä näy maalauksissa.

24 Näitä käytettiin silloin tällöin myös myöhemmin ks. kuvat 35 (1666) ja 285 (1686).

25 Pylkkänen 1970 kuvat 21 (noin 1680), 23 (noin 1674), 25 (noin 1684), 131 (1600-luvun loppu), 227 (1640-luvun loppu), 229 (noin 1660), 230 (1666), 231 (1600-luvun loppuneljännes), 238 (1660-luku), 239 (noin 1670), 241 (1676), 251 (1600-luvun loppu), 242 (1681), 243 (1682), 250 (1600-luvun jälkipuolisko), 251 (1600-luvun jälkipuolisko), 258 (1678), 266 (1688), 296 (noin 1680), 297 (1688), 301 (1641), 306 (1687), 321 (noin 1653), 327 (1683), 349 (noin 1676) ja 367 (1644).

26 Lukuun ottamatta sormuksia ei tämänkaltaisia esineitä ole tiettävästi löydetty haudoista.

27 Helminauha kaulassa: kuvat 4 (vuodelta 1763), 18 (1759), 88 (1787, nelinkerroin kaulan ympärillä, pienet helmet), 99 (1759), 149 (1763), 158 (1760-luvu, kolminkerroin), 241–243 (1700-luvun loppu, pienet helmet),

248 (noin 1800, pienet helmet), 260 (1783, kolminkerroin, pienet helmet), 275 (1782, kolminkerroin, pienet helmet), 320 (1790-luku, kolminkerroin, pienet helmet), 331 (1769, esclavage jonka päällä helminauha), 332 (1756 tai 1766, esclavage, jonka päällä helminauha), 356–357 (1780-luku, esclavage jonka päällä helminauha), 389 (1760-luku), 430 (noin 1790, kuusinkerroin, pienet helmet ja riipus), 437 (1764), 439 (1760), 441 (1790-luku, kaksin- tai kolminkerroin, pienet helmet) ja 457 (noin 1780, kolminkerroin, pienet helmet). Lisäksi on yksi helminauhallinen muotokuva, kuva 121, vuodelta 1725 (kaksinkerroin). – Ilman helminauhaa: 116 (noin 1740), 123 (1740-luku, helminauhan tilalla silkkipanta), 124 (1760), 137 (1744), 138 (1769), 139 (1769, silkkinauha kaulakoristeena), 140 (1740-luku, silkkinauha kaulakoristeena), 141 (1740-luku), 142 (1752), 143 (1753), 144 (noin 1750), 145 (noin 1760, silkkinauha kaulakoristeena), 146 (1760-luku), 150 (1760-luvun alku, silkkinauha kaulakoristeena), 162 (1760, silkkinauha kaulakoristeena), 164 (1770-luku, esclavage), 186 (1782), 187 (1700-luvun loppupuoli), 194 (noin 1773, ohuet ketjut riipusristeineen), 195 (noin 1773), 222 (1792), 225 (1785), 232 (noin 1780), 250 (1799), 251 (noin 1790), 276 (1790-luku), 295 (1769?), 297 (1792), 302 (1740-luku), 309 (1744), 310 (noin 1760, samettipanta jossa riipus), 313 (1700-luvun loppu), 314 (1775), 316–317 (molemmat 1782), 318–319 (molemmat 1790-luvun loppu, kultakäädyt kolminkerroin), 323 (1798, samettipanta?), 329 (1755), 355 (1805), 361 (1772), 362 (1792), 366 (1782), 369 (1782), 373 (1743), 374 (1760-luku), 376 (1755), 379 (1770, tekstiilipanta), 380 (1760-luku), 383 (1760-luku), 388 (1782), 438 (noin 1782), 440 (1791) ja 451 (1767, sametti?panta). Lisäksi on muutama helminauhaton 1700-luvun alkupuolelta: 97 (1730-luku), 98 (1730–1740-luku) ja 113 (1727), 114 (1728), 119 (ennen vuotta 1718) ja 122 (1730-luku).

28 Aihe olisi tosin kiinnostava ja sen mahdollisuuksia kannattaisi harkita myös muiden esineiden suhteen esimerkiksi yliopistollisessa opinnäytetyössä.

29 Källströmin mukaan ne olivat kotimaisesta vesistöistä ja siten raakkuhelmiä. Mielestäni ei lähteen perusteella voi tehdä

tällaista tulkintaa. Helmisimpukan pyynnistä 1500-luvun lopulla ks. esim. Papunen 1959, 161; 1972, 184.

30 On myös mahdollista, että se tuotiin Keski-Euroopasta tehdyn kirjansidonnan raaka-aineoston yhteydessä ja käytettiin sittemmin tähän tarkoitukseen kiinnittämättä huomiota kuva-aiheeseen.

31 Mynämäen Hietämäen kappelinpaikan kaivauksissa on löydetty varsin suuri määrä, 166 kpl., helmiä. KM 7467:5. Lukumäärän suuruus korostuu verrattaessa löytömäärää Vehmaan Kappelmäen 2000-luvun alussa huolellisesti tutkittuun kappelinjäännökseen. Kaivauksista täällä ks. esim. Taivainen 2005.

32 Vuoden 1962 kaivuskertomuksen mukaan (KM) lähetettiin Perniön kotiseutumuseoon 81 luettelomatonta helmeä.

33 Osa Koroisten helmistä lienee rautakauden loppupuolelta (:97, 134, 318, 485, 1172, 1355) tai niitä ei varmuudella voi tunnistaa helmiksi (:303, 2486, 2494, 2628).

34 Olen aikaisemmin ajoittanut tuomiokirkon vanhimman muuratun vaiheen 1200-luvun kahdelle viimeiselle vuosikymmenelle (Hiekkanen 1994, 225–227; 1997, 83–85). Knut Drake on viime vuosina tehnyt perusteellisia analyysejä aikaisemmasta tutkimusaineistosta samalla kun hän on tehnyt uusia havaintoja kirkon eri osissa, varsinkin ullakolla. Tulokset osoittavat hänen mukaansa, että vanhin vaihe on huomattavasti myöhäisempi kuin edellä esitetty, ehkä 1300-luvun lopulta tai 1400-luvun alusta. Ks. esim. Drake 2003, 135–152.

35 Kiitän Turun tuomiokirkkomuseon johtajaa Riikka Kaistia koskien tätä Schultz-suvun haudasta löydettyä helminauhaa. Kuva siitä ks. Kanerva & Welin 1987, 117. Ks. myös Rinne & Kronqvist 1929, 14 nro 11.

36 Lohjan kirkon runkokuoneen ajoitus on vuonna 2003 tehdyn dendrokronologisen tutkimuksen perusteella voitu vahvistaa vuosien 1470 ja 1490 väliin. Tutkimus oli osa tutkimushankettani, jonka varat myönsi Suomen Akatemia. Ks. Hiekkanen 2004. Aikaisempi tulkintani (1994, 230–231; 2003, 62, 212) runkokuoneen rakentamisesta 1510-luvulla on näin osoittautunut virheelliseksi.

37 Joskin helmet on löytöluettelossa ryhmi-

telty, ovat alueet, joilta ne todetaan löytyneen, niin laajoja, ettei ole perusteltua tulkita tietyn ryhmän kuuluneen esimerkiksi haudataan. Ks. pääluettelo ja kaivuskertomus 1966 Museoviraston historian yksikön arkistossa.

38 Luettelon mukaan on alanumerolla 254 varustettu esine ”*bit av mosaikpärla, färgerna obestämbara*”. Näillä perusteilla se on ennemminkin viikinkiaikainen kuin historialliselta ajalta.

39 Muutoin on Kökarin kirkon ympäristön (fransiskaanikonventin alue ja muut, lähinnä kirkosta etelään ja kaakkoon olevat jäännökset) kaivauksista löydetty ainakin seuraavathelmet (kaikista kaivauksista on vastannut Kenneth Gustavsson): ÅM 553:28, 34 (kaivaus 1983); ÅM 563:277 (kaivaus 1984?); ÅM 579:193, 197 (kaivaus 1985); ÅM 623:305–307 (kaivaus 1988); ÅM 636:180, 505, 609–610 (kaivaus 1989); ÅM 640:292 (2 kpl.), 747, 915 (2 kpl.), 951–952, 1019, 1027, 1155, 1278, 1340, 1549, 1607, 1731 (kaivaus 1990); ÅM 656:110, 192, 523, 760, 822, 932–933, 1031, 1266, 1360 (kaivaus 1991); ÅM 664:28, 167 (kaivaus 1992); ÅM 674:70, 147, 182, 188–189, 216, 303, 328–329, 369, 397, 403–406, 407–408, 426–427, 444, 468, 608, 655, 786–787 (kaivaus 1995); ÅM 677:11, 63, 66, 130, 213, 424, 508, 584, 696 (kaivaus 1996); ÅM 681:25, 45, 72, 165–166, 277, 346, 355, 357 (kaivaus 1997).

40 Numerot 241 ja 471 on luettelossa määriteltely mosaiikkihelmiksi. Ne lienevät siis rautakaudelta, ja tällöin luultavasti viikinkiajalta

41 Sundin kirkon kaivuskertomusta ei jostakin syystä ole päätearkistoitu Ålands Museumiin, vaan Sundin seurakuntaan, mistä löysin sen etsiskelyjen jälkeen huhtikuussa 2005. Pyynnöstäni hankki museo arkistoonsa tämän jälkeen kopion kertomuksesta liitteineen ja luetteloineen.

42 Kaivaukset tehtiin Neuvostoliiton aikana ja niiden tulokset tunnetaan huonosti. Löydöt ovat ainakin osaksi Pietarissa. Kiitän Aleksandr Saksaa ystävällisistä tiedoista. – Entisen fransiskaanikonventin paikalla teki vuonna 1936 kaivauksia Esa Kahila (KM 36159) ja entisen dominikaanikonventin kirkossa Oskar Niemi 1941 (KM 41095) ja 1943. Näissä kaivauksissa ei luetteloiden mukaan ole löydetty helmiä. V. A. Tjulenev

(† 1996) teki kaivauksia dominikaanikonventin alueella Saksan ystävällisen tiedonannon mukaan ainakin 1987, 1989 ja 1992, mutta tiedot niistä ovat mitättömän vähäiset. – Lappeen Kauskilan puukirkonpaikan kaivauksista ks. Laakso 2004a; 2004b.

Markus Hiekkänen
markus.hiekkänen@helsinki.fi

Dos., FT Markus Hiekkänen toimii tällä hetkellä Helsingin yliopiston Taiteiden tutkimuksen laitoksella vt. professorina.

Konekaivun valvonta ja sen dokumentoinnin monet käytännöt

Titta Kallio & Sanna Lipponen

Johdanto

Muinaistutkijan edellisessä numerossa 2/2006 julkaistiin Liisa Seppäsen arvostelu toimittamastamme kirjasta *Historiaa kaupungin alla – Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia Oulussa*. Osin arvosteluun vastataksemme, mutta eritoten keskustelun jatkamiseksi, haluamme tarttua aiheeseen konekaivun valvonta ja sen metodiikan ongelmat. Tuomme artikkelissa esiin omia kokemuksiamme konekaivun valvonnasta ja kentällä usein esiin nousevista ongelmista.

Rakkaalla lapsella on monta nimeä

Erityisesti historiallisen ajan arkeologian hyödyntämistä kenttätömenetelmästä on käytössä useita erilaisia nimityksiä, kuten konekaivun valvonta, konekaivuun valvonta, koneellisen kaivauksen valvonta, konekaivauksen valvonta, maansiirtotöiden valvonta, seuranta tai arkeologinen valvonta. Brusila (1999:84) viittaa artikkelissaan työmaiden yhteydessä toteutetusta valvonnasta useisiin tilanteisiin sopivasti jopa hallitsemattomana konekaivun valvontana. Kenttätötyötyömaan nimitys tuntuu vaihtelevan hieman käyttäjänsä mukaan.

Museoviraston rakennushistorian osas-

to käyttää hankerekisterissään perusnimityksiä *arkeologinen valvonta* ja *arkeologinen seuranta*. Rekisteriin syötettyjen valvontatöiden nimiä spesifioidaan tarvittavilla määreillä, kuten kaupunkiarkeologinen valvonta tai katu- ja kaukolämpötöiden valvonta. (HankeReki 2006) Brusila (1999:84) erottaa toisistaan poikkeaviksi nimityksiksi *konekaivuun ja konekaivauksen valvonnat*. Konekaivuun valvonnalla hän tarkoittaa työmaiden ehdoilla tapahtuvaa valvontaa ja konekaivauksen valvonnalla varsinaisen arkeologisen kaivauksen yhteydessä tehtyä koneellista kaivausta. Jako on mielestämme onnistunut ja nimitykset kuvaavat hyvin kahden työtyömaan eroa. Konekaivauksen valvonta on hallitumpaa, koska se tapahtuu täysin arkeologien ehdoilla, kaivauksiin kuuluvana osana. Työmaalla tehtävä valvontatyö on aina riippuvainen työmaan vaatimuksista ja muista ulkoisista tekijöistä, kuten projektin sidosryhmien tarpeista, aikatauluista, yhteistyökyvystä ja arkeologin työn periaatteiden ja tarkoituksen ymmärtämisestä.

Tässä yhteydessä haluamme huomauttaa, että yleisesti käytössä olevat termit konekaivu tai kaivu, ovat Kielitoimiston mukaan väärinä sanoja. Niiden pitää olla konekaivu tai kaivu. (Suomen kielen perussanakirja 2001, Kielitoimiston sanakirja)

Konekaivun valvonta artikkeleissa, julkaisuissa ja keskustelunaiheena

Historiallisen ajan arkeologiaa koskevaa keskustelua käytiin vuosina 1999 ja 2000 aktiivisesti Muinaistutkijan ja SKAS:in sivuilla. Useissa artikkeleissa tuotiin esiin erityisesti huoli historiallisen ajan arkeologian arvostuksesta, tutkimusellisten käytäntöjen määrittelemisestä sekä yhteistyön luomisesta kaupunkien virkamiesten ja museoviranomaisten välille, jotta kaupunkien koko ajan tuhoutuvia kulttuurikerrostumia saataisiin tutkittua. Yhteistä artikkeleille oli vahva usko asioiden tilan parantumiseen viimeistään 2000-luvulle tultaessa. (Lavento & Haggrén 1999; Pihlman 1999; Haggrén *et al.* 2/1999; Haggrén *et al.* 4/1999; Hiekkänen 2000; Niukkanen 2000; Kykyri 2000)

Paljon on historiallisen ajan arkeologian saralla tapahtunutkin edellä mainittujen artikkeleiden kirjoittamisen jälkeen. Näin ainakin pohjoisen näkökulmasta. Kaupunkien viranomaisille on luotu työkaluiksi kaupunkiarkeologisia inventointeja Vaasa- ja suurvalta-ajalla perustetuista kaupungeista (Vaasa- ja suurvalta-aikaisten kaupunkien arkeologinen inventointiprojekti, Museovirasto, 2000–2003), ja Marianna Niukkanen on kirjoittanut kirjan *Kaupungit muinaisjäännöksinä, kaupunkiarkeologia Suomessa* (Niukkanen 2004). Sekä inventointiraportit että kirja kertovat omalla tavallaan tutkimuksen tarkoituksista, tutkimuksellisesti tärkeistä alueista ja tutkimuksen käytännöistä erityisesti viranomaisten näkökulmaa palvelevasti. Vuonna 2002 valmistunut kaupunkiarkeologinen inventointi Oulusta (Ikonen & Mökkönen 2002) on ollut ahkerassa käytössä sekä tutkijoiden että

kaupungin viranomaisten keskuudessa.

Tietyt ongelmat ovat ilmeisestä kehityksestä huolimatta säilyneet. Suomessa on edelleen kaupunkeja, joissa ei ole koskaan tehty kaupunkiarkeologisia tutkimuksia. (HankeReki 2006) Näyttää siis siltä, että Museoviraston tarjoamista työkaluista huolimatta joissain kaupungeissa ei edelleenkään tapahdu vanhoilla keskusta-alueilla muinaisjäännöksiä vahingoittavaa rakennustoimintaa, tai ainakaan siitä ei ääneen puhuta. (Haggrén *et al.* 4/1999:38) Kenties näissä tapauksissa onkin enemmän kyse siitä, etteivät kuntien viranomaiset ja museoviranomaiset ole löytäneet yhteistyön tärkeänä onnistumisen edellytyksenä pidettävää henkilökontaktia, vaan Museovirasto on jäänyt näille kaupungeille etäiseksi. Henkilökontaktien heikkous ja henkilökunnan vaihtuvuus nousivat esiin yhteistyötä heikentävinä tekijöinä ainakin Suomen Kuntaliiton vuonna 2006 julkaisemassa museoviranomaisten ja kuntien kaavoitusyhteistyötä koskevassa selvityksessä. (Laine *et al.* 2006:11–12)

Valvontaa käsitellään artikkeleissa ja julkaisuissa yleensä yhtenä kenttätutkimustapana muiden joukossa. Konekaivun tai konekaivauksen valvontaan liittyviin metodisiin seikkoihin ja tutkimustavan tuomien tulosten käytettävyyteen ja merkitykseen on puututtu vähemmän. Vuonna 1999 ilmestyneessä julkaisussa *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät* on Heljä Brusilan artikkeli konekaivun valvonnasta. (Brusila 1999:84–86) Artikkelinä käsittelee valvonnan ongelmia, esittelee parannusehdotuksia ja kokemuksia eri valvontaprojekteista sekä valvonnan tutkimuksellista merkitystä. Lyhyehkössä artikkelissa tuodaan tiivistetysti esille valvontaan liittyviä keskeisiä

käytännön ongelmia ja toive yhtenäisten periaatteellisten toimintalinjojen ja kenttätöihin soveltuvien ohjeiden luomisesta.

Tuoreempi esimerkki valvontatyöhön liittyvästä kenttätöistä on Janne Hymylän artikkeli SKAS:ssa vuodelta 2004, joka käsittelee kaukolämpötyön valvontaa Uudessakaupungissa. (SKAS 2/2004:32–41) Artikkelin lienee tiivistelmä tutkimusraportista, missä kenttätöiden tulosten esittelyn ohella saattaa havaita yleisiä valvontaan liittyviä ongelmia, kuten kaivaustöiden alkamisen ennen arkeologin paikalle saapumista sekä dokumentoinnin tason kärsimisen ajan puutteen vuoksi.

Konekaivun valvontaa Oulussa

Oulussa sekä kaupunkiarkeologisten kenttätöiden määrä että yliopistossa historiallisen ajan arkeologian tutkimus ovat kasvaneet 2000-luvun aikana. Kiinnostusta aiheeseen on ollut myös 1980- ja 1990-luvuilla, mutta nyt opiskelijat ovat ottaneet aktiivisemmin historiallisen ajan arkeologiaan liittyviä teemoja proseminaaritutkielmiensa aiheiksi. 1994–1999 välisenä aikana kaikista valmistuneista proseminaristöistä (yht. 34 kpl) historiallista aikaa käsitteli 20,6 %, 2000–2005 välisenä aikana vastaava luku on 44,4 % (yht. 45 kpl). (Kramsu & Lyytikäinen 2006) Yleisen arkeologian hyväksytyistä pro gradu -tutkielmista jopa kolmasosa käsittelee historiallisen ajan arkeologiaa. Kaikki tutkielmat ovat valmistuneet vuonna 2004 tai sen jälkeen. Lähivuosina kaupunkiarkeologian alalta on myös odotettavissa useita väitöskirjatöitä, etenkin pääasiassa Tornion kaupunkiarkeologiaan keskittyvän Oulun yliopiston projektin *The Material Roots of Modernisation in Northern Finland (ca. 1500–1800 AD)*

tiimoilta. Oulussa kaivausmateriaalin tarkempi tutkimus on vielä aluillaan. Tutkimus onkin Oulun yliopistossa keskittynyt selkeästi kahteen alueeseen, Ouluun ja Tornioon. Juuri näissä kaupungeissa Oulun yliopisto, Museovirasto, Pohjois-Pohjanmaan museo ja Tornionlaakson maakuntamuseo ovat suorittaneet paljon historiallisen ajan arkeologiaan liittyviä kenttätöitä.

Oulussa valvonta on menetelmänä tullut vahvasti mukaan yhdeksi kenttätöitävaksi 2000-luvulla. Taulukosta voidaan havaita, että kaikki Oulussa toteutetuista konekaivun valvonnoista kahta lukuun ottamatta on tehty vuosina 2000–2006. Määrällisesti suurin osuus on katualueiden konekaivun valvontatöillä. Katualueiden parannuksia onkin Oulun keskustan alueella tehty viime vuosina hyvin paljon. Vaikka kaupunkiarkeologisessa inventoinnissa katualueita ei ole merkitty tutkimuksen ja suojelun kohteiksi (Ikonen & Mökkönen 2002), on melkein kaikissa katutöissä ollut arkeologi mukana tekemässä dokumentointia. Kenttätöillä näillä alueilla ovat, ainakin Oulun tapauksessa, osoittaneet että katualueiltakin on löydettävissä säilyneitä kulttuurikerroksia 1600- ja 1700-luvuilta, vaikka aikaisemmat pohjaukset sekä kaapelointi-, viemärinti- ja muut työt ovatkin tuhonneet niistä osan. (Kuva)

Toiseksi suurin osuus valvonnoista on toteutettu tonttien sisäpihoilla ja pihoilla. Näistä esimerkkinä mainittakoon Oulun kaupungintalon tontin viemärinti-, salaojitus- ja pihan kunnostustyö kesällä 2003, missä konekaivun valvonnalla käytiin läpi lähes koko piha, eli noin 1 770 m² laaja alue. Tontilla oli runsaasti säilyneitä kulttuurikerroksia ja rakennejäännöksiä 1600- ja 1700-luvuilta. Kaupungintalon tontin valvon-

*Kuva. Katutyömaan valvontaa Torikadulla Oulussa touku-
kuussa 2006. Valvojina ovat
Kirsi Jylkkä ja Teija Oikarinen.
(kuva: Sanna Lipponen)*

tatyö onkin Oulussa laajin piha-alueella toteutettu konekaivun valvonta. Toivottavasti tulevaisuudessa ei pelkästään valvonnalla näin suurta aluetta enää tutkita.

Kokonaisuudessaan valvonnalla tutkittua pinta-alaa Oulussa on vuoden 2005 loppuun mennessä laskettu olevan lähes 18 000 m².¹ Suhteessa kaivauksilla ja koekaivauksilla tutkittuun pinta-alaan valvonnan osuus on noin seitsenkerertainen. Toteuttajana konekaivun valvonnassa on ollut pääosin Museoviraston rakennushistorian osasto.

Varsinaisen työn kentällä ovat toteuttaneet pääosin arkeologian opiskelijat,

joille kokemukset ovat opintoihin kuuluvaa kaivausjohtamisen harjoittelua lukuun ottamatta olleet ensimmäisiä itsenäisesti toteutettuja arkeologisia kenttätöitä. 2000-luvulla tehdyistä valvonnoista seitsemässä tekijä on ollut arkeologian opiskelija. Viidessä tapauksessa työn on tehnyt valmistunut tai valmistumisvaiheessa oleva arkeologi. Huomattavaa toki on, että ainakin Oulun tapauksessa konekaivun valvontaa ovat tehneet samat henkilöt useampana vuonna, joten aina ei tekijä ole ollut täysin uudessa tilanteessa. Kentällä on joka tapauksessa ollut väkeä, joiden kenttämenetelmien tuntemuksessa on ollut varmasti parantamisen varaa. Osaltaan syynä tähän on menetelmien opetuksen vähäisyys yliopistossa. Häm-

mentävistä tilanteista on selvitty, mutta jälkeensä katsoen kirjallisista tai suullisista käytännön ohjeista ennen työhön joutumista olisi ollut todellista hyötyä.

Kentällä opittua

Kaupunkiarkeologisen valvonnan yhteydessä dokumentointi jää yleensä vajaaksi kiireen ja vähäisen tekijämäärän vuoksi. Usein piirretään vain muutamia taso- ja profiilikarttoja ja kaivaminen tapahtuu kaivinkoneella. Piirrettävät alueet kaivetaan tarkemmin esiin kenttälapiolla tai lastalla. Siksi vain osa löytömaterialista voidaan tarkasti yhdistää johonkin rakenteeseen tai maakerrokseen. Vain poikkeustapauksissa, kuten kerrosten ollessa paksuja, löytöjä voidaan pussittaa virheittä konekaivun yhteydessä. Mikä sitten on näiden löytöjen informaatioarvo, tai miten stratigrafiset yksiköt voidaan määrittellä oikein valvontatilanteessa? Totuus on se, että paljon tärkeää tietoa hukkuu ja suuri osa valvonta-aineistosta antaa aihetta vain olettamusten tekoon.

Dokumentoinnin vähimmäismääränä on Museovirastosta saatujen ohjeiden mukaisesti pidetty leikkausten piirtämistä. Leikkauskartoista voidaan helposti tarkistaa kulttuurikerrosten järjestys sekä löytöjen ja jäännösten sijaintisyvyys. Stratigrafisia suhteita voidaan päätellä profiilikartan perusteella, mutta ne eivät kerro koko totuutta. Profiilissa ei missään tapauksessa näy koko ilmiön tai rakenteen laajuus. Profiilikartan antama informaatio on myös eriarvoista ja eri tavalla tulkittavissa silloin kun se on kaivettu käsin lastalla tai lapiolla. Silloin ilmiöiden syntyvät ovat tarkemmin määriteltävissä, sillä ne eivät aina näy profiilissa. Esimerkiksi voisi nostaa muinoin kaivetun kuopan kaivujätteen ja täytemaan: jos profiilia ei piir-

retä juuri kuopan keskeltä, kaivamisesta ja täyttymisestä jääneet jäljet eivät ole profiilista todennettavissa.

Valvontaa ensi kertaa suorittavan kannattaa reagoida kaikkeen ja tarkistaa kaikki "siltäkin" näyttävä. Pikkuhiljaa arkeologi oppii kuulemaan kiven kirs-kunan kauhaa vasten ja huomioimaan maanpinnasta sen alla lymyvän kivirakenteen. Jos koneen kaivaminen keskeytetään tässä vaiheessa, rakenne voidaan kaivaa esille lasta- ja kenttälapiomenetelmin. Vaarana on tietenkin se, että osa kivistä on saattanut liikkua paikaltaan, mutta pitkään maata vasten painautuneena ollut kivi jättää jäljen, jolloin sen alkuperäinen paikka voidaan määrittellä. Puurakenteiden kohdalla tilanne on hieman hankalampi, sillä puumateriaali näkyy maanpinnassa ennen esilletuloaan vain ohuina viiruina. Monesti puun pintakerrokset tuhoutuvat pahoin ennen kuin kaivu keskeytetään, vaikka kaivaminen tapahtuisi ohuina kerroksina. Paksuimmillaan maata kannattaa antaa poistaa kerralla noin 20 cm.

Valvonnassa virhetulkintojen mahdollisuus kasvaa verrattuna varsinaisiin kaivauksiin, sillä sen yhteydessä on usein tilanteita, joissa löytöpussiin voidaan merkitä vain rakenteen numero. Kun rakenteeseen liittyvää stratigrafiaa ei pystytä selvittämään ja löytöjen erottelu kerroksittain ei onnistu, rakenteen tulkitseminen ja ajoittaminen vaikeutuvat. Jos esimerkiksi lautakatuun liittyvistä kerroksista tehdään löytöjä sekä sen ylä- että alapuolelta, mutta kiireen tai sekoittuneiden maiden vuoksi niitä ei pystytä erottamaan toisistaan, kyseisiä löytöjä ei voida käyttää hyväksi kadun tarkassa ajoituksessa. Jos löydöt saadaan profiilista tai ne löytyvät tasossa käsin kaivaen, niiden liittäminen oike-

aan maakerrokseen yleensä onnistuu. Nimenomaan näissä tapauksissa tulkin-toja voidaan pitää hyödyllisinä. Siksi valvontaraportin kirjoittajan tulisikin arvioida kunkin rakenteen yhteydessä miten hyvin sekä stratigrafian että löytöjen dokumentoinnista on suoriuduttu ja millä perusteilla se on tehty. Samassa yhteydessä tulisi kiertelemättä kertoa missä on onnistuttu ja missä ei. Dokumentoinnin onnistumisen arviointi antaisi muille tutkijoille paremmat mahdollisuudet hyödyntää kaivettua materiaalia. Valvontatilanteessahan ei epäonnistumisilta voi välttyä.

Luottamus ja työn tarkoitus

Valvonnan onnistumisen kannalta erityisen tärkeää on myös se, miten hyvin työmaan henkilökunta ymmärtää arkeo-

login työn tärkeyden ja merkityksen. Jo ennen kentälle lähtöä arkeologin onkin hyvä pohtia sitä, miten vastata kysymyksiin: "Onko tuossa sun hommassa mitään järkeä?", "Mitä tuo kivikasa kertoo sinulle?", "Hei katso! Löysin tällaisen. Mikä se on?". Vaikka suhtautuminen arkeologiaan on yleensä positiivista, on joukossa myös sellaisia, joille arkeologin tekemä työ on yhdentekevää tai vähemmän tärkeää. Todellisena työvoittona voi pitää sitä, että saa epäilevän henkilön kiinnostuksen heräämään. Suhtautumisen muuttaminen positiivisempaan suuntaan vaatii arkeologilta johdonmukaisuutta kertoa selkeästi miten haluaa työn sujuvan. Kainvinkoneen kuljettajaan ja muuhun väkeen tulee pystyä luottamaan, ettei kairaminen tapahdu ilman arkeologin läsnäoloa. Oulussa katurakentamisesta

Taulukko. Konekaivun valvonnat Oulussa.

UUOSI KOHDE	TEKIÄ	ORGANISAATIO
1. 1965 Linnankatu	K. Paulaharju	PPM
2. 1975 Pokkitörmä ja Linnansaari	A. Kehusmaa ja K. Sandman	PPM
3. 2002 Tuomiokirkon tontti (23)	T. Oikarinen	MV/RHO
4. 2002 Tuomiokirkko, katualueet	M. Hyttinen	MV/RHO
5. 2002 Tuomiokirkko ja Kirkkokatu	M. Hyttinen	MV/RHO
6. 2002 Torikatu, Hallituskatu, Kirkkokatu, Kaupunginojan silta ja tontin 39 koilliskulma	T. Oikarinen	MV/RHO
7. 2003 Kaupungintalo	M. Hyttinen ja A. Rajala	MV/RHO
8. 2003 Tuomiokapituli	T. Kallio ja S. Lipponen	MV/RHO
9. 2003 Kaupunginoja	A. Rajala	MV/RHO
10. 2004 Oulun kadut: Oikokatu, Torikatu, Kajaaninkatu, Ojakatu ja Saaristonkatu	T. Kallio	MV/RHO
11. 2003 Reinilän talo	M. Sarkkinen	PPM
12. 2004 Reinilän talo	M. Sarkkinen	PPM
13. 2006 Torikatu	T. Oikarinen	MV/RHO
14. 2006 Pokkisen silta	M. Hyttinen	MV/RHO

Käytetyt lyhenteet:

MV/RHO Museovirasto, rakennushistorian osasto
PPM Pohjois-Pohjanmaan museo

Taulukko on koostettu **Museoviraston rakennushistorian osaston arkistosta, Oulun yliopiston Arkeologian laboratorion arkistosta** sekä **Pohjois-Pohjanmaan museon arkistosta** saatujen arkeologisia tutkimuksia käsittelevien raporttien ja karttamateriaalin pohjalta.

vastaavien tahojen työntekijät ovat tottuneet arkeologien läsnäoloon ja työskentely heidän kanssaan on melko ongelmaton.

Yksi muiden joukossa?

Konekaivun valvonta on puutteistaan huolimatta virallisesti hyväksytty kenttätutkimusmenetelmä. Saadaanhan siinä lyhyessä ajassa näennäisesti tutkittua suuret alueet. Valvonnan etuna esimerkiksi koekaivauksiin nähden on se, että arkeologilla on usein ainakin Oulussa kerrallaan näkyvillä suuret alueet jäämistöä. Rakenteiden koko saadaan yleensä selville ja niiden tulkinta olisi periaatteessa helposti tehtävissä. Päänaava ja ehkäpä harmaita hiuksiakin nuoren tutkijan kutreihin aiheuttaa kuitenkin se, että kaikki näkyvillä oleva katoaa ennen kuin sitä on kunnollisesti ehditty dokumentoida. Jokainen valvontaa tehnyt arkeologi on varmasti tuntenut omantunnon tuskia ja ehkäpä myös ahdistusta katsoessaan arkeologisen tiedon katoavan kauhassa kuorma-auton lavalle.

Oululaisten kokemusten perusteella olisi syytä herättää keskustelua siitä, miksi konekaivun valvonta on hyväksytty tutkimusmenetelmäksi? Ovatko rakennuttajan näkökulmat sittenkin saaneet ylivallan kulttuuri-perinnön tutkimiseen ja suojeluun nähden? Konekaivun valvonnan valitseminen tutkimusmenetelmäksi on aina kompromissi Museoviraston ja rakennuttajan välillä.

Vastuu valvonnasta saatavasta informaatiosta on käytännössä arkeologilla. Hänen taitonsa, soveltamiskykynsä ja reagoitokykynsä muuttuviin tilanteisiin ovat valvonnan onnistumisen keskiössä. Tutkijan kannalta konekaivun val-

vonta on kuitenkin ongelmallisinta. Kaikkea aineistoa ei voi käyttää tutkimuksessa dokumentaation vaihtelevan tason vuoksi. Voidaankin kysyä, pystytäänkö konekaivun valvonnassa saatuja löytöjä käyttämään lähteenä oululaisen kaupungistumisprosessin hahmottamisessa? Kuinka paljon tietoa olemme näennäisesti tutkineet ja samalla tuhonneet?

Rakennusprojekteissa tärkeitä ovat aikataulussa ja budjetissa pysyminen. Harvemmin asiat kuitenkaan sujuvat suunnitelmien mukaan. Aikataulu myöhästyy sekä rakenteiden löytymisen että itse työmaan ongelmien vuoksi. Valvontakohteissa sekä arkeologit että työmiehet ovat vuorollaan toimettomia useita tunteja tai jopa päiviä. Onko se voimavarojen oikeinkäyttöä?

Nykyisin Oulussa osataan jo paremmin suhtautua arkeologisen tutkimuksen asettamiin vaatimuksiin. Olisiko maaperä nyt otollinen neuvotteluille, joiden tuloksena maanalaisen kulttuuriperinnön tutkiminen ja suojelu vastaisi paremmin arkeologien vaatimustasoa? Ongelmana Oulun tapauksessa kuitenkin on, ettei potentiaalisesti tutkittavia 1600–1700-luvun ydinkeskustan kulttuurikerroksia valitettavasti ole enää paljoa jäljellä.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Kramsu Hanna-Riitta & Lyytikäinen Laura. Kivikalusta politiikkaan – ja kaikkea siltä väliltä. Oulun yliopiston yleisen arkeologian proseminaaritöitä 1974–2005. Proseminaaritöitä. Taideaineiden ja antropologian laitos. Oulun yliopisto. 2006.

Museoviraston rakennushistorian osaston hankerekisteri. Tammikuu 2006.

Ikonen Tiia & Mökkönen Teemu. Oulu – Uleåborg, kaupunkiarkeologinen inventointi. Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti. Inventointiraportti. Museovirasto, rakennushistorian osasto. 2002.

Kirjallisuus

Brusila Heljä. Kokemuksia konekaivuun valvonnasta. *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät*. Seminaari 1998. Toim. Niukkanen Marianna. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 20. s. 84–86. Helsinki 1999.

Haggrén Georg & Lavento Mika & Niukkanen Marianna. Kaupunkiarkeologisen tutkimuksen edistysaskelia. *Muinaistutkija* 2/1999, 43–44.

Haggrén Georg & Lavento Mika & Niukkanen Marianna. Kaupunkiarkeologia 1990-luvun Suomessa. *Muinaistutkija* 4/1999, 33–39.

Hiekkänen Markus. Pääkirjoitus. *SKAS* 1/2000.

Hymylä Janne. Kaukolämpötyön arkeologinen valvonta Uudessakaupungissa. *SKAS* 2/2004, 32–41.

Kykyri Marita. Historiallisen ajan kaivauksista. *SKAS* 3/2000, 30–31.

Laine Ritva & Hurmeranta Ulla & Toukola Maija & Mynttinen Marjut. *Museoviranomaisten ja kuntien yhteistyö kaavoituksessa*. Suomen Kuntaliiton selvitys 2006.

Lavento Mika & Haggrén Georg. Keskiajan tutkimista ja tuhoamista Turussa. *Muinaistutkija* 1/1999, 59–62.

Niukkanen Marianna. Jälkitöiden tarkoituksesta. Pääkirjoitus. *SKAS* 2/2000.

Niukkanen Marianna. Kaupungit muinaisjäännöksinä. *Kaupunkiarkeologia*

Suomessa. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 25. Helsinki 2004.

Pihlman Aki. Kaupunkiarkeologisista pelastuskaivauksista. *Muinaistutkija* 2/1999, 40–42.

Suomenkielen perussanakirja, ensimmäinen osa A–K, Helsinki 2001.

Elektroniset lähteet

Kielitoimiston sanakirja 1.0, NeTMOT-sanakirjat, <http://mot.kielikone.fi/mot/OUYO/netmot.exe>.

Vaasa- ja suurvalta-aikaisten kaupunkien arkeologinen inventointiprojekti. Museovirasto. 2000–2003. www.nba.fi/fi/kaupunkiarkeologia.

LOPPUVIITE

1 Vuoden 2006 valvontojen pinta-alaa ei ole laskettu mukaan, koska Torikadun ja Pokkisen sillan työt olivat artikkelin kirjoittamisen aikaan vielä käynnissä. Puhutaan kuitenkin tuhansista neliömetreistä.

Sanna Lipponen
Titta Kallio
Yleinen arkeologia
Linnanmaa
PL 1000
90014 Oulun yliopisto

Kirjoittajat ovat Oulun yliopiston yleisen arkeologian oppiaineen jatko-opiskelijoita.

Muinaismuistolain alkujuurilla – Vuoden 1429 suuri pohjalöytötapaus

V.-P. Suhonen

Suomen historian varhaisin tunnettu aarrelöytö on Lohjalta vuodelta 1429 (FMU 1918). Haaksirikkoutuneista laivoista pelastetuista tai rantaan ajautuneista tavaroista on tosin mainintoja jo 1300-luvun puolelta. Turun linnanvouti Jakob Abrahamssonin joutui esimerkiksi vuoden 1395 tienoilla selostamaan Tallinnan kaupungin raadille merellisiä pelastustoimiaan välttyäkseen varkaus-syytöksiltä (FMU 1051).

Muinaismuistolain historiasta puhuttaessa unohtuu usein se, että Ruotsin valtiovalta pyrki jo keskiajalla säätelemään sekä maasta että vedestä löytyneiden tavaroiden hallussapitoa. Keski-aikaiset lait lähtivät siitä ajatuksesta, että joku elossa oleva henkilö oli kadottanut esineet. Muinaisjäännösarvoja ei vielä joko ymmärretty tai katsottu lakien kannalta olennaiseksi kysymykseksi. Tärkeintä oli omistussuhteiden palauttaminen tai uudelleen järjestäminen. Keskiajan kuluessa löydetyt ”oikeat” muinaisesineet ja aarrekätköt päätyivät siten aina uusille omistajille.

Vuodelta 1347 peräisin olevassa kuningas Maunu Eerikinpojan maanlaissa käsitellään maa- ja merilöytöjä Varkauden kaaren luvuissa 32–37 (LT; MES1; MES2). Vaikka Lohjan aarteesta säilyneet vähäiset tiedot tuntuvat viittaavan maalöytöön, nousee siitä kerto-

vassa asiakirjalähteessä esiin meren tai järven pohjalta löydettyjä esineitä (*”butnfynd”*) koskeva lain luku 37 (vrt. Palola 1997, s. 240; Söderwall 1884–1918). Kyseisessä lain kohdassa todetaan pohjalöydöistä seuraavasti: *”Nu hitter man [but fynd] [butn fynd] ok lysir laghlika, ?a a han halua fynd. Komber ængin sum laghlika vi?er kennis sum för ær sakt, ?a ægher kununger halft vi?er han”*. Vuonna 1442 annettu kuningas Kristofferin maanlaki (KLM1; KLM2) pohjautui muutamaa lisäystä lukuun ottamatta Maunu Eerikinpojan maanlakiin. Vuodelta 1548 olevassa herra Martin Kristofferin maanlain suomenkielisessä käännöksessä (KLM2, s. 181) pohjalöytöjä selvittelevässä lain luvussa sanotaan, että *”Löytä mies [paati?ta] weden pohia?ta löydhön, ia cuulutta lailli?e?ti, tule omi?taia nijn ottakan omâs, ios ei tule yhtän quin lailli?e?ti omi?ta, quin ennen on ?anottu. Nijn omi?ta kuningas puolen löytäiän can?a. ei mahda jxikän heildä ?itä otta.”* Löytäjän oli siis maanlakien mukaan julkistettava löytönsä. Jollei laillista omistajaa kuulutuksen jälkeen ilmaantunut, saivat kuningas ja löytäjä samansuuruisen osan löydöstä.

Lohjalaisen talonpojan tekemää aarrelöytöä käsitellään Turun piispa Maunu Tavastin Tallinnaan 22.9.1429 lähettämässä kirjeessä. Talonpoika ei ollut

kuuluttanut hopeaesine- ja rahalöytö-ään Ruotsin lain mukaisesti. Tieto löydöstä oli kuitenkin kantautunut tavalla tai toisella Raaseporin linnan käskynhaltijan ritari Otto Pogwischin korviin, ja pelästynyt talonpoika oli joutunut pakenemaan Maunu Tavastin luokse turvaan. Piispa suhtautui talonpoikaan myötämielisesti, ja muisti kertoa tälle myös oikeudesta saada osa aarteesta. Asia olisi kuitenkin ratkaistava Oton luona Raaseporissa. Talonpoika ei ilmeisesti luottanut kovinkaan paljon Jumalaan ja rukouksiin vedonneeseen piispaan, sillä hän livahti salaa Tallinnaan. Tämän johdosta piispa lähestyi Tallinnaa ystävyyttä pursuvalla kirjeellä ja pyysi talonpojan palauttamista. Viimeisenä keinona piispa vetosi siihen, ettei talonpoika saisi jättää isiltään perittyä kruununtilaa autioksi. (FMU 1918.)

Mikäli Paavali Juusteenin 1500-luvulla kirjoittamaan Turun piispainkronikkaan on luottamista, on Turun piispanaan vuosina 1412–1450 toiminut Maunu Tavast ollut rahvaan ja köyhien suuri ystävä. Hänen kerrotaan mm. tyynnyttäneen neuvoillaan ja kehotuksillaan Satakunnassa puhjenneen vakavan talonpoikaiskapinan. (PJSPK1, s. 57–62; PJSPK2, s. 44–49; Palola 1997, s. 324–326, 367–374; REA 47.). Myöskään Raaseporin linnaa vuosina noin 1427–1435 käsissään pitänyttä ritari Otto Pogwischia ei ainakaan säilyneiden lähteiden perusteella voida luonnehtia miksikään talonpoikien riistäjäksi (FMU 1824, 1830, 1834, 1837, 1839–1841, 1843, 1873, 1885, 1894–1896, 1900, 1904, 1912, 1914, 1918, 1924, 1926, 1999, 2011, 2068, 2071, 2079, 2082–2083, 2087, 2090, 2092, 2098, 2102–2103, 2125, 2142, 2655, 6638). Otto on esimerkiksi puolustanut Uudenmaan talonpoikia useissa Tallinnassa käydyissä kiistoissa (FMU 1885, 1926, 1999, 2083, 2090). Toisaalta hän näyttää

kuitenkin jostain syystä pelänneen talonpoikaislevottomuuksia. Hän nimittäin pyysi vuoden 1434 heinäkuussa Tallinnan raadilta sekä tykkeitä että ammattitaitoisen ampujan saatuaan ystäviltään tietoja, joiden mukaan Engelbrektin johdolla kapinaan nousseet Taalainmaan talonpojat olisivat tulossa piirittämään Raaseporia (FMU 2102).

Lohjalaisen talonpojan kohtalosta ei valitettavasti ole säilynyt muita tietoja. Tallinnaan pakeneminen on sen sijaan ollut keskiajalla varsinainen Itämaan tapa. Epäilemättä itsepäisen ja ehken myös äkkirikastuneen talonpojan kanssa Tallinnassa ovat samoihin aikoihin piileskelleet ainakin Turun polttamista yrittänyt Herman Smit ja murhapolttoon syyllistynyt Hans Dalhusen. (FMU 1900–1902, 1910, 1915, 1920.) Hans Dalhusen oli jopa kehdannut lähettää Turun ”lempeälle” Maunupiispalle sotakirjeen, jossa hän käytännössä julisti Suomen kirkkoa vastaan yksityissodan (FMU 1900).

Ettei asiasta jäisi täysin väärää kuvaa, on syytä muistaa ”pakoliikenteen” olleen kaksisuuntaista. Myös Liivinmaalla rikoksia tehneet ovat silloin tällöin karanneet ryöstösaaliinsa kanssa Ruotsin valtakunnan puolelle. Otto Pogwisch esimerkiksi palautti vuoden 1434 heinäkuussa Raaseporin lääniin tuodut tallinnalaiselta tytöltä varastetut vaatteet (FMU 2103). Kiinnisaatuja varkaita ei ole kohdeltu keskiajan Suomessa erityisen helläkätisesti. Tarton pyhäinhengen kirkkoon vuonna 1408 murtautunut ”roisto” oli otettu kiinni Raaseporissa – kukaties kaupungissa - ja mes-tattu saman tien (FMU 1278).

Lohjalaisen talonpojan elämästä jälkipolville säilynyt lyhyt mutta toisaalta

kirjas välähdyks on hyvä esimerkki keskiajalla tehdystä aarrelöydöstä. Löytöjen yleisyyttä kuvaa omalta osaltaan niiden huomioiminen sekä Maunu Eerikinpojan että Kristofferin maanlaissa. Toisaalta asiaa koskevien määräysten sijoittaminen maanlakien Varkauden kaareen kertoo oikeastaan kaiken olennaisen ajanjaksolla vallinneesta ajattelutavasta.

LÄHTEET

Painetut lähteet

- FMU = Finlands medeltidsurkunder I. – 1400. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910.
- Finlands medeltidsurkunder II. 1401–1430. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1915.
- Finlands medeltidsurkunder III, 1431–1450. Samlade och i tryck utgifna. av Reinhold Hausen. Helsingfors 1921.
- Finlands medeltidsurkunder VIII 1519 (1226)–1530. Samlade och i tryck utgifna. av Reinhold Hausen. Helsingfors 1935.
- KML1= Kristoffer kuninkaan maanlaki. Herra Martin suomenkielisenä käännöksenä. Julkaisseet E.N. Setälä & M. Nyholm. Suomen kielen muistomerkkejä II. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 82, osa II, 1. Helsinki 1905.
- KML2= Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kallionius. Julkaisija M. Rapola Suomen kielen muistomerkkejä III. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 82, osa III, 1. Helsinki 1925.
- LT = Ljungo Tuomaanpojan lain suomennukset I. Kaupunkilain ja maanlain teksti. Ulkuniemi, Martti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 319. Helsinki 1975.
- MEL1 = Konung Magnus Erikssons landslag utgifven af D.C.J Schlyter, corpus iuris Sueo-Gotorum Antiqui – Samling af Sweriges Gamla Lagar, volumen XI. Lund 1865.
- MEL2 = Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning av Åke Holbäck och Elias Wessén. Skr. utg. av institutet för rätthist. forskning. Lund 1962.
- PJSPK1 = Paulus Juusten: Catalogue et ordinario successio episcoporum Finlandensium. Editit Simo Heininen. Societas historæ ecclesiasticæ Fennica. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 143.
- PJSPK2 = Paavali Juustenin Suomen piispainkronikka. Suomennos ja selitykset Simo Heininen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 476. Pieksämäki 1988.
- REA = Registrum Ecclesine Aboensins eller Åbo Domkyrkans Svartbok. Facsimile version with additions to the 1890 edition. Published by the state archives of Finland. Jyväskylä 1996.

Kirjallisuus

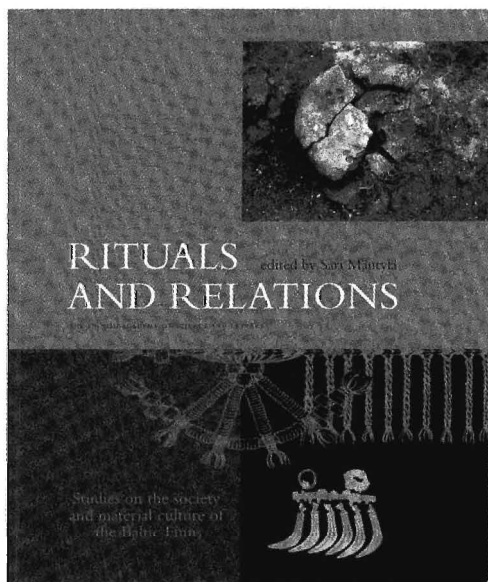
- Palola, Ari-Pekka 1997: Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika – Turun piispat 1412–1460. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 178. Helsinki.
- Söderwall, K. F. 1884–1918: Ordbok öfver Svenska medeltids-språket af K.F.Söderwall, första bandet A-L. Lund 1884–1918.

V.-P.Suhonen
veli-pekka.suhonen@nba.fi

Kirjoittaja työskentelee tutkijana Museoviraston Rakennushistorian osastolla.

Balttilais-suomalaista rautakauden tutkimusta

Katariina Nurminen

Sari Mäntylä (ed.) 2005: Rituals and relations. Studies on the society and material culture of the Baltic Finns. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia. Humaniora 336. Saarijärvi. 262 s.

Vuonna 2001 alkoi Turun yliopiston ja Turun maakuntamuseon yhteinen tutkimusprojekti "Kylästä kaupungiksi. Muuttuvat elämänmuodot Lounais-Suomessa 900-luvulta 1500-luvulle". Tarkoituksena on ollut selvittää Turun seudun kehitystä kylästä kaupungiksi arkeologisen aineiston pohjalta. Tutkimuksissa havaittiin esineellisen kult-

tuurin yhteneväisyyttä liiviläisen esineistön kanssa. Yhteistyötä päästiin tekemään latvialaisten arkeologien kanssa.

Kesällä 2002 pidettiin Liedon Vanhalinnassa seminaari liiviläisistä myöhäisellä rautakaudella. Tuon seminaarin ja "Kylästä kaupungiksi" - tutkimusprojektin tuloksista on koottu kirja "Rituals and Relations".

Kirja on artikkelikokoelma myöhäisen rautakauden esinelöydöistä Turun alueella ja Latviassa sekä näiden perusteella tehdyistä yhteiskunnallisista tulkinnoista. Kirja on pääosin englanninkielinen, mukana on myös kaksi saksankielistä artikkelia. Vaikka arkeologia on kansainvälinen tieteenala, kirjan kaksikielisyys hieman hämmästyttää. Kielellinen johdonmukaisuus palvelisi kenties kuitenkin lukijoita paremmin - olkoonkin, että alan tutkijoilta voi odottaa monipuolista kielitaitoa.

Tämä kirja on selvästi suunnattu alan ammattilaisille. Siinä ei ole mitään populaaria, sellaista, joka jaksaisi kiinnostaa arkeologiaan vihkiytymättä suurta yleisöä. Suurimpana kynnyksenä lienee kielikysymys ammattisanastoineen. Kirjassa on myös hyvin vähän kuvitusta ja nekin ovat pääosin

karttoja, taulukoita ja jo kohta sadan vuoden ajan suomalaisessa arkeologisessa kirjallisuudessa nähtyjä valokuvattuja mustavalkoisia esinerivistöjä.

Ammattikirjana teos lunastaa kuitenkin paikkansa. Tutkimuksen aihe ja tulkinat erityisesti yhteiskunnallisista aiheista ovat kiinnostavia, vaikkakin aihe jää asiaan perehtymättömälle tämän kirjan perusteella vielä pintapuoliseksi. Itselleni heräsi kirjaa lukiessani useita syventäviä kysymyksiä rautakauden varsinaissuomalaisen ja liiviläisten suhteista. Kirja siis onnistui herättämään mielenkiintoa aiheeseen, joka on alan tutkijoillekin vielä pitkälti epäselvä.

Kirja on jaettu kahteen osaan, esineisiin ja yhteiskuntatutkimukseen. Ensimmäisessä artikkelissa "The bear and the female" Henrik Asplund käsittelee haudoista löytyneiden pronssisten karhunhammasriipusten funktiota. Maskuliininen, voimakas karhusymboli ei tässä tapauksessa olisikaan niin maskuliininen. Karhunhammasriipukset ovat Asplundin mukaan löytyneet naisten haudoista. Karhun myyttinen tehtävä kulttuurin ja luonnon välittäjänä, tämän maailman ja menneen yhdistäjänä, olisi sidoksissa synnyttävän naisen asemaan kahden maailman välillä. Karhunhammasriipukset ovat roikkuneet kantajansa vyötäröllä, lähellä vatsaa ja sukuelimiä, suojelijoina ja symbolisen maailmojen rajan määrittäjinä.

Henrik Asplund kohdistaa voimakasta kritiikkiä Ella Kivikosken ja Paula Purhosen aiheesta tekemiä tulkintoja kohtaan (16, 25-27). Molemmat naiset yhdistävät karhunhammasriipukset sekä miesten että naisten hautoihin. Osa löydöistä onkin sellaisia, ettei hautojen

perusteella voi varmuudella sanoa, kummalle sukupuolelle riipus on kuulunut. Purhonen yhdistää riipukset myös pakanuuteen (16, 25). Asplund kyseenalaistaa tämän ja perustelee tulkitojaan uskottavasti.

Jaana Riikosen artikkelissa "Iron Age aprons from Southwestern Finland" käsitellään esiliinoja ja muita vyötäröllä käytettyjä vaatteita ja riipuksia. Kirjoituksessa paneudutaan esiliinujen pronssispiraalikoristeluun, joka onkin arkeologisessa mielessä tärkeä osa-alue. Pronssikoristelu on mahdollistanut osin myös kankaan säilymisen. Esiliinujen koristelussa sekä karhunhammas- ja kelloriipuksissa on samankaltaisuuksia liiviläisalueen löytöihin. Riikonen kertoo, että kansatieteellisten lähteiden perusteella sekä esiliinujen että vyötäröllä roikkuneiden riipusten merkitys olisi ollut suojella kantajansa sukuelimiä ja lisätä hänen hedelmällisyyttään. Nämä kuuluivatkin nimenomaan hedelmällisessä iässä olevien naisten vaateukseen.

Kolmas artikkeli on latvialaisen tutkijan Irita Zeieren kirjoitus liiviläisistä puvuista otsikolla "Archaeological evidence of ancient Liv costume in Latvia". Zeiere on tutkinut pukuja 900-1200 -lukujen hautalöytöjen perusteella. Puvuista on saatu rekonstruoitua kokonaisuuksia ja tarkkojakin yksityiskohtia. Lyhyehkö artikkeli on hyvin työläs lukea rakenteellisesti hankalan englannin kielen takia. Tekstiä ei ilmeisesti ole lainkaan annettu kääntäjän tarkastettavaksi, vaan kirjoittaja on kirjoittanut sen suoraan englanniksi oman kielensä kielioppirakenteita noudattaen.

Latvialainen Robert Spirgis on tutkinut Daugava -joen liiviläisalueen soikeita

kupurasolkia, ketjulaitteita ja riipuksia 900-1200 -luvulta. Hän on kirjoittanut niistä saksankielisen artikkelin "Die Brustgehänge mit Schildkrötenfibeln der Daugava-Liven im 10.-13. Jh.". Spīrgis keskittyy lähinnä korujen typologiaan; kehitykseen ja alkuperään. Artikkelin on kuvitettu uuvuttavan vanhanaikaisilla esinekuvilla. 2000-luvun tekniikka mahdollistaisi niin paljon enemmän kuvituksen suhteen. Miksi tähän ei panosteta? Lopuksi Spīrgis pohtii myös hieman liiviläisen koruston alkuperää ja muinaisia kauppareittejä.

"Broad-bladed battle-axes, their function and symbolic meaning" on Sari Mäntylän tapparoita käsittelevän artikkelin otsikkona. Mäntylä pohtii mielenkiintoa herättäen lähinnä viikinkiaikaa yhdistettyjen tapparoiden käyttötarkoitusta. Olivatko ne pelkästään sota-aseita vai oliko niillä myös symbolinen merkitys? Oliko niillä kenties merkitystä tiettyyn sukuun tai heimoon kuulumisen merkinä? Se merkitsisi syntymistä tiettyyn statukseen, sukuun, ja tämä heijastelisi tulkintamahdollisuuksia ajan ja alueen yhteiskuntarakenteesta. Vai onko yhteiskunnallinen asema ollut itse ansaittua? Näitä tapparoita, Petersenin M-tyypin kirveitä, on löydetty Suomessa lähinnä Varsinais-Suomesta ja Hämeestä. Yksittäisiä kirveitä on myös muualta maasta. Noin 70 % tapparoista on hautalöytöjä. Turun Kirkkomäen seitsemän tapparahautauksista on otettu tutkimuskohteeksi ja Mäntylä pohtiikin kirjoituksensa lopussa näiden nimenomaisten kirveiden funktiota.

Kirjan esineosuuden päättää Heini Kirjavaisen villa-artikkeli otsikolla "The fleece types on Late Medieval textiles and raw wool finds from the Åbo Akademi site". Kirjoitus on analyyt-

tinen, useita kaavioita sisältävä hieman hankalasti avautuva asiantuntija-artikkeli keskiaikaisten kankaiden villatyypeistä. Kirjoittaja on selvästi perehtynyt syvästi tutkimuskohteeseensa. Kirjoitus olisi kuitenkin voinut olla hieman yleis-tajuisempi.

Kirjavainen on tutkinut Åbo Akademin tontin villalöytöjä. Noin 800 sadan löydön joukosta on 27 valittu tarkempaan tutkimukseen, joissa on eritelty eri villatyyppejä. Tyyppien perusteella myös kankaan käyttötarkoitusta on voitu selvittää. Tämä artikkeli tuntuu olevan jotenkin täysin irrallaan kirjan muusta kontekstista. Se käsittelee myöhempää aikaa, kuin kirjan muut artikkelit. Se ei tunnu olevan myöskään missään sidoksissa liiviläisalueeseen ja villatuotteiden alkuperäkin viittaa aivan toiseen ilmansuuntaan.

Kirjan toinen osa, yhteiskuntakysymyksiä käsittelevä puolisko, alkaa Mervi Suhosen pohdinnalla "Way of life - a useful concept in archaeology?". Tämä metodologinen elämäntapakysymyksiä ja niiden tutkimista ja tutkimuksen hyödyllisyyttä lähestyvä artikkeli on kirjan mielenkiintoisinta antia. Se poikkeaa jo kysymyksenasettelullaan raikaa välillä pölyttyneen tuntuisista perinteisistä (mutta toki välttämättömistä ja tuiki tarpeellisista) arkeologisista tutkimuksista. Artikkelin herättää ajattelemaan: Miten? Miksi? Millä perusteella?

Vapaana käännöksenä Suhosen tekstistä haluaisin tähän lainata kappaleen sivulta 156:

"Yleisimmin käytetyt tekosyyt menneisyyden tieteellisesti epätäydellisille selityksille ovat esineiden huono

säilyminen tai tutkimuksen tapahtuminen alkutasolla. Mutta ovatko perimmäiset tulkinnot arkeologiassa tarpeellisia? Menneisyyden elämäntapatutkimus ei saisi pysähtyä suuren yleisön vaatimukseen yksiselitteisistä vastauksista. Menneisyys koostuu loputtomista mahdollisuuksista, joista osa on saattanut olla olemassa tietyillä alueilla, tietyssä ajassa tai tietyn sosiaalisen rakenteen sisällä. Elämäntapa on kysymys monista mahdollisuuksista, mutta niiden todenperäisyyksien arvaileminen on loputonta älyllistä leikkiä”.

Kirjan toinen osa jatkuu perinteisemmällä latvialaisen tutkijan Andris Sne'n artikkelilla "Archaeological evidence of social relations and power in the Late Prehistoric societies of the Livs". Kirjoitus keskittyy liiviläisalueiden sosiaaliseen yhteiskuntarakennelmaan myöhäisrautakaudella 900-luvulta 1100-luvulle. Kirjoittaja on tutkinut väestömäärää hautalöytöjen perusteella. Yhteiskunta on kenties ollut päällikkökuntakeskeinen. Yhteisöissä siis olisi ollut eri yhteiskuntaluokkia. Myös talouskysymykset tulevat esille. Asuinpaikkalöytöjen perusteella liiviläiset ovat eläneet yhteisöissä, jotka ovat viljelleet maata, pitäneet kotieläimiä, kalastaneet ja metsästäneet. Myös käsityöläisistä ja kauppiaista on esineellistä löytöaineistoa. Kirjoituksessa ei ole ainuttakaan kuvaa. Sellainen olisi mukavasti elävöittänyt muuten asiapitoista ja hyvin muotoiltua tekstiä.

Virolainen Marika Mägi on tutkinut liiviläisten suhdetta Saarenmaahan. Tästä aiheesta on kirjassa artikkeli "On the mutual relationship between Late Prehistoric Saaremaa and the Livs". Näyttää siltä, että sekä Daugavan - Gaudan alueen että Kuurinmaan liivil-

äisillä olisi ollut yhteyksiä Saarenmaalle. Nämä kaksi liiviläisaluetta ovat toisistaan erillisiä. Molempien alueiden haudastavoissa on samankaltaisuuksia saarenmaalaisten hautojen kanssa. Hautojen muoto on samanlainen Kuurinmaalla ja Saarenmaalla, ja molempien liiviläisalueiden esinelöydöt ovat samankaltaisia saarenmaalaisten esineiden kanssa. Kirjoittajan mukaan näyttääkin siltä, että nämä kaikki kolme aluetta olisivat kuuluneet yhteiseen kulttuuripiiriin tutkitulla ajalla rautakauden lopulla 800-luvulta 1100-/1200-lukujen taitteeseen.

Sirkku Pihlmanin saksankielinen artikkeli on nimeltään "Beziehungen mit den Liven? Gedanken über die Kontaktfelder der Raisio-Bewohner am Ende der Prähistorischen Zeit". Siinä käsitellään 1000 - 1100 -lukujen löytöpaikkoja Raisiossa (mm. Mulli) ja niiden yleistä sosioekonomista asemaa. Alueelta on löytynyt lukuisia esineitä, jotka ovat samankaltaisia liiviläisten esineiden kanssa. Avainkysymyksenä esiin nousevatkin Raision alueen ja liiviläisten suhteet. Pihlman esittelee kolme mahdollista vaihtoehtoa. Kysymyksessä ovat ehkä olleet ammattikauppiaitten ja/tai lähetyssaarnaajien matkat. Mahdollista on myös yleisempi paikallisten yhteisöjen yhteinen vaikutuspiiri. Tai sitten kysymyksessä ovat olleet voimakkaat perinteet ja laaja-alainen sukulaisuuskäsite.

Sami Ranisen artikkeli „Big men on the river banks. Some thought on the Middle Merovingian Period weapon burials in Finland“ on myös kirjan mielenkiintoisimpia artikkeleita. Asehautaukset ovat olleet suhteellisen yleisiä Suomessa varhaiselta roomalaisajalta ristiretkiäjäille. Erityisen paljon niitä on esiintynyt merovingiajalla. Asehau-

tauksia esiintyy Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä ja Etelä-Pohjanmaalla. Raninen pohtii asehautaus-ten syitä ja merkitystä. Keitä olivat aseiden kanssa haudatut miehet?

Raninen ottaa kantaa Marianne Schauman-Lönnqvistin tulkintoihin (229, 235) samankaltaisella intensiteetillä kuin Asplund Purhoseen kirjan ensimmäisessä artikkelissa. Raninen kommentoi mm. Schauman-Lönnqvistin teorioita etnisyydestä seuraavasti (vapaa-asti käännettynä): „Virheellinen käsitys, että esineellisen kulttuurin jatkuvuus ja yhtenäisyys heijastavat samaa jatkuvuutta ja yhtenäisyyttä kieli- ja kansallisuusryhmässä on vaikuttanut viime vuosina moniin suomalaistutkijoihin“. Raninen esittääkin hyvin perusteltuja pohdintoja arkeologisen löytöaineiston ja sen perusteella tehtyjen suorien etnisten tulkintojen kiistanalaisuudesta.

Kirjan päättää Jouko Pukkilan ja Kari Uotilan tietokonesimulaatioartikkeli „From ancient monument to virtual model. GIS as a content production tool in 3D visualization“. Kirjoittajat esittelevät nykyteknologian antamia mahdollisuuksia arkeologiassa. Artikkelin yhteyteen on liitetty kirjan ainoat värilliset kuvat, „ilmakuvat“ maan muodoista ja vesirajoista rautakauden lopulla. Mukana on myös pari mustavalkoista karttaa. Tietoteknologian yhä kehittyessä avautuu uusia mahdollisuuksia myös arkeologisessa tutkimuksessa, ja kenties saadaan jopa vastauksia kysymyksiin, joita on jo pitkään pohdittu.

Kirjan annista jäi minua eniten pohdittamaan kysymys kristinuskon mahdollisesta vaikutuksesta tutkitun varsinaissuomalaisen alueen ja ajanjakson

materiaaliseen kulttuuriin. Tutkimuskohteina ovat pitkälti olleet hautalöydöt. Onko kristinuskolla, joka juuri tutkittavana ajankohtana on ollut leviämässä Suomeen, kuitenkin ollut aiemmin itsestään selvänä pidettyä vaikutusta hautaus- tai elintapoihin ja ihmisten elintapoihin? Tämän kirjan perusteella asiasta ei saa selvää käsitystä. Jos muutos oli, kuinka voimakkaana se esiintyi? Vai oliko kristinuskko sittenkin vain pienen piirin „harrastus“?

Kirjasta jäi loppujen lopuksi hieman hajanainen maku. Se oli kenties kiireellä kasattu eikä tarkempaa kokonaisuutta ollut mietitty. Ulkoasussa ja paperilaadussa oli myös säästetty, siitä selvimpänä esimerkkeinä viimeisen artikkelin kaksi värikuvaa, jotka olivat painoteknisistä syistä erilaista paperilaatua kuin muu kirja. Kirja on kuitenkin alueen ja aikakauden tutkijoille hyvä paketti monipuolisia artikkeleita ja muille yleiskatsauksena hyödyllistä tietoa siitä, mitä Suomen arkeologiassa tapahtuu.

Katariina Nurminen
katariina.nurminen@helsinki.fi

Helsingin yliopisto
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine
PL 59
00014 Helsingin yliopisto

HuK Katariina Nurminen valmistelee pro graduaan Helsingin yliopistossa arkeologian oppiaineessa.

Kuvauksellisia kiviröykkiöitä

Riikka Mustonen

Mikael Herrgård & Peter Holmblad: *Fornminnen i Österbotten från neandertalare till sockenbor*. Toim. Henry Nygård. *Acta Antiqua Ostrobotniensia Studier i Österbottens förhistoria* nr VI Skriftserie för Österbottniska Fornforskningssällskapet r.f. Scriptum Vaasa 2005. 241 sivua

Mikael Herrgårdin ja *Peter Holmblad*in kirja esittelee nimensä mukaisesti Pohjanmaan muinaisjäännöksiä. Teoksessa mainitaan kuitenkin, ettei se esittele ainoastaan muinaisjäännöksiä, vaan kuvailee kulttuuriympäristöjä, joilla on esihistoriallinen luonne, mutta myös jatkuva historia. Holmblad on kirjoittanut kirjan tekstin, ja Herrgård on vastuussa teoksen runsaasta kuvituksesta. Pohjanmaaksi määritellään tässä kirjassa entinen Vaasan lääni eli Etelä-

Pohjanmaan ja Keski-Pohjanmaan eteläosan kattava alue. Kirja ei ole pelkästään muinaisjäännöksistä kertova teos, vaan kauan ja hartaasti odotettu yleisesitys Pohjanmaan esihistoriasta. Teos kuuluu Österbottniska Fornforskningssällskapet r.f:n julkaisusarjaan ja sillä on lukuisia paikallisia rahoittajia.

Viimeksi Pohjanmaan esihistoriasta on kirjoitettu yleisesitys kirjasarjassa *Svenska Österbottens historia*, osassa 1 vuodelta 1977. Katsaus on n. 40 sivun mittainen C.F. Meinanderin kirjoittama *Forntiden i Svenska Österbotten*. Suomen kielellä Meinander on tehnyt kirjan *Etelä-Pohjanmaan historia* (1950). Tuoreempi tutkimus on lukuisten artikkeleiden ja kuntakohtaisten esihistorioiden varassa. Pohjois-Pohjanmaan esihistoriasta on kirjoittanut Matti Huurre 1980-luvulla.

Uuden yleisesityksen kirjoittaminen on ollut jo kauan asialistalla. Vasabladetin kuvaaja Mikael Herrgård on kuvannut Pohjanmaan muinaisjäännöksiä noin kymmenen vuoden ja niihin liittyvää tekstiä oli jo kirjoittamassa kielentutkija, professori *Ralf Norrman*. Projekti sai kuitenkin takaiskun kirjoittajan varhaisen poismenon johdosta. Uudeksi kirjoittajaksi Herrgård tiedusteli Peter Holmbladia. Holmblad on kotoisin Pirttikylästä ja hän on harrastanut

arkeologiaa nuoresta pitäen. Holmblad on opiskellut arkeologiksi Uumajassa, jossa hän nyt valmistelee väitöskirjaa Etelä-Pohjanmaan varhaismetallikaudesta.

Kirjan visuaalinen asu on hieno. Kirja on täynnä taidokkaasti otettuja valokuvia muinaisjäännöksistä, esinelöydöistä ja kulttuurimaisemista. Kuvia on yhteensä 428, joten kirjaa voisi nimittää myös kuvastoksi. Kuvien saaminen julkaisuksi yksissä kansissa on merkittävä teko. Esine- ja maisemakuvat tuovat monipuolisuutta erilaisten kivirakennelmien joukkoon, joita Pohjanmaalta löytyy melko kiitettävästi. Esinekuvien kuvateksteissä on useimmiten mainittu myös esineiden pituudet, joten niiden kokoa ei joudu arvailemaan. Karttoja kirjassa on neljä ja taulukoita yksi kappale. Myös kirjan taitto on onnistunut.

Kirjan muinaisjäännökset on valittu hyvin pitkältä aikaväliltä. Vanhin kohde ulottuu paleoliittiselle ajalle ja on tietenkin Susiluola. Nuorimmat kohteet ovat historialliselta ajalta. Niiden tuominen mukaan kirjaan luo mielenkiintoisen lisän muinaisjäännösten joukkoon. Historialliset kohteet saavat aikaan jatkuvuuden tunteen kirjan sisällyksessä. Muinaisjäännökset eivät ole jokin kaukainen ilmiö, vaan ulottuvat meidän päiviimme asti.

Teoksen alussa on käsitelty arkeologian lähdeaineistoa, ajoituskeinoja ja kulttuuriperinnön merkitystä. Muinaisjäännökset esitellään aikakausien mukaan. Eri aikakausia on käsitelty melko tasapuolisesti – tietenkin suhteessa aineiston määrään. Kappaleiden otsikot ovat kyseistä aikakautta hyvin kuvaavia. Tekstin joukossa on tietolaatikoita, joissa esi-

tellään tarkemmin jokin ajanjaksoon liittyvä ilmiö. Kirjassa tukeudutaan tutkimuksiin, joihin on viitattu nimellä ja vuosiluvulla.

Kirjan alussa on kartta käsiteltävästä alueesta kuntineen. Korkeuserot on kuvattu värierioilla ja pistein on merkitty kirjassa esiteltäviä kohteita. Niissä eri värit kuvaavat eri aikakausia. Kartasta saa hyvän kuvan muinaisjäännösten levinneisyydestä Pohjanmaalla aikojen kuluessa. Lisäksi kirjassa on tarkemmat kartat Hundbackenin, Kalaschabrännanin ja Nissashagenin muinaisjäännösalueista. Muuten kuvatuista kohteista on mainittu vain koordinaatit, joten niiden paikallistamiseksi tarvitaan kirjaa lukiessa myös kartta omasta takaa. Koordinaatit ovat EUREF-FIN –järjestelmän mukaisia. Kirjan lopussa on englanninkielinen lyhennelmä, sekä paikannimi- ja henkilöhakemistot.

Teksti on hyvin ja asiantuntevasti kirjoitettu. Muinaisjäännöksiä esitellään asiapitoisesti ja monipuolisesti analysoiden. Katsaus esittelee monenlaisia muinaisjäännösrhymiä. Jotkut muinaisjäännöstyypeistä ovat sellaisia, joita ei ole vielä tunnettu aikaisemmissa Pohjanmaan yleisesityksissä. Ruotsissa opiskelleena ja opiskelevana Holmblad tuntee hyvin myös sikäläisen löytömateriaalin. Kirjassa hän käsittelee usein Ruotsista löytyneitä vastineita Pohjanmaan löydöille. Holmblad korostaa luonnontieteellisten analyysien merkittävyttä arkeologian apuvälineenä. Hänen tekstissään voi havaita vaikutteita sekä ruotsalaisesta että suomalaisesta tutkimustraditiosta.

Suurin osa Pohjanmaan muinaisjäännöksistä asuinpaikkojen lisäksi on jonkinlaisia kivirakennelmia. On hauta-

röykkiöitä, jätinkirkkoja, tomtning-rakenteita, pystyyn nostettuja kivi-paaseja, palokivikumpuja, kompassi-kiviä, uhrikiviä, jatulintarhoja jne. Muinaisjäännökset suhteutetaan lähialueiden löytökohteisiin ja niiden esiintymistä käsitellään laajempänä ilmiönä

Kirjassa neoliittisen ajan tärkeitä kysymyksiä on vieraiden piirteiden ilmes-tyminen löytömateriaaliin ja niiden tulkinta. Vasarakirveskulttuurin leviämistä Pohjanmaan alueelle käsitellään monesta eri näkökulmasta. Kirjassa pohditaan, missä määrin kyse on uuden väen saapumisesta Suomeen, ja missä määrin ideoiden leviämisestä. Kiinnostava kysymys on, miten eri kulttuurien piirteet sulautuivat toisiinsa. Pohjanmaalta on muutamia mielenkiintoisia asiaa valaisevia löytöjä. On kampakeraamiikkaa, jossa on nuorakoristelua ja nuorakeramiikkaa, jossa on kampa-leima. Ihmisryhmien suhteista neoliittisella ajalla herättävät kysymyksiä myös tapaukset, joissa samoilta asuinpaikoilta on löydetty Pyheensillan tyyppin keraamiikkaa ja kuoppakeramiikkaa.

Eräs mielenkiintoinen ajanjakso Pohjanmaan esihistoriassa on keskinen rautakausi. Holmblad määrittelee sen alkavaksi jo nuoremman roomalaisajan alusta. Ajanjaksojen rajauksen Holmblad toteaa kirjassa pohjaavan esine-tyyppien ilmenemisen sijaan yhteiskunnan oloihin. Tällöin keskusasukset muodostuu Maalahden, Laihian, Vöyrin, Vähäkyrön ja Isokyrön alueille. Asuinpaikkoja on päästy tutkimaan perin-pohjaisesti mm. Kalaschabrännanissa ja Pörnnullbackenilla. Ajanjaksoon kuuluu myös hyvin rikkaita hautakohteita kuten Gullydynt ja Pukkila. Myös hauta/uhripaikat Levänluhta ja Kälдамäki tuovat oman lisänsä ajankuvaan. Holmblad esittelee tuoreimmat tiedot näistä

paikoista ja pohtii syitä ajanjakson ilmi-öihin. Pohjanmaan yhteyksistä useisiin paikkoihin kertovat mm. kultaesineet, Salin I –tyylinen koristelu löydöissä ja kaurisimpukat.

Myöhäisellä rautakaudella löytöjen määrä laskee vähitellen. Holmblad epäilee riittävätkö siitepölylöydöt mer-kiksi pysyvistä asutuksesta. Myöhäisen rautakauden kappaleessa esitellään myös Vöyrin riimut. Niiden ajoitusta on yritetty selvittää monenlaisin analyys-tein, mutta tulokset ovat olleet risti-riitaisia.

Pohjanmaan muinaisjäännöksistä kir-joitaminen on sekä helppo että vaikea tehtävä – osin samoista syistä. Alueella on pitkä tutkimushistoria ja muinais-jäännöksiä on paljon. On varmasti vaikeaa valita, mitä muinaisjäännöksiä jättää kirjan ulkopuolelle. Pohjanmaalla on myös aktiivisia harrastelija-ärkeologeja, jotka odottavat suotuisia tulkintoja heille tärkeistä kohteista. Holmblad on kuitenkin selvinnyt tehtävästä hienosti. Kirjahankkeen takana on ajatus lisätä tietoutta muinaismuistoalueista, jotta niitä saataisiin suojeltua lisääntyneen maankäytön vaaroilta. Holmblad toivoo kirjan innostavan ihmisiä tutkivan asioita pidemmälle ja suojelemaan muinaisjäännöksiä. Kirja sopii hyvin kaikille Pohjanmaan muinaisjäännöksistä kiin-nostuneille, jotka eivät turhaan pelkää ruotsin kieltä.

Riikka Mustonen
riemmu@utu.fi

Arkeologia
Henrikink. 2
20014 Turun yliopisto

Huk Riikka Mustonen opiskelee arkeologiaa Turun yliopistossa.

OHJEITA KIRJOITTAJILLE

Muinaistutkijassa julkaistaan arkeologisia artikkeleita, kirja- ja näyttelyarvosteluja, kolumneja, keskusteluja, haastatteluja, matkakertomuksia sekä lyhyitä uutisia ja näyttelytietoja. Julkaisukielinä suositaan molempia kotimaisia kieliä. Kirjoitusten enimmäispituutena voi pitää 15 - 20 liuskaa. Kirjoitusten oheen laitetaan tieto kirjoittajan toimenkuvasta ja yhteystiedot.

Artikkeleissa esiintyvät viitteet laitetaan sulkuihin. Mikäli sulkumerkkien sisälle tulevien kirjallisuusviitteiden lisäksi käytetään erillisiä viitteitä, asetetaan ne varsinaisen tekstin loppuun.

Lähdeluetteloon tehdään erikseen lista painamattomista ja painetuista sekä sähköisistä lähteistä. Mikäli lähdeos on ilmestynyt sarjassa, kyseisen sarjan nimi kursivoidaan. Jos teosta ei ole julkaistu sarjassa, kursivoidaan teoksen nimi.

Kirjoituksiin ei tule tehdä erityisiä muotoiluja, kuten sisennyksiä, kesken kappaleen tehtäviä rivinvaihtoja tai itse tehtyjä tavutuksia. Teksti voidaan lähettää yleisesti käytetyissä tiedostomuodoissa, kuten .wpd-, .doc- ja .rtf-muodoissa. Kuvat tulisi toimittaa .tif tai .jpg -muodossa vähintään 300 dpi:n resoluutiolla tai kuvina. Kuva voi olla hyvälaatuinen tuloste tai kopio, dia tai valokuva. Koska taulukoiden siirtäminen ohjelmasta toiseen aiheuttaa usein asetusten muuttumista, tulisi taulukoista aina lähettää myös tuloste tai kuvaksi tehty tiedosto.

Artikkeleihin pyydetään lisäämään noin kuuden virkkeen pituinen tiivistelmä, jossa kiteytetään tutkimuksen päätulokset. Suomenkielisiin artikkeleihin lisätään tiivistelmä ruotsiksi, ruotsinkielisiin suomeksi. Poikkeuksellisesti vieraalla kielellä julkaisutaviin teksteihin tulevat tiivistelmät molemmilla kotimaisilla kielillä. Tiivistelmien kääntämisen voi joko tehdä itse tai jättää toimituksen tehtäväksi.

Kirjoitukset kuvineen lähetetään sähköpostiosoitteeseen "muinaistutkija@gmail.com" tai kirjeitse päätoimittajalle. Mikäli kirjoitus tai siihen liittyvät kuvat halutaan palautettaviksi, on suositeltavaa liittää mukaan palautuskuori.